

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 1 (211). Yanvar – Mart 2007-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

Azərbaycanın gələcək inkişafı təhsillə bağlıdır	2
Təhsil Nazirliyində	3
BAŞ REDAKTORDAN	
M.Baharlı – Müəllim	8
DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ	
B.Nəbiyev, S.Salmanov – XX əsrin ədəbiyyatı	12
T.Əzizxan – “Kitabi – Dədə Qorqud”dakı antroponimik vahidlər assosiativ münasibətlər müstəvisində	17
ALİ, ORTA İXTİSAS VƏ ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİ: TƏDRİS METODİKASI	
S.Abbasova – Ali məktəblərin rus qruplarında Azərbaycan dilinin tədrisi	22
Q.Əmircanova – Lirik əsərlərin öyrədilməsində interaktiv təlim metodlarından istifadə	28
A.Hacıyev – Dil tarixi ilə bağlı məlumatların mənimsənilməsində çalışmaların rolu	33
M.Təkləli – Nəsimini öyrədərkən... ..	38
İŞ TƏCRÜBƏSİ	
E.Cəfərova – M.F.Axundovun “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah” əsərində işlənən şəxs adlarının izahı	40
T.Xəlilova – C.Mərmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin tədrisinə yeni yanaşma	47
AZƏRBAYCANDAN KƏNARDA: DİLİMİZİ VƏ ƏDƏBİYYATIMIZI YAŞADANLAR	
N.Mirəhmədova – Mənim ana dilim (ədəbi-bədii kompozisiya)	51
AKTUAL SÖHBƏT	
İ.Əhmədzadə, A.Məmmədov – Yeni qəbul proqramları: Azərbaycan dili	58
MƏSLƏHƏT	
Ə.Ağayev – Suallara cavab	65
ELM XADİMLƏRİ	
T.Hacıyev – Görkəmli alim və elm təşkilatçısı	66
ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR	
Ç.Aytmatov – “B.Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir”	70
ƏDƏBİ MÜHİT	
V.Səmədoğlu – Poeziya	73
XƏBƏR – SERVİS	
Ədəbi aləmdə	75
Xarici ölkələrdə	77
Yeni nəşrlər	78
Yurdumuza bahar gəlir	79

Xəbərləri hazırladı **Lalə Əhmədova**

Azərbaycanın gələcək inkişafı təhsillə bağlıdır

Humanitar sahənin inkişafı üçün əməli, praktik addımlar atılıb. Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələrində böyük işlər görülüb. Ən yüksək səviyyədə, ən müasir səviyyədə 200-dən artıq məktəb tikilib. Məktəblər ən gözəl avadanlıqla təchiz olunmuşdur...

Müəllimlər yaxşı şəraitdə işləməlidirlər. Müəllimlər Azərbaycanda çoxdur və onların da əməyi qiymətləndirilməlidir. Onlar çox böyük işlər görürlər.

Azərbaycanın gələcək inkişafı məhz təhsillə bağlıdır. Bilikli, savadlı uşaqlar, gənclər gələcəkdə Azərbaycanı idarə edəcəklər. Ona görə məktəblərdə kompyuter sinifləri yaradılır, internetə qoşulur ki, uşaqlar gənc yaşlarından bunu öyrənsinlər və dünyada gedən proseslərdən xəbərdar olsunlar.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Yanvar

Bakı şəhərinin Badamdar qəsəbəsində fəaliyyət göstərən 236 nömrəli məktəbin yeni tədris korpusunun açılışı olmuşdur.

Açılışda respublikanın təhsil naziri Misir Mərdanov, Səbail Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Sahib Ələkbərov, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin rəisi Nailə xanım Rzaquliyeva və digər şəxslər iştirak etmişlər.

Təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniyanın ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Per Kristofor Stankinanı qəbul etmişdir.

Görüşdə tərəflər "Qardaşlaşmış məktəblər" layihəsi, müəllim-tələbə mübadiləsi, alman dilinin məktəblərdə tədrisi üzrə iş aparılması və digər məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparmışlar.

Təhsil naziri Misir Mərdanovun sədrliyi ilə nazirliyin xaricdə alman ali təhsil haqqında sənədlərinin tanınması və ixtisasların ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi prosedurunun həyata keçirilməsinə nəzarət daimi komissiyasının növbəti iclası keçirilmişdir.

İclasda Türkiyə, Misir Ərəb, Gürcüstan, Qazaxıstan respublikaları, Rusiya Federasiyası ali məktəblərinin məzunu olan 26 nəfər Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsi işləri müzakirə edilmişdir. Həmin ölkələrdə təhsillərini başa vurmuş 19 nəfər vətəndaşın təhsil haqqında sənədlərinin Azərbaycan Respublikası ərazisində tanınması haqqında müvafiq qərar qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyində geniş kollegiya iclası keçirilmişdir. İclasda "2006-cı ildə təhsil sahəsində əldə edilən nailiyyətlər, mövcud problemlər və 2007-ci ildə görülməli işlər" mövzusunda məsələ müzakirə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov tədbirdə geniş məruzə ilə çıxış etmişdir.

Təhsil naziri Misir Mərdanov Türkiyənin ölkəmizə yeni təyin olunmuş fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Hüseyin Avni Karşoğlunu qəbul etmişdir.

Misir Mərdanov cənab səfiri ölkəmizdə fəaliyyətə başlaması münasibətilə təbrik etmiş, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı yüksək əlaqələrdən söz açaraq, bu münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsində ölkəmizin maraqlı olduğunu bildirmişdir. O demişdir ki, bu gün minlərlə türküyəli tələbə ölkəmizin müxtəlif ali məktəblərində təhsil alır, çoxlu sayda türk lisey və məktəbləri fəaliyyət göstərir, hər iki ölkənin müvafiq nazirlikləri arasında təhsillə bağlı qarşılıqlı mübadilə proqramları həyata keçirilir.

Söhbət zamanı hər iki ölkənin ali məktəbləri arasında birbaşa əlaqələrin inkişafı, orta təhsillə bağlı "Qardaşlaşmış məktəblər" layihəsinin həyata keçirilməsi, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ortaq tarix və ədəbiyyat dərslərinin yaradılması və digər məsələlər də müzakirə edilmişdir.

Təhsil naziri Misir Mərdanov Samux rayonunda olmuşdur. Rayon ictimaiyyəti tərəfindən səmimi qarşılanan nazir öncə Heydər Əliyev adına muzeylə tanış oldu, ulu öndərin parkdakı heykəlinin önünə əkilil qoydu. Mərasimdə Milli Məclisin sədr müavini Valeh Ələsgərov, Samux Rayonu İcra Hakimiyyətinin başçısı Vilyam Hacıyev, rayon təhsil şöbəsinin müdiri Hidayət Əhmədov və digərləri iştirak etmişlər.

Yeni Azərbaycan Partiyası Samux rayon təşkilatının 5-ci konfransında iştirak edən nazir sonra rayonun Nəbiqəli qəsəbə 1 və 2 nömrəli, Kolayır kənd orta məktəbləri, həmin kəndin uşaq bağçası ilə tanış oldu. Təhsil müəssisələrinin idman və akt zalları, onların təmiri, avadanlıqlarla təmin olunması məsələlərinə diqqətlə yanaşan nazir, həmçinin kitabların saxlanması, tədris ocaqlarının istilik sistemi ilə təminatı və digər vacib məsələlərə diqqət yetirdi. Məktəblərdə müəllim və şagird heyəti ilə görüşərək, onlarla səmimi söhbət etdi. Təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsinin, ümumilikdə respublikamız üçün əsl vətəndaş yetişdirilməsinin hər müəllim və şagirdin öz işinə məsuliyyətlə yanaşmasından asılı olduğunu vurğulayan Misir müəllim onların problemlərinə də münasibət bildirdi. Məktəblərin təmirinə və onların avadanlıqlarla təmin olunmasına xüsusi diqqət ayrılacağını dedi.

Samux Rayonu İcra Hakimiyyətinin akt zalında nazir Misir Mərdanovla rayon təhsil işçilərinin görüşü oldu.

Fevral

Təhsil naziri Misir Mərdanov Britaniya Şurasının Azərbaycan üzrə direktoru Əndi Uilyamsı qəbul etmişdir.

Söhbət zamanı nazir Britaniya Şurasının ölkəmizdə gördüyü işlərdən razı qaldığını bildirmiş və qeyd olunan təşkilatın texniki peşə təhsilinin inkişafına dəstək göstərmək niyyətini alqışlamışdır.

Görüşdə tərəflər ölkəmizin orta məktəblərində ingilis dili kadrlarına olan təminatın ödənilməsi məqsədilə birgə memorandumun imzalanması, orta məktəb şagirdlərinin bu təşkilatın xətti ilə Böyük Britaniyaya səfərlərinin təşkili və digər məsələləri müzakirə etmişlər.

Təhsil Nazirliyində ölkə gənclər təşkilatlarının rəhbərləri ilə görüş keçirilmişdir. Görüşdə Təhsil naziri Misir Mərdanov çıxış etmiş, gənclərimizin təhsildə qazandıqları uğurlardan və onların qarşısında duran vəzifələrdən danışmışdır.

Təhsil Nazirliyində fənn kurikulumlarına əsasən orta ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanacaq dərslərlərin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirə keçirilmişdir.

Müşavirədə millət vəkili Nizami Cəfərov, təhsil nazirinin müavinləri, nazirliyin struktur bölmə rəhbərləri və dərslək çapı ilə məşğul olan nəşriyyat rəhbərləri iştirak etmişlər.

Təhsil naziri Misir Mərdanov "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin milli kurikulumu" sənədinə əsasən görülən işlərdən danışmış və ayrı-ayrı fənn kurikulumlarının hazırlandığını qeyd etmişdir. Nazir bildirmişdir ki, 2007-2008-ci dərslək ilində pilot olaraq 21 orta ümumtəhsil məktəbinin birinci siniflərində milli kurikulumuna əsasən fənlər tədris olunacaq. 2008-2009-cu tədris ilində isə birinci siniflərdə fənn kurikulumları üzrə hazırlanmış dərslərlərin istifadəsinə başlanılacaq. Fənn kurikulumlarına əsasən şagird üçün dərslək və iş dəftəri, müəllimlər üçün isə dərslək vəsaitlərinin hazırlanacağından danışan nazir onu da diqqətə çatdırıb ki, həmin vəsaitləri Elmi – Metodik Şura yox, yeni yaradılmış Dərslərləri Qiymətləndirmə Şurası dəyərləndirəcək.

Tədbirdə iştirak edən dərslək siyasəti üzrə beynəlxalq məsləhətçi cənab Tim Hant nazirin dedikləri ilə həmrəy olduğunu bildirərək yeni kurikulumuna əsasən hazırlanacaq dərslərlək barədə rəy və təkliflərini vermişdir. Cənab Hant yeni modeldə müəllimlərin rolunun xeyli dəyişəcəyini əsas gətirərək onlar üçün dərslək vəsaitlərinin yazılmasını alqışlamış və nəticəyönümlü fənn kurikulumunun tətbiqində bu işin vacib olduğunu diqqətə çatdırmışdır.

Cənab Hant alternativ dərslərlərdən istifadə edilməsi, müvafiq istiqamət üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, habelə, digər məsələlərdən də danışmışdır.

Təhsil naziri Misir Mərdanovun növbəti səfəri Quba rayonunun təhsil müəssisələrinə olmuşdur. Məqsəd YUNİSEF-in ölkəmizdə, o cümlədən Quba rayonunda keçirdiyi layihələrin həyata keçirilməsinin gedişi və o bölgənin təhsil müəssisələri ilə yaxından tanış olmaq idi. Layihənin həyata keçirilməsində əsas məqsəd internatda və uşaq evlərində olan uşaqları öz ailələrinə qaytarmaqdır. Eyni zamanda, YUNİSEF-in xətti ilə bir neçə təhsil müəssisəsini kompyuter və məktəb avadanlıqları ilə təmin etməkdir. Səfərdə nazir Misir Mərdanovu YUNİSEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyinin rəhbəri Hanaa Singer, Quba Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Ərziman Əliyev, rayon təhsil şöbəsinin müdiri Süleyman Aslanov, Azərbaycan Milli Müəllim-Valideyn Assosiasiyasının icraçı direktoru Təranə Şərifova və digər şəxslər müşayiət etmişlər.

Bakının Keşlə qəsəbəsindəki 227 nömrəli məktəbin yeni tədris korpusunun açılış mərasimi olmuşdur.

Yeni tədris korpusunun açılışında təhsil naziri Misir Mərdanov, Nizami Rayon İcra Hakimiyyəti başçısının müavini Zəfər Əliyev, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin rəisi Nailə Rzaquliyeva, müdir müavinləri, digər məsul şəxslər və KİV nümayəndələri iştirak etmişlər.

Təhsil naziri Misir Mərdanov Bakının Sulutəpə qəsəbəsindəki E.Sultanov adına 217 nömrəli əsas məktəbin açılışında da iştirak etmişdir.

Təhsil naziri Misir Mərdanov ATƏT-in Bakı ofisinin rəhbərinin müavini cənab Robert Sivordu qəbul etmişdir.

Cənab Sivord qəbulda görüşün məqsədini açıqlayıb və təmsil olunduğu təşkilatın "Yaşıl paket" adlı proqramını ölkəmizin orta ümumtəhsil məktəblərində tətbiq etmək niyyətində olduqlarını bildirib. Həmin paketə 10-12 yaşlı şagirdlərin ətraf mühitlə bağlı maarifləndirmə işinin təşkili məsələlərinin daxil edildiyini vurğulayan qonaq müvafiq mövzunun aktuallığından danışmışdır.

Təhsil naziri Misir Mərdanov "Azərbaycan Respublikasında məktəblərin əsaslı təmiri və yeni məktəblərin tikintisi haqqında Dövlət Proqramının (2008-2012-ci illər) hazırlanması barədə" 139 nömrəli əmr imzalamışdır. Bununla əlaqədar Təhsil Nazirliyində yeni Dövlət Proqramının hazırlanması məqsədilə yaradılmış komissiyanın iclası keçirilmişdir. Müşavirəni açan təhsil naziri, komissiyanın sədri Misir Mərdanov öncə ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi və təmiri istiqamətində son illər ölkəmizdə görülmüş işlər, bu sahədə yeni Dövlət Proqramının hazırlanma zərurəti barədə məlumat verdi.

Müşavirədə komissiya üzvləri çıxış edib öz təkliflərini bildirdilər.

Təhsil Nazirliyində nazir Misir Mərdanov "Azərbaycan Respublikası təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramının (2008-2012-ci illər) hazırlanması barədə" əmri ilə əlaqədar yaradılmış komissiyanın iclası olmuşdur.

İclası təhsil naziri, komissiyanın sədri Misir Mərdanov açaraq bildirdi ki, ölkə başçısının tapşırığı ilə hazırlanmış və cənab Prezidentin 21 avqust 2004-cü il tarixli 355 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər)" bu ilin sonunda başa çatır. Prezidentin tapşırığına əsasən yeni proqramın hazırlanması nəzərdə tutulub. 5 illik dövrü – 2008-2012-ci illəri əhatə edəcək yeni proqram qısa müddətdə hazırlanmalıdır ki, 2008-ci ilin Dövlət büdcəsində öz əksini tapa bilsin.

Nazir öz çıxışında komissiya üzvlərinə proqramın hazırlanması ilə əlaqədar məsləhət və tövsiyələrini verdi. Çıxış edənlər müzakirə olunan məsələyə münasibətlərini bildirdilər, təkliflər irəli sürdülər.

Təhsil naziri Misir Mərdanov "Proyekt Harmoni" təşkilatının Azərbaycan üzrə direktoru cənab Kerri Kosbi və təşkilatın təhsil koordinatoru Baba Qasımovu qəbul etmişdir. Nazir "Proyekt Harmoni" təşkilatının ölkəmizdə həyata keçirdiyi müvəffəqiyyətli layihələrin əhəmiyyətindən danışmış və qurumun gördüyü işləri yüksək qiymətləndirib.

Cənab Kerri Kosbi 2001-ci ildən ABŞ Dövlət Departamentinin Təhsil və Mədəniyyət işləri üzrə bürosu tərəfindən maliyyələşdirilən "Azərbaycanla əlaqələr və mübadilə proqramı" (AZƏM) çərçivəsində ölkəmizdə reallaşdırılan layihələr barədə nazirə məlumat verib.

Təhsil naziri Misir Mərdanov təhsildəki problemlərlə yaxından tanış olmaq məqsədilə ölkənin ayrı-ayrı bölgələrinə səfərlərini davam etdirib. Növbəti belə səfəri Gəncə şəhərinin təhsil müəssisələrinə olmuşdur. Öncə nazir Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Eldar Əzizovla birgə şəhərin 2, 6, 23 nömrəli məktəblərinə, ümummilli lider Heydər Əliyev adına muzeyə baş çəkildilər, müəllim və şagirdlərlə görüşdülər. Sonra nazir Gəncə şəhərinin Sevinc qəsəbəsində yerləşən 21 nömrəli orta məktəbin yeni binasının açılış mərasimində oldu və çıxış etdi. Daha sonra Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin akt zalında şəhər ali, orta ixtisas, peşə, orta məktəb və digər müəssisə rəhbərlərinin iştirakı ilə müşavirə keçirildi.

Təhsil Nazirliyində idmanla bağlı nominasiyalar üzrə müsabiqənin qalibləri ilə görüş keçirilmişdir. Mərasimdə təhsil naziri M.Mərdanov, nazir müavirləri, nazirliyin məsul işçiləri, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsi, təhsil sistemində idman üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin rəhbər işçiləri, müsabiqə qaliblərinin məşqçi-müəllimləri, ölkənin təhsil və idman ictimaiyyətinin nümayəndələri və KİV əməkdaşları iştirak etmişlər. Tədbirdə çıxış edən nazir mərasimin məqsədi haqqında açıqlama verərək IV respublika müsabiqəsinin ayrı-ayrı nominasiyaları üzrə qalibləri görüş iştirakçılarına təqdim etdi.

Məlum olduğu kimi, fevralın 17-də Bakının Xətai, Səbail rayonlarında, Sumqayıtda, İmişlidə, habelə Bakı və Sumayıtın köçkün məktəblərində XI sinif şagirdləri arasında mərkəzləşdirilmiş qaydada test üsulu ilə sınaq imtahanları aparılmışdır. Təhsil Nazirliyində həmin imtahanların nəticələrinin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirə keçirilmişdir. Təhsil naziri Misir Mərdanovun apardığı müşavirədə nazir müavirləri, nazirliyin şöbələrinin, struktur bölmələrinin rəhbərləri, imtahan aparılan şəhər və rayonların məktəblərinin və Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olan təhsil müəssisələrinin direktorları iştirak etmişlər.

Təhsil Nazirliyi və YUNİSEF-in dəstəyi ilə Azərbaycan Milli Valideyn-Müəllim Assosiasiyası "EXCELSIOR" mehmanxanasında "Məktəb uşağın dostudur" mövzusunda seminar keçirilmişdir. Təhsil naziri Misir Mərdanov seminarla çıxış etmişdir.

Mart

Martın 1-də Rusiya Federasiyasının təhsil və elm naziri Andrey Aleksandroviç Fursenkonun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ölkəmizə səfərə gəlmişdir.

Qısamüddətli səfərin ilk günü cənab nazir Andrey Fursenko və başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanovla görüşü olmuşdur.

Rusiyanın təhsil və elm nazirinin və onun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin ölkəmizə gəlişini yüksək qiymətləndirən nazir Misir Mərdanov onları Təhsil Nazirliyində qarşılamasından məmnun olduğunu söylədi.

Nazir qeyd etdi ki, Azərbaycan-Rusiya əlaqələri möhkəm köklərə əsaslanır, xalqlarımız arasında mövcud olan mehriban dostluğun və qonşuluğun çoxəsrlik tarixi

var. Hazırda hər iki ölkə arasında əlaqələrin, əməkdaşlığın ölkə başçıları cənab İlham Əliyevin və Vladimir Putinin uzaqgörən siyasətləri nəticəsində uğurla davam etdiyini qeyd edən nazir respublikamızda rus dilinə, mədəniyyətinə həmişə hörmətlə yanaşıldığını söylədi. Azərbaycanda təlim rus dilində aparılan 19 məktəbdə 6 min şagirdin təhsil aldığı rusiyalı qonaqların diqqətinə çatdırdı. Onu da əlavə etdi ki, 335 orta ümumtəhsil məktəbində isə rus bölməsi fəaliyyət göstərir ki, burada da 1416 şagird təhsil alır. Onlara dərs deyən müəllimlərin sayı isə 11 mindir. Nazir rusiyalı həmkarına və onunla gəlmiş nümayəndə heyətinə ölkəmizin təhsil sistemində aparılan islahatlardan söz açdı.

Rusiyanın təhsil və elm naziri Andrey Fursenko onları səmimi qarşılaşdığına və ölkəsinin ünvanına xoş sözlər söylədiyinə görə özünün və başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin adından Misir Mərdanovla minnətdarlıq etdi. Azərbaycan xalqının rus dilinə, mədəniyyətinə ehtiram və məhəbbətlə yanaşmasını yüksək dəyərləndirən A.Fursenko bunun qarşılıqlı olduğunu söylədi. Azərbaycanla Rusiya arasında əlaqələrin bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində də uğurla inkişaf etdiyini söyləyən rusiyalı nazir Azərbaycana səfərinin iki ölkə arasında təhsil sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə imkanlar yaradacağına ümidvar olduğunu bildirdi.

Sonra Andrey Fursenko Rusiya təhsil sistemi haqqında Misir Mərdanovla məlumat verdi. Son illər Rusiyanın təhsilində də mühüm dəyişikliklərin getdiyini diqqətə çatdıran qonaq öz ölkəsində bununla bağlı həyata keçirilən tədbirlərdən ətraflı danışdı. Sonra hər iki nazir arasında geniş fikir mübadiləsi aparıldı. Söhbət zamanı iki ölkənin ali təhsil müəssisələri arasında birbaşa əlaqələrin genişləndirilməsi, tələbə və müəllim mübadiləsinin aparılması, Rusiya Federasiyası ali təhsil müəssisələrinin ölkəmizdə fəaliyyət göstərən filialları və təhsilin digər sahələri ilə bağlı bir sıra məsələlərə toxunuldu. Görüş başa çatdıqdan sonra mətbuat konfransı keçirildi. Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov və Rusiyanın təhsil və elm naziri Andrey Fursenko jurnalistlərə görüş haqqında geniş məlumat verdilər. Onlara ünvanlanmış çoxsaylı sualları ətraflı cavablandırdılar.

Martın 3-də təhsil naziri Misir Mərdanov BMT-nin Avropa və Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) üzrə regional direktoru xanım Kori Udoviçkinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir.

Martın 5-də təhsil naziri Misir Mərdanov Dünya Bankının təhsil üzrə baş mütəxəssisi xanım Rosita Van Mel, ölkə üzrə meneceri cənab Qriqori Yedjeyçak, təhsil üzrə baş mütəxəssisi cənab Xuan Manuel Morenonu qəbul etmişdir. Görüşdə xanım Van Mel Dünya Bankının martın 6-dan 30-dək ölkəmizdə olan missiyasının görəcəyi işlər barədə nazirə məlumat verib. Eyni zamanda bildirib ki, cari il ərzində aparılan islahatlar çərçivəsində ümumi orta, ali və peşə təhsili istiqamətləri üzrə seminar keçirmək niyyətindədirlər. Qonaq, həmçinin, ilk seminarı cari ilin iyununda keçirmək fikrində olduqlarını bildirib.

Görüşdə tərəflər ümumi orta təhsilə həsr olunacaq seminarla müzakirə ediləcək məsələlər, dəvət olunacaq ekspertlər və digər məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparıblar. Sonda Dünya Bankı ilə birgə aparılacaq iş üzrə konkret fəaliyyət proqramının hazırlanması, habelə, bu təşkilatın ölkəmizdə səfərdə olan missiyasının həyata keçirəcəyi digər tədbirlər də müzakirə olunmuşdur.

Təhsil naziri Misir Mərdanov Fransanın ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Bernar dü Şafu ilə görüşmüşdür. Səmimi anlaşma şəraitində keçən görüşdə tərəflər istinad məktəblərinin işinin təkmilləşdirilməsi üçün əhəmiyyətli iş aparılması, birgə fəaliyyət planının hazırlanması, görülən işlərlə əlaqədar ictimaiyyətin məlumatlandırılması ilə bağlı fikir mübadiləsi aparmışlar.

12 mart 2007-ci il.

MÜƏLLİM

Məhəmməd BAHARLI

Mənəm xəyal mülkümdə çoxdandır bir mövzu sultanlıq edir. Onu öz taxtında gördükcə ruhlanır, qürurundan enib qarşısında diz çökür, varlığı ilə nəfəs aldığını etiraf edirəm. Bu, "Müəllim" mövzudur. İndi o, qəlbimin və qələmimin ixtiyarındadır...

... Müəllimi olmayana kamil insan deməzlər. İnsanı Allah yaradır, müəllim kamala yetirir. İnsanı ata və ana göylərdən yerə endirir, müəllim göylərə qaldırır, — belə demişlər hər zaman dühalar.

Müəllim öyrədir, insana həyat, dünya, varlıqlar barədə bilgi verir. Cahangirlər qarşısında baş əyməyən hökmdarlar müəllim önündə iqiqat olmuşlar. Mühəribə ərəfəsində belə müəllimlərdən nəsə öyrənməyə vərmiş edən böyük türk hökmdarı əmir Teymur onu yuxudan həyəcanla oyadırlar ki, bəs düşmənlər hücumu keçiblər. Əmir Teymur onu yuxudan həyəcanla oyadanlara deyir: "Görün nəyə həyəcanlanırsınız! Mən də elə bildim müəllim sorğu-suala çağırır..."

Və Əmir Teymurun mühəribələr zamanı arxa cəbhədə xüsusi mühafizə etdiyi şəxslər arasında müəllimlər və alimlər də olardı.

Dövlət xadimi və astroloq Uluq bəy öləndə vəsiyyət etmişdi ki, onu müəlliminin qəbrinin ayaq tərəfində basdırsınlar.

Makedoniyalı İsgəndər vaxtilə dərslər aldığı Aristotelin müəllimi olmuş Diageni ziyarət edərkən ondan belə bir göstəriş eşidir: "Çəkil gözlərimin qarşısından, mən günəşə baxıram!". Bu sözlərə görə Diageni cəzalandırmaq istəyənlərə hökmdar deyir: "Onunla işiniz olmasın. Əgər mən Makedoniyalı İsgəndər kimi doğulmasaydım, yəqin ki, Diagen olmaq istərdim..."

Mən də gözümlü açandan doğma kəndimizdə, canım qədər sevdiyim Baharlıda hamının hörmət etdiyi adamlar arasında birinci müəllimi görmüşəm. Atamın da hörmətlə yanaşdığı şəxs müəllim olmuşdur. Evimizə müəllim gələndə ən əziz qonaq kimi qarşılanardı.

Müəllimimiz səliqəli geyinər, ədəb-ərkanlı davranar, məsləhətlər verər, dünya hadisələrindən, yeniliklərdən söhbət açar, camaatın gözündə ucalardı.

Adamların çoxu kənd təsərrüfatı ilə, əkin-biçinlə məşğul olub əməkünü qazanardı. Əməkünü məhsulla ödənərdi, pul dövlətdən əməkhaqqı alan müəllimlərdə olardı və bu səbəbdən də, kimdə pula ehtiyac yaransaydı, müəllimə üz tutardı. Müəllim də pul verib, əvəzində məhsul alardı.

Mən müəllimi heç vaxt ehtiyac içərisində yaşayan görməmişəm. Hər halda biz oxuyan illərdə belə idi. 1954-cü ildə, yəni 6 yaşında məktəbə getmiş, 1965-ci ildə onbirilliyi başa vurub, jurnalistikaya daxil olmuş, 1969-cu ildə təhsilimi tamamlamışam.

Axırıncı sınıfdə bizə universiteti təzəcə bitirmiş, əslən Füzuli rayonundan olan fizika müəllimi gəldi. Onu biz — Zəngilan şagirdləri çox sevdik. Sonralar həmin müəllimi Füzuli rayonunda gördüm. 1981-ci il idi. Müəllimlərin avqust konfransı keçirilirdi. Mən konfransda Maarif Nazirliyi tərəfindən nümayəndə kimi iştirak edirdim. Gözlərim zalı gəzərəkən bir müəllim diqqətimi xüsusi cəlb etdi. Dedim, ilahi, yəni bu adam mənəm həmin fizika müəllimidir?! Əgər odursa, saçları niyə bu cür düməli olubdur? Aradan cəmi 15 il keçir, yəni o, belə gənc ikən qocalmışdır?

Mən özümü saxlaya bilmədim, konfransı idarə edən rayon maarif şöbəsinin müdirinə üzümü tutub dedim ki, mənə çıxış üçün söz verin. O, sözü mənə verdi, onsuz da kimsə danışmalıydı. Mən tribunaya qalxıb dedim: "Əziz müəllimlər! Məni belə tez danışmağa sövq edən bilirsiniz nədir? İllərlə üzünü görmədiyim, lakin çox sevdiyim

müəllimimi tapmağımıdır. O, zalda, sizin aranızdadır. Bilmirəm necə müəllimdir. Bilmirəm rayonunuzda hörməti var, ya yox. Və onu da bilmirəm ki, vaxtilə şabalıdı rəngdə telləri olan o gənc mənəm indi gördüyüm ağsaçlı müəllimdir ya yox. Ancaq ürəyim ona doğru can atır. Əgər həmin şəxs Cabbar müəllimdirsə, xahiş edirəm ayağa qalxsın, yanına gəliyəm, yox, əgər Cabbar müəllim deyilsə, mənə səhvimə görə bağışlayın..."

Cabbar müəllim ayağa qalxdı. Bir azdan biz qol-boyun idik...

Aradan on gün keçmişdi, məsul katib işlədiyim "Azərbaycan məktəbi" jurnalının redaksiyasına Füzuli rayonundan bir məktub daxil oldu. Onu Şirin müəllim yazmışdı. Mənə ünvanlanmış həmin məktubda deyilirdi: "Hörmətli Məhəmməd müəllim, sizin konfransda öz müəlliminizlə o cür böyük sevgi ilə görüşməyiniz hamı kimi mənə də həyəcanlandırdı. Mən Cabbar müəllimə həsəd apardım. Çünki onu sevən şagirdi vardı. Bu həsəd mənə də müəllimliyə əbədi bağlayacaq. Çalışacağam ki, mən də müəllimini sizin kimi sevə bilən şagirdlər yetişdirim".

20 il sonra, yəni 2001-ci ildə Sumqayıtda tədbirlərin birində ağsaqqal bir müəllim yaxınlaşıb mənə qucaqladı və sonra dedi: "Mən Füzuli qaçqını olan və bir vaxt sizə məktub yazmış Şirin müəlliməm"...

Mən sizi sevirəm, müəllimlər!

Siz elə xoşbəxt peşə sahibləriniz ki, fəaliyyətinizi heç bir işlə müqayisə etmək olmaz. Siz bu çətin, lakin səmərəli işdə gözünüzün nurunu, ömrünüzün ən mənalı illərini, min bir zəhmətlə əldə etdiyiniz bilik və məlumatları səxavətlə şagirdlərinizə verirsiniz. Özü də necə! Yüz ölçüb bir biçə-biçə!.. Müxtəlif üsul və vasitələrlə!.. Axı hər şagird bir dünyadır. Bu dünyanın qapıları isə min-min! O qapının hansından girəsən ki, qəlbə daxil olub orada sönməz şam yandırasan? Elə bir şam ki, işığı neçə-neçə ürəyə düşsün.

Buna görə də, təsadüfi deyildir ki, siz gənc şəxsiyyətin mənəvi aləminin memarı adlandırılırsınız.

Təəssüf ki, bəzən aranızda bu cür şərəfli sənətə məsuliyyət hissi ilə yanaşmayan laqeyd adamlara da rast gəlik. Laqeydlik mənəvi şikəstlikdir. Bu xəstəliyə tutulmuş adamların yetişdirdikləri də özləri kimi ələbaxanlar, bürokratlar yetişdirəcəklər. Vaxt gələcək ki, belələri onlara "tərbiyə" verən müəllimi öyrə yollarla qazandıqları şəxsi minik məşinlərinin tozuna basacaq, saatlarla kabinetlərinin qapıları arxasında saxlayacaq, ölçüdə, çəkiddə aldadaacaq, müəllim isə çiyinlərini çəkib deyəcək: «Axı, bu, niyə belə oldu?».

Niyə? Bu "niyə" sualı ətrafında düşünməyə dəyər. Özü də çox ciddi düşünməyə! Düşünərkən isə cavabını özgədə yox, özündə axtarmaga!..

Ətalətin, donuqlugun buzlarını əritmək, daha da fəallaşmaq, qazanılmış qiymətli təcrübəni yeni çalarlarla zənginləşdirmək, iş üslubu və metodlarını təzələmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Bəzən belə bir sualla qarşılaşıq: ümumiyyətlə, işə münasibəti dəyişmək üçün şüurda yeniləşmə aparmaq mümkündürmü? Bircə, bu, o halda mümkündür ki, işçi öz yerindədir. Lakin onun da şüurunda bu və ya digər səbəbdən ətalət yaranıb. Yox, əgər işçi qətiyyətlə öz yerində deyilsə, burada yeniləşmə nə edə bilər? Beləsi ilə ancaq üzülüşmək olar.

Sevimli müəllimlərimiz! Siz gələcək fəal qurucuları yetişdirməkdə dövlətimizin sağ əlisiniz. Yaxşı bilirsiniz ki, yeni əsrin əzəmətli vəzifələrini bu gün məktəb partası arxasında əyləşənlər yerinə yetirəcəklər. Onlar cəmiyyətin uğurlu irəliləyişi üçün məsuliyyət daşıyaçaqlar. Odur ki, sizin fəaliyyətinizdə də keyfiyyəti təmin edən yeniləşmə əsaslı yer tutmalıdır.

Yeniləşmə işinə birinci növbədə özünüzdən başlamalısınız. Ali məktəb auditoriyalarında qazandığımız biliklərlə məhdudlaşa bilməzsiniz. Orta ixtisas təhsili indi heç kifayət deyil. Təcrübənizin zənginliyi, iş stajınızın çoxluğu da qiymət meyarı olmamalı, sizi arxayın salmamalıdır. Yeni dövrün müəllimi daim hər cəhətdən

yeniləşməyə, təzələşməyə can atmalıdır. Bunun üçün isə yeganə yol dərinlən öyrənmək, öyrənmək, yenə də öyrənməkdir!

Öyrənmək dedikdə nəyi nəzərdə tuturuq? Klassik və müasir pedaqogikanı, tədris etdiyiniz elmlərin əsaslarını, elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərini, mənəvi tərbiyə xəzinəsi olan ədəbiyyat və injənənəti, həyatı, onu çıxıqləndirən insanları. Bir sözlə, sizin erudisiyanız elə geniş olmalıdır ki, məhz bu genişliklə müəllim adını şərəflə doğrulda biləsiniz. Axı, fəaliyyət göstərdiyiniz sahənin özü də mürəkkəb və çoxəhətlidir.

Öyrənmək azdır. Necə öyrətməyin sirlərinə də yiyələnməlisiniz. Bunun üçün həkmlarınızın qabaqcıl iş təcübəsini mənimsəməyə çalışmalı, öz təcübənizi tənqidi surətdə nəzərdən keçirməli, iş metodlarınızı yeniləşdirməli və təkmlilləşdirməlisiniz. Bu sahədə bir-birinizə qayğı ilə yanaşmanın – yaşlı müəllimlərin gənc müəllimlərə kömək göstərməsinin, gənc müəllimlərin yaşlı müəllimlərə hörmət bəsləməsinin gözəl nümunəsi olmalıdır. Elə bir nümunəsi ki, gənc nəsil sizdən ibrət alsın. Sizi özlərinə ideal hesab etsinlər. Siz məhz bu yolla fəal insanlar yetişdirə bilərsiniz.

İndi başlıca vəzifəniz təlim-tərbiyə prosesini keyfiyyətli təşkil etməkdən, şagirdlərin yeni materialı bilavasitə dərstdə mənimsəmələrinə nail olmaqdan, təlim və tərbiyənin metod, forma və vasitələrindən yaradıcılıqla istifadə etməkdən, konkret şərəitdə onların optimal variantını seçməkdən, təlim prosesində müasir texniki, o cümlədən kompüter vasitələrinə geniş yer verməkdən ibarətdir.

Məktəblilərin qabiliyyət və maraqlarını inkişaf etdirmək, təlim və tərbiyə prosesində onlara diferensial yanaşmaq, biliklərinin, davranış və səylərinin qiymətləndirilməsini əsaslandırmaq, tərbiyə və peşəyönümü işini müasir tələblər baxımından qurmaq sizin əsas vəzifələrinizdəndir.

Təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduğunuz gənc nəsilə geniş dünyagörüşünün formalaşdırılması, ölkəmizdə və xaricdə baş verən hadisələri düzgün qiymətləndirmək bacarığının tərbiyə edilməsi, əxlaq normalarının mənimsənilməsi, qanunların həyata keçirilməsində ictimai fəallıq göstərilməsi, şagird özünüidarəsinin, öz fəaliyyətlərinin işində yaxından iştiraklarının təmin edilməsi və s. gücləndirilməsi sizin gündəlik qaygınız olmalıdır.

Bütün bunlar isə təlim-tərbiyə işinin əsas təşkil forması olan dərsi müasir tələblər səviyyəsində qurmaqdan çox asılıdır.

Dərsin müasir tələblər səviyyəsində qurulması həyatımızın bütün sahələrində baş verən elmi-texniki inqilabın, ictimai inkişafın obyektiv qanunlarından irəli gəlir. Biz xüsusi fəal, təşəbbüskar, zirik, özünə, işinə, həyata tənqidi baxmağı bacaran yeni insanlar tərbiyə etməli və formalaşdırmalıyıq. Burada köməyə daha çox müasir tələblərə cavab verən dərslər çatır. Ona ənənəvi dərslərdən fərqlənən müasir dərslər də deyər bilərik.

Müasir dərslər heç də ənənəvi dərslin səmərəli cəhətlərindən imtina etmir. O, didaktik vəzifəni dəqiq müəyyənləşdirməyə çalışır, özünə müəyyən struktura malik münasib tip seçir, ev tapşırığı verir. Ənənəvi dərslə nisbətən məzmun, metod, üsul və vasitələrlə çox zəngin, təşkili və keçirilməsi cəhətdən xeyli mürəkkəb olan, müəllimdən pedaqoji məharət, ustalıq, gərgin və yaradıcı iş tələb edən, şagirdlərin fəallığı zəruriliyini qarşıya qoyan, təlimin müxtəlif növlərinə geniş meydan verən müasir dərslər həm də onunla səciyyələnir ki, proqramlaşdırılmış təlimi, təlimin alqoritmləşdirilməsini, problemlə təlimi, reproduktiv-axtarıcı təlimi, diferensial təlimi, təlimin fərdiləşdirilməsi və intensivləşdirilməsi növlərinə tətbiq edir, onda hər üç məqsəd: təlim-tərbiyə və proqramın hər bir konkret mövzusu üzrə şagirdlərin inkişafı, məqsədi layihələşdirilir, planlaşdırılır və həyata keçirilir. Buna həm də metod deyilir. O, müasir dövrün tələb etdiyi təlim texnologiyasının tərkib hissəsidir.

Təlim texnologiyası dedikdə, yalnız interaktiv metodlar (kollektivlə, qruplarla, cütlərlə iş, əqli hücum, rollu oyunlar, işgüzar səs-küy, diskussiyalar, venn diaqramı, şəxslənmə, debatlar və s.) deyil, dərslin məqsədi, forması, vasitə və metodları ilə bağlı yeniliklər də nəzərdə tutulmalıdır.

Respublika Prezidentinin də qeyd etdiyi kimi: «Bu gün dünyada inkişafı təmin edən təbii ehtiyatlar, yaxud da başqa milli sərvətlər deyil, ilk növbədə bilik, savad, yeni texnologiyalardır».

Bir sözlə, unutmamalısınız ki, təlim-tərbiyə işinizin səmərəsi hər bir şagirdin elmlərin əsasları üzrə biliyinin dərinliyi, idrak fəallığı, təlim əməyi vərdişi, yaradıcı düşünmək və biliyini müstəqil artırmaq bacarığı, şüurlu surətdə peşəçəmə üçün zəruri vərdişlərə yiyələnməsi, nəhayət, həyata tam hazır olması ilə xarakterizə edilir.

Sizin işiniz həm də valideynlərlə, ictimaiyyətlə əlaqəni genişləndirməkdən ibarətdir. Bunsuz təhsil islahatının qarşıya qoyduğu məqsədə nail olmaq qeyri-mümkündür. Odur ki, kütlələr arasında pedaqoji biliklərin təbliğində fəal iştirak etməlisiniz.

Aşkarlıq da mühüm şərtidir. Bunun üçün siz müəllimlər bir-birinizin fəaliyyətini səmimi, işgüzarcasına təhlil etməli, nöqsanları kollektiv surətdə aradan qaldırmağa nail olmalısınız.

Siz elə etməlisiniz ki, “zay məhsul” anlayışı pedaqoji kollektiv arasında, məktəb çərçivəsində özünə yer tapmasın. Bunun üçün isə işə yaradıcı münasibət məsələlərinin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirməlisiniz.

Müşahidələr göstərir ki, bəzi müəllimlər təlim-tərbiyə işində şablona, sxematizmə qapılır, başqalarının təcübəsini mexaniki olaraq öz fəaliyyətlərində tətbiq edirlər. Onlar yuxarıdan hazır göstərişlər gözləyir, heç bir təşəbbüskarlığa əl atmırlar. Belə hallar əlbəxətlilikdən başqa bir şey deyildir. Bax, aşkarlığın vəzifəsi o cür halları prinsipliliklə üzə çıxarmaqdan və onlara son qoymaqdan ibarətdir. Bunun üçün isə nöqsanların və qüsurların kökünü aradan qaldırılması üsullarını göstərən prinsiplə, dəqiq ünvanlı tənqid lazımdır. Özünü rahatlıqla ruhunu saxlayan tənqid! Təsədüfi deyildir ki, aşkarlığı, tənqidi yaraların məlhəmi adlandırmışlar. Bu, yeniləşmə üçün daha düzgün yoldur. Bu, eyni zamanda, mənəvi kamillik əlaməti, lovğalığa, boşboğazlığa, dedi-qoduya, kiminsə arxasınca danışmağa son qoymaq, işi keyfiyyətə sürətləndirməkdir.

Həm “öz tozunun” çırpılması, bir növ, təmizlənməli, hər bir işi vicdanla, öz qarşısında, xalq qarşısında böyük məsuliyyət hissi ilə yerinə yetirməlidir.

Müəllimlərin öz işlərində keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olmaları təhsil rəhbərlərinin onlara düzgün istiqamət vermələrindən, lazımı qayğı və köməklik göstərmələrindən, obyektiv münasibət bəsləmələrindən çox asılıdır. Bunun üçün onlar da fəaliyyətlərini yeni dövrün tələblərinə uyğun qurmalıdırlar.

Hörmətli müəllimlərimiz!

Bayaq xatırlatdım ki, müəllimi olmayana kamil insan deməzlər. İnsanı Allah yaradır, müəllim kamala yetirir. Bu həqiqəti bildiyinə görədir ki, xalqımız müəllim adına həmişə hörmətlə yanaşır, hətta başqa hörmətli peşə sahiblərinə də “müəllim” deyər müraciət edir. Siz bu adın şərəfini qoruyun, onu heç vaxt sultanlıq taxtından etməyə qoymayın...

Biz sizi sevirik, müəllimlər!

Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq

XX ƏSRİN ƏDƏBİYYATI

Bəkir NƏBİYEV, akademik
Şamil SALMANOV, professor

Çoxəsrlik ədəbiyyatımızın tarixinin yeni bir əsri – XX əsri də başa çatmışdır. İndi bu yüzilliyin ədəbiyyatını da bitmiş, başa çatmış bir əsrin ədəbiyyatı səviyyəsində geniş, hərtərəfli tədqiq etmək, onun tarixini yaratmaq vəzifəsi müasir ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında bütün ciddiyyəti ilə dayanır. Bu bir də ona görə son dərəcə vacibdir ki, bütün əsr boyu həmin ədəbiyyat tənqidə və ədəbiyyatşünaslıqda bu və ya digər dərəcədə öz ədəbi-nəzəri təhlilini və təfsirini tapsa da, onun ayrı-ayrı dövrlərinin tarixi yazılsa da, bununla belə, indi bu yüzilliyi bütöv, vahid bir ədəbi əsr kimi öyrənmək, onun bədii-fikri təcrübəsini ümumiləşdirmək, tarixini yaratmaq problemi fundamental bir elmi vəzifə olaraq öz həllini və tətqiqini gözləyir. İndi ədəbiyyatşünaslıq bu əsrin ədəbiyyatına tamam yeni mövqelərdən, milli müstəqillik təfəkkürü səviyyəsindən yenidən müraciət etməli, onu təzə milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında öyrənməli və beləliklə, ədəbi əsrə yeni başlanan XXI yüzilliyin baxışını ifadə etməlidir. Bu halda isə müasir ədəbi-nəzəri fikir bir neçə köklü ideya-metodoloji konsepsiyadan çıxış etməlidir ki, bunlar da ilk növbədə aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Hər şeydən əvvəl, XX əsr çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində yeni, mürəkkəb və dinamik inkişaf etmiş bir ədəbi əsrdir; özündən əvvəlki XIX əsrdən – M.F.Axundov əsrindən sonra bu mərhələdən ədəbiyyat öz milli, ümumşərq və qərb dəyərləri əsasında inkişaf edərək müasir dünya ədəbiyyatının qabaqcıl milli hadisələrindən birinə çevrilmişdir; Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi varlığı və mövcudluğu məhz bu əsrdə bütün zənginliyi, bütün tarixi və ərazi həddləri ilə meydana çıxmış, özünü təsdiq edə bilmişdir. Belə bir cəhət də çox mühümdür ki, bu əsrin ədəbiyyatı xalqın milli özünüdərkli və müstəqilliyi uğrunda mübarizəsi dövrünün ədəbiyyatı olmuşdur; XX əsr isə məlum olduğu kimi, inqilablar, müharibələr, dünya miqyasında siyasi və ideoloji sistemlərin mübarizəsi, qarşıdurması və nəhayət, ilk sosialist dövləti kimi meydana çıxmış SSRİ-nin dağılması əsridir; bu əsrdə cəmiyyət həyatında, hər bir xalqın həyat tərzində ciddi hadisələr, dəyişmələr baş vermişdir və bütün bunlar ədəbiyyata təsirsiz qalmamış, bəlkə, əksinə, ədəbiyyat əsrin bütün bu nəhəng, global hadisələrini əks edərək yaranmışdır. Buna görə də XX əsrdə başqa xalqların ədəbiyyatı kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı da, demək olar ki, yenidən yaranmışdır. Belə bir cəhət də xüsusi olaraq göstərməlidir ki, bu əsrin əsas bir dönəmi olan sovet dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı böyük, zəngin və bununla yanaşı, şübhəsiz ki, həm də mürəkkəb, ziddiyyətli bir yol keçmişdir və məhz buna görə də bu dövr ədəbiyyatın, eləcə də bütün mədəniyyətimizin, incəsənətimizin siyasi, ideoloji

təzyiqlərə, repressiyalara məruz qaldığı tarixi bir mərhələdir. Onu da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, əsrin müxtəlif ədəbi-tarixi dövrləri ilə müqayisədə sovet ədəbiyyatı, sovet dövrü ədəbiyyatı zaman etibarilə ən böyük bir mərhələdir: o, əsrin həddləri daxilində yetmiş illik bir dövrün ədəbiyyatıdır və Azərbaycan ədəbiyyatının bu əsrdəki tarixi, onun inkişafı bir çox yeni xüsusiyyətləri, təşəkkül qanunauyğunluqları ilə əlaqədardır. “Sovet ədəbiyyatı” anlayışının özü birdən-birə yaranmamışdır; o, uzun, olduqca mürəkkəb, siyasi drammatizm şəraitində formalaşmışdır; öz ilkin mərhələsində o, sinfi mənsubiyyətlə səciyyələndirilmişdir, daha doğrusu, **proletar ədəbiyyatı** olaraq qavranılmışdır. Buna uyğun olaraq 1920-ci illərin ədəbi-nəzəri fikrində, tənqidində ədəbiyyat həm də kəndli ədəbiyyatı, xırda burjuva ədəbiyyatı, yaxud burjuva ədəbiyyatı kimi meyllərə, ədəbi-ideoloji təmayüllərə təsnif olunmuşdur. Yalnız 1930-cu illərdə, daha dəqiq deyilsə, Birinci Ümumittifaq Yazıçılar qurultayı ilə əlaqədar olaraq ədəbi-nəzəri fikirdə “sovet ədəbiyyatı” anlayışı bərqərar olmuşdur. Vahid bir ədəbiyyat – **çoxmillətli sovet ədəbiyyatı** meydana çıxmışdır və hər bir milli sovet ədəbiyyatı bu vahid, çoxmillətli ədəbiyyatın qolu və hadisəsi sayılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı da öz yetmiş illik yeni tarixi inkişaf mərhələsini bu böyük ədəbi məkanda və prosesdə keçirmişdir və məhz bu prosesdə yeni Azərbaycan ədəbiyyatı çoxmillətli milli ədəbiyyatların içərisində və onlarla qarşılıqlı əlaqə şəraitində inkişaf etmiş, yetkin milli ədəbiyyatlardan biri olaraq özünü təsdiq edə bilmişdir. Çoxmillətli ədəbi inkişaf kontekstində ədəbiyyatımız qarşılıqlı, intensiv ədəbi-mədəni əlaqələr, yaradıcılıq təmasları və mübadilələri mühitində yeni keyfiyyətlər mənimsəmiş, öz milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla bu xüsusiyyətləri daha da zənginləşdirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı, bəzən postmodernistcəsinə düşünüldüyü kimi, milli ədəbiyyat olaraq öz simasını itirməmişdir. Ədəbiyyatda müasir ədəbiyyatlara məxsus bütün janrlar, ən yeni üslub və formalar yaranmış, özünü təsdiq edə bilmişdir. Ədəbiyyatımız yalnız milli ədəbiyyatlar miqyasında qalmamış; o, həm də bu tarixi mərhələdə müasir dünya ədəbiyyatı məcrasında inkişaf etmək imkanı qazanmışdır. Bir çox ən yaxşı əsərləri tərcümə edilərək dünya miqyasına çıxmışdır. Buna görə də hər cür əsas vardır ki, sovet dövrü ədəbiyyatını, daha dəqiq deyilsə, Azərbaycan sovet ədəbiyyatını XX əsr ədəbiyyatımızın yeni, bitkin bir mərhələsi kimi səciyyələndirək. O da göstərməlidir ki, ədəbiyyat bu mərhələdə insanı, xalqı əsrin möhtəşəm hadisələri içərisində, inqilab, yeni cəmiyyətin, həyat tərzinin təşəkkülü, ikinci dünya müharibəsi kimi hadisələr içərisində geniş lövhələrdə, epik miqyaslı təsvirlərində təcəssüm etdirə bilmişdir. Ədəbiyyat öz yeni həyat və insan konsepsiyasını, yaradıcılıq fəlsəfəsini yarada bilmişdir və buna görə də hər cür əsas vardır ki, ədəbiyyatımızın bu mərhələsini həm çoxəsrlik, həm də bütövlükdə XX əsrin ədəbiyyatında spesifik bir bədii dəyərə və mənaya malik tarixi mərhələ hesab edək, onu məhz bu mövqedən dəyərləndirək.

2. Lakin, bununla belə, sovet ədəbiyyatının tarixini birmənalı da qiymətləndirmək olmaz. Bu dövr ədəbiyyatının tarixində mürəkkəb, ziddiyyətli məqamlar da çoxdur. Ədəbiyyata, mədəniyyətə baxışda, əsas,

aparıcı siyasi-ideoloji təfəkkürdə elə meyllər və prinsiplər olmuşdur ki, bunlar yaradıcılıq prosesinə, ədəbiyyata, sənətə münasibətə son dərəcə mənfi təsir etmişdir. Bu, həm müasir ədəbiyyatı, həm də ədəbi-tarixi məsələlərin həllini və dərkini çətinləşdirir. Sosialist mədəniyyəti nəzəriyyəsini, bunun ən əsas metodoloji təlimi olan sosialist realizmi estetikasının bir çox elə prinsipləri, meyar və tələbləri var idi ki, bunlar bədii yaradıcılığı çox vaxt dar, məhdud çərçivəyə salırdı, ədəbiyyatda, ümumən bədii yaradıcılıqda konyunktur mövzularda əsərlərin yazılmasına gətirib çıxarırdı, sovet gerçəklərinin həqiqi bədii mənzərəsini və tənqidi təhlilini verməyin qarşısını alırdı; xüsusilə əsrin 40-50-ci illərində o vaxt dəbdə olan kolxoz, fəhlə həyatı mövzularında çap olunan dayaz, sönük əsərlərin, romanların yazılması məhz sosialist realizminin bədii fikrə, yazıçı sənətinə təsirindən başqa bir şey deyildi. Bu işdə xüsusilə Sov.İKP – nin ədəbiyyat və incəsənətə aid qərarlarının, bu qərarlarda işlənilib hazırlanmış siyasi – ideoloji təlimlərin rolu daha böyük və ciddi idi. Müharibədən sonra, yəni 1946-1948-ci illərdə, məsələn “Zvezda” və “Leninqrad” jurnalları haqqında, “Böyük dostluq” filmi haqqında qərarların və bu sənədlərin müzakirəsi gedişində təşəkkül tapan ədəbi-ideoloji təlimlərin böyük bir mərhələ ərzində ədəbiyyatda, bədii prosesdə əmələ gətirdiyi əhvali-ruhiyyəni, sərt, amiranə yaradıcılıq mühitini xatırlamaq kifayətdir. Sovet hakimiyyəti dövründə rəvac tapan siyasi repressiyaların da ədəbiyyata, xalqın bədii mədəniyyətinə qarşı çevrilmiş amansız hərəkət olduğunu qeyd etmək vacibdir. Tariximizin 30-50-ci illərini, ümumiyyətlə, repressiya illəri adlandırmaq daha dəqiq və dürüst olardı. Repressiya sənətə, mədəniyyətə, sivilizasiyaya qarşı dəhşətli bir divan idi. Məhz bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı özünün bir çox görkəmli şəxsiyyətlərini – H.Cavid, Y.V.Çəmənəmənli, Ə.Cavad, M.Müşfiq, S.Hüseyn kimi şəxsiyyətlərini, Ə.Nazim, M.Quliyev, H.Zeynalı, V.Xulufu, S.Mümtaz, M.K.Ələkbərli və b. ədəbiyyat xadimlərini itirdi və bu cür hadisələr, istər-istəməz, ədəbiyyatda, yaradıcılıq mühitində bir vahimə, qorxu, sərt rejim şəraiti yaradırdı ki, bütün bu kimi hallar ədəbiyyatı, onun yaradıcılıq azadlığını, sərbəst və müstəqil düşüncə imkanlarını öz ağır mənəşinə alırdı, onu əziz və boğurdu. Siyasi – amiranə təfəkkür ədəbiyyat tarixinə gerçək, elmi münasibəti də çətinləşdirir, ədəbi-tarixi proseslərə və hadisələrə, xalqın bədii irsinə birtərəfli, nihilist münasibəti qanuniləşdirirdi. Məhz bunun nəticəsində ədəbiyyatşünaslıq, tənqid ədəbiyyat tariximizin bir çox hadisələrini, o cümlədən XX əsrin əvvəllərində yaranmış romantik ədəbiyyat cərəyanını, cümhuriyyət dövrü ədəbi-mədəni proseslərini layiqincə qiymətləndirə bilmirdi, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə və digər şəxsiyyətlər ədəbi-tarixi fikrin, diqqətindən ya yayınır, ya da birtərəfli vulqar – sosioloji və siyasi ittihamlara məruz qalırdılar. Bunlar, əlbəttə, ədəbi və ictimai fikir tariximizin acı səhifələridir və əsrin ədəbiyyatına yeni elmi baxışı işləyib hazırlarkən dövrün bu kimi hadisələrini də tarixi materiallar, sənədlər və faktlar əsasında hərtərəfli, obyektiv açıb göstərmək lazımdır. Bunu ədəbi əsrin həqiqi, bütöv, sistemli elmi tarixini yaratmaq vəzifəsi tələb edir. Deməli, belə bir metodoloji-nəzəri nəticəyə gəlməyə əsas vardır ki, müxtəlif təşəkkül, inkişaf

mərhələləri və ziddiyyətləri olsa da, öz əsas, təməl prinsipləri və istiqamətlərinə görə XX əsr vahid və çoxcəhətli bir ədəbi-tarixi prosesdir. Şübhəsiz ki, belə bir ədəbi əsrin müxtəlif dövrləri, bu dövrlərin daxilində onun ayrı-ayrı mərhələləri də olmuşdur ki, onların arasında ədəbi-tarixi və tipoloji ümumilik, varislik həmişə qorunub saxlanmış, milli ədəbi proses heç vaxt öz daxili inkişaf qanunauyğunluqlarını itirməmişdir; əksinə, bunlar hər yeni tarixi mərhələdə yenidən dərk olunmuş və dəyərləndirilmişdir; ənənələri inkişaf etdirilmişdir; ədəbiyyatın hər yeni mərhələsi onun inkişafının yeni, ühüm amili olmuşdur. Ədəbiyyatın inkişafı, onun bədii təfəkkür sistemi kimi zənginləşməsi, yeni janr və üslub tipologiyasının, metod və məktəblərinin, müxtəlif yaradıcılıq görüşlərinin, məktəb və konsepsiyalarının dialektik əlaqəsi - əsrin ədəbi mərhələlərinin başlıca xüsusiyyətini təşkil etmişdir. Bu xüsusiyyətdən çıxış edərək bütün ədəbi əsri üç əsas mərhələdə təsdiq etmək olar: əsrin əvvəli, 20-ci illərdən sonrakı sovet dövrü, 90-cı illər – milli müstəqillik mərhələləri. Ədəbi əsrin belə mərhələ tipologiyası onun bütün tarixinə əsaslanır; bu təsnifat ədəbi əsrin ideya-nəzəri və metodoloji prinsipi hesab edilə bilər.

3. Ədəbi əsr çox mühüm və fundamental inkişaf qanunauyğunluqları əsasında irəliləmişdir; realizm və romantizm, onların müxtəlif ədəbi-tarixi və bədii-tipoloji formaları bu qanunauyğunluqda başlıca cəhəti təşkil etmişdir. Xüsusilə realizm ədəbi əsrin əsas yaradıcılıq istiqamətini, dünyanın və milli gerçəkliyin bədii idrak formasını təşkil etmişdir. Ədəbi əsrin inkişafının realizmin inkişafı, realistik bədii təfəkkürün dərinləşməsi kimi səciyyəvləndirmək daha doğru olardı. Bununla belə, milli realizmin tarixi üçün əsas olan maarifçi realizm, tənqidi realizm və sosialist realizminin tipologiyası ən çox XX əsr ədəbi prosesində öz dolğun realizasiyasını tapmışdır. Doğrudur, realizmin ilkin əlamətləri və meyllərini hələ M.P.Vaqifin poeziyasında özünü büruzə verdiyi məlumdur. Lakin realizmin milli ədəbi prosesdəki varlığı, ədəbi inkişafın əsas istiqamətinə çevrilməsi Vaqifdən sonrakı ədəbiyyata məxsusdur və bu, ilk növbədə M.F.Axundovun adı ilə bağlıdır. Buna görə də milli realizmin banisi M.F.Axundovdur. Məhz M.F.Axundov realizmi milli-ədəbi prosesin aparıcı inkişaf tendensiyasına çevirmişdir və M.F.Axundovdan sonra realizmin ən böyük, mürəkkəb, zəngin ədəbi əsri XX əsrdir. Realizm ötən əsrin ədəbiyyatşünaslığında geniş öyrənilmişdir. Lakin bununla belə, yeni, XXI əsrdə onu daha dərinləndirən öyrənməyə kəskin ehtiyac vardır. Bunu müasir ədəbi proses – daxil olduğumuz yeni əsrin ədəbi prosesi tələb edir. Biz bi fikirdəyik ki, XXI əsrdə realizm ədəbiyyatda öz üstün, aparıcı mövqeyini saxlayacaqdır. Lakin XX əsrin sonunda, sovet ədəbiyyatı, sovet ədəbi prosesi öz tarixini başa vurduğuna görə, realizmin tipoloji strukturunda köklü dəyişiklik baş verdi; artıq sosialist realizmin tarixi tamamlanmış bir ədəbi hadisədir, ədəbiyyatın ötən mərhələsidir. Lakin bununla belə realizm tükənməmişdir, sovet milli ədəbiyyatlarında olduğu kimi, yeni əsr Azərbaycan ədəbiyyatında da realizm, şübhəsiz, əsas bədii yaradıcılıq mövqeyi olacaqdır.

4. Ədəbi əsrin mərhələlərini öyrənərkən iki mərhələnin müasirlik nöqtəyi nəzərindən xüsusi və ciddi əhəmiyyət kəsb etdiyini etiraf etmək lazımdır. Bunlardan biri əsrin başlanğıc mərhələsidir, ikincisi 20-ci illərdən sonra təşkkül və inkişaf edən sovet ədəbiyyatı mərhələsidir. Bu ikinci mərhələ zaman etibarilə böyük və mürəkkəb bir ədəbi-tarixi mərhələdir. Ədəbi əsrin bu iki mərhələsi bütün gedişi boyu ədəbi-nəzəri fikrin, tənqidin aktual problemi və predmeti olmuşdur; ədəbiyyatşünaslığın, ədəbiyyat tariximizin bu mərhələlərin tarixini yaratmaq istiqamətində müəyyən təcrübəsindəki tədqiqat nəticələri vardır. Lakin bununla belə, əsrin bu ədəbi mərhələlərinə yeni elmi, nəzəri-metodoloji tədqiqat baxışına son dərəcə böyük ehtiyac özünü hiss etdirir; yeni əsrin başlanğıcı, ədəbi prosesi bunu xüsusilə zəruriləşdirmişdir. Yeni elmi-nəzəri baxışa, yenidən dəyərləndirilməyə xüsusi ehtiyac hiss edilən dövrlərdən biri sovet ədəbiyyatı mərhələsidir. Sovet ədəbiyyatı tarixi, onun mərhələ, tarixi xüsusiyyət və meyllərinin yeni, müasir təfəkkürlə təsnifatını vermək çağdaş milli ədəbiyyatşünaslığın ən zəruri problemlərindəndir. "Sovet ədəbiyyatı" anlayışının özü indi yeni elmi-nəzəri baxış tələb edir. Eyni sözü biz XX əsr ədəbiyyatımızın tarixində məhz bu əsrdə meydana çıxmış və xüsusi aktualı kəsb etmiş mühacirət ədəbiyyatı, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı kimi sahələri və hadisələri barədə də deyə bilərik. Əlbəttə, ədəbiyyatımızın bu kimi hadisələri, xüsusilə Cənub ədəbiyyatı barədə artıq müəyyən tədqiqat qənaətlərimiz vardır, lakin bu tədqiqatı yeni baxış və faktlarla daha da dərinləşdirmək ehtiyacının da tamamilə aradan qalxdığını təsdiq etmək mümkün deyildir. Ədəbiyyatımızın bu kimi hadisələrini öyrənərkən müasir ədəbiyyatşünaslıq əsrin ən müxtəlif siyasi-ideoloji şəraitlərdə öz milli spesifikasını, dəyərlərini necə qoruyub saxladığını göstərməyi özünün birinci dərəcəli elmi vəzifəsi hesab etməlidir. Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək üçün kifayət qədər nəzəri-tarixi əsas vardır ki, XX əsr ədəbiyyatının çoxəsrlik ədəbiyyatımız tarixində böyük, zəngin və miqyaslı bir ədəbi mərhələ olduğunu təsdiq edək. Siyasi çarpışmalar, inqilabi sarsıntılar, müharibələr, öz mahiyyəti etibarilə milli dəyərlərimizə qarşı çevrilmiş repressiyalar şəraitində yaransa da, bu ədəbiyyat böyük sənət missiyasına imkanları dairəsində sədaqətli qalmış, dünya ədəbiyyatı, əsrin global ədəbi prosesi məcrasında inkişaf etmiş, qabaqcıl sənət ənənələrini qoruyub saxlamış, həm də öz təcrübəsi ilə bu ənənələri daha da dərinləşdirmişdir. Bütün bunlar belə bir nəticə üçün kifayət qədər əsas verir ki, XX əsr ədəbiyyatının təcrübələrinin, axtarıqlarının, yaradıcılıq çətinlikləri və itkilərinin yenidən dərk olunmasının, bütün ədəbi əsrə yeni bir elmi baxışın zəruriliyinin çağdaş ədəbiyyatşünaslığın və tənqidin əsas, fundamental problemi və elmi-nəzəri vəzifələrindən biri olduğunu bəyan edək. Əlbəttə, son illər tənqidimizdə bu istiqamətdə müəyyən fikir və ideyalar irəli sürülmüşdür. Lakin ədəbi əsrin təcrübə və bədii dəyərləri miqyasında bunlar azdır və kifayət səviyyədə deyildir. Tənqidimizin, ədəbiyyatşünaslığımızın ədəbi əsrin tarixi qarşısında vəzifələri isə son dərəcə böyük və miqyaslıdır və biz bunu indi, yeni əsrin başlanğıcında xüsusi olaraq dərk etməli və səylərimizi bu vəzifələrin həllinə doğru istiqamətləndirməliyik.

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD"DAKI ANTROPONİMİK VAHİDLƏR ASSOSİATİV MÜNASİBƏTLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ

Əzizxan TANRIVERDİ,
filologiya elmləri doktoru, professor

"Kitab"da bir sıra surət adları ilə (antroponimik vahidlərin semantik yükü nəzərdə tutulur) onlara aid mikromətnlər arasında yaxınlıq və oxşarlıq o dərəcədədir ki, "Kitab"ı oxumayan, onun haqqında heç bir təsəvvürü olmayan mütəxəssis, yaxud normal məntiqi olan istənilən şəxs nəinki sintaktik bütövlərin, hətta sadə bir cümlənin hansı surətə aid olmasını asanlıqla müəyyən edə bilər. Məsələn, "Kitab"ı oxumayan hər hansı bir normal məntiq sahibindən "Adını bən verdüm, yaşını allah versün" cümləsinin Dədə Qorqud, Qazan xan, Qaraca çoban, Yalançı oğlu Yalancıq, Burla xatun və Qısırca yengə surətlərindən hansına aid olduğu soruşularsa, o, həmin andaca "dədə" sözünün semantik yükünə görə məhz Dədə Qorqudun adını çəkəcəkdir. Yaxud "dədə" sözü ilə "Adını bən verdüm, yaşını allah versün" cümləsi arasında assosiasiya yaratmağa, onları fikrən bağlamağa çalışsaq, uşağa adın daha çox məhz dədələr, babalar, atalar tərəfindən verildiyini düşünəcəkdir. Bu da F.de Sössürün assosiativ münasibətlərlə bağlı irəli sürdüyü tezislərlə səsleşir: "Şüurumuzda yaranan assosiativ qruplar nə isə ümumi əlamətə malik münasibət üzvlərinin yaxınlaşması ilə məhdudlaşmır - ağıl əlaqələndiricilərin səciyyəsinə münasibətlərin hər bir halında qavrayır və bununla da münasibətlər müxtəlifliyi qədər assosiativ sıra yaradır... İstənilən söz həmişə onunla bu və ya digər surətdə assosiasiyaya qadir olan hər şeyi yada sala bilər". (F.de Sössür. Ümumi dilçilik kursu (tərcümə edən: N.Cəfərov). Bakı, 2003, səh.234).

Maraqlıdır ki, F.de Sössürün bu fikirləri ilə dilimizdəki bir sıra obrazlı ifadələrin məna yükü üst-üstə düşür. Məsələn, «söz sözü çəkər», "söz sözü gətirər" kəlamlarının məna yükündə bir sözə və ya bir cümlədəki fikrə görə digər vahidlərin xatırlanaraq ifadə olunması dayanır. Bu da F.de Sössürün assosiativ münasibətlərlə bağlı söylədiyi fikirlərin Azərbaycan dilində kəlamlar şəklində çoxdan işləndiyini təsdiq edir. Daha doğrusu, həmin kəlamlar və ya atalar sözlərinin işlənmə tarixi ən azı IX-XI əsrlərlə səsleşir. Məsələn, "Oğuznamə"də "Söz sözü çəkər" atalar sözü ilə yanaşı, "Söz sözi açar", "Söz sözdən açılır", "Söz torpaq kibidir, eşdükcə örər" kimi atalar sözləri də işlənilib. Deməli, F.de Sössürün assosiativ sıra və onun koordinasiyası ilə bağlı fikirləri nəinki müasir, hətta qədim türk düşüncə tərzini üçün yad olmayıb və o, adi

sözlərlə yox, poetik bir dillə ifadə olunaraq, atalar sözləri şəklində formalaşdırılıb. Məhz bu cür nadir təfəkkür incilərinə görə türk müdrikliyi bütün dünyaya səs salıb. Yuxarıda irəli sürdüyümüz fikirlərə qarşı başqa arqumentlər gətirilə bilər. Məsələn, "Dədə Qorqud türk dünyasında məşhur bir şəxsiyyət və ya obraz kimi tanındığı üçün həmin tezis özünü doğrultmur" kimi mülahizələr söylənilə bilər. Amma irəli sürdüyümüz tezis yalnız Dədə Qorqud surəti ilə məhdudlaşmır, bütövlükdə "Kitab"ın türk mənşəli antroponimik sistemini (surət adlarını) əhatə edir. S.Əlizadə yunan filosofu Sokratın "hər bir ad aid olduğu şeyin təbiətini əks etdirir" fikrinə istinadən yazır: "Şübhəsiz, "Kitab"da etnik və coğrafi adlar istisna olmaqla, xüsusi isimlərin əksəriyyəti bədii-associativ düşüncənin məhsuludur". (S.Əlizadə. Ad haqqında Sokrat təlimi. "Kitabi-Dədə Qorqud"da adqoymanın üslubi əsası kimi. "Kitabi-Dədə Qorqud" - 1300. Bakı, 1999, səh.24). Müəllifin qeydləri də irəli sürdüyümüz fikrin düzgünlüyünü təsdiq edir. Amma biz burada "buğa" zooleksemi əsasında yaranmış "Buğac" adından bəhs etməyəcəyik. (Bir buğa öldürmüş sənəğin oğlu, adı Buğac olsun). Birincisi, ona görə ki, təhkiyəçi onun dəqiq izahını verib. İkincisi, məqsədimiz boy qəhrəmanları və digər surətlərin antroponimik modelləri ilə "Kitab"dakı ayrı-ayrı cümlə və sintaktik bütövləri qarşılaşdırmaq, onların arasında olan associativ münasibətləri dəqiqləşdirməkdir. Bu mənada "Kitab"dakı bir neçə antroponimik modeli və müxtəlif məzmunlu cümlələri sıranı pozmaqla təqdim edirik ki, onların arasındakı associativ münasibətlərin ümumi mənzərəsi aydın görünsün:

<i>Antroponimik model</i>	<i>Cümlələr</i>
1. Burla xatun	1. "... gecədən bir quzu bişürüb dururam".
2. Qaraca çoban	2. ...Baş kəsübdür, qan dökübdür, Çöndü alubdur, ad qazanubdur".
3. Qısırca yengə	3. "Sultanım, bən varayım, ölisi-dirisi xəbərin gətürəyin!»
4. Qazan xan	4. "Qaza bənzər qızımın-gəlinimün çiçəgi oğul!»
5. Yalançı oğlu Yalançıq	5. "Mərə, dəli ozan, ərə varan qız mənəm!"

Fikrimizcə, "quzu" sözünə görə birinci cümlənin Qaraca çobana (Çoban ← quzu xətti), "ad qazanmaq" ifadəsinə görə ikinci cümlənin Qazan xana (Qazan ← ad qazanmaq xətti), intonativ mənə və «xəbər gətirmək» frazemina görə üçüncü cümlənin Yalançı oğlu Yalançıq (Yalançıq ← xəbər gətirmək) aid olması asanlıqla qavranıla bilər. Dördüncü cümlənin məzmunu isə elədir ki, onu "doğmayan" anamlı Qısırca yengəyə qətiyyənlə aid etmək olmaz. Çünki həmin cümlənin semantik tutumunda bir ülvilik, doğma, oğul üçün alışıb-yanmaq ifadə olunur. Bu da Burla xatun adındakı "ətir saça", "gözəl görünə" anamlı "burla" sözü və xatun" titulu ilə səsleşir. Dördüncü cümlə "Qısırca yengə"

antroponimik modeli ilə bağlanmadığı kimi, beşinci cümlə də "Burla xatun" adına uyğun gəlmir. Belə ki, beşinci cümlədə "özünü ərə gedən qadın kimi" təqdim etmə ifadə olunub. (Həmin epizodda Qısırca yengə özünü Banıçək kimi təqdim edir). Deməli, "Qısırca yengə" adı ilə beşinci cümlənin semantik tutumu arasında daxili bağlılıq görünür. Yəni "qısırca" sözünün "doğmayan" mənası associativ sıradə əvvəlcə "əri yoxdur", sonra isə "ərə getmək istəyir" cümlələrini yada salır. Deməli, təhkiyəçi obrazların dilini fərqləndirə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, "Kitab"ın poetik strukturunda dil fiqurları bir-birilə zəncirvari şəkildə bağlıdır. Fikrimizcə, təhkiyəçi boy qəhrəmanlarının antroponimik modellərindəki vahidləri səsənmə və semantika baxımından boylardakı parçalarla əlaqələndirib, onlarla vəhdətdə təsvir edib. Yəni mətnlərdəki söz, söz birləşmələri və cümlələrin müəyyən hissəsi forma, həm də mənəca boy qəhrəmanının antroponimik modelindəki sözlərə uyğunlaşdırılıb. F.de Sössür yazır: "...Alpın mənzərəsini təsvir edərkən ona Yur dağlarının eyni zamanda bir neçə zirvəsindən baxmaq mənasız olardı. Mənzərə bir nöqtədən görünməlidir" (F.de Sössür. Ümumi dilçilik kursu (tərcümə edən: N.Cəfərov). Bakı, 2003, səh.234). Sanki "Dastan"ı düzüb-qoşan da boy qəhrəmanlarının bir nöqtədən görünməsini, həm də daha poetik ifadə olunmasını nəzərə alıb. Q.Kazımov rus yazıçısı İ.S.Turgenevin "Yazıçını bürüyən ümumxalq dili dənizinin dalğaları sahilə və dubsizdir" fikrinə istinadən qeyd edir ki, yazıçı bu dalğaları öz sənət məcrasına uğurla yönəltdikdə onun əsərinin dili də dəniz dalğaları kimi parlaq və təlatümlü olur (Q.Kazımov. Sənət düşüncələri. Bakı, 1997, səh.17). Müəllifin obrazlı şəkildə dediyi fikirlər "Kitab"da real olaraq görünür. Bəzi faktlara diqqət yetirək:

"Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da "q"-nın daxili və xarici alliterasiyası daha üstün görünür. Fikrimizcə, bu, boyun qəhrəmanı Salur Qazanla bağlıdır. Yəni boyu düzüb-qoşan "q" ilə başlanan "Qazan" sözü ilə boydakı digər sözləri əlaqələndirməyə çalışıb. Belə ki, "Qazan" adı "q" ilə başlanırsa, onun qardaşının (Qaragünə), qardaşı oğlunun (Qarabudaq), çobanının (Qaraca) və atının (Qoşur) adı da ilk səsi "q" olan sözlə başlanır. Həmin boyda daha çox müraciət olunan da Qazandır (a Qazan, aqam Qazan, qardaş Qazan, mərə Qazan). Digər tərəfdən, boyda Qazanla bağlı işlədilən ifadələr də ilk səsi "q" olan sözlə başlanır. Məsələn, anası "Qarıcıq"dır, arvadı "qırx incə belli qızla", oğlu "qırx igidlə" əsir düşüb, dəvələri "qatar-qatardır", özü ailəsini həm də "qurddan" soruşur. Qeyd olunan faktlar təsdiq edir ki, "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da "q"-nın daxili və xarici alliterasiyasının üstünlüyü məhz boyun qəhrəmanı Salur Qazanla bağlıdır. Bu, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin boydakı cümlə strukturlarını da əhatə edir (...Çöndü alubdur, ad qazanubdur). Yaxud "Baybörə oğlu Bamsı Beyrək" antroponimik modelində, bir tərəfdən, "qurd balası qurd olar" inanışı təsdiqlənsə (Baybörə - bərə - börü (qurd); Beyrək-börü - börü (qurd), digər tərəfdən, həmin antroponimik modeldə "b"-nin alliterasiyası

ata və oğul adını eyni cür səslənmə, ahəngdarlıq yaratma xəttində birləşdirir. Deməli, həmin antroponimik modeldə nəinki səslər, hətta sözlər və söz birləşmələri bir-birini tamamlayır, fonetik, semantik və qrammatik uyğunluq yaranır. "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"ndakı parçaların, daha dəqiq desək, abzasların müəyyən hissəsi ilk səsi "b" olan sözlə başlanır. Maraqlıdır ki, həmin hissələrdə də "b"-nin daxili və xarici alliterasiyası qovuşuq şəkindədir. Bu cəhətlər yuxarıdakı nümunədə də təsdiqini tapır. Amma boyun qəhrəmanı Beyrəyin şərafinə "b" ilə başlanan abzasların sayını təqdim edirik: "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nda 181 abzasdan 56-sı ilk səsi "b" olan sözlə başlanır ki, həmin abzasların da əksəriyyətində "b"-nin daxili və xarici alliterasiyası ilə emosionallıq və ekspressivlik yaradılıb, mətnin poetikliyi gücləndirilib. Deməli, "b"-nin antroponimik modeldəki alliterasiyası ilə məndəki daxili və xarici alliterasiyasının qovuşuq şəkində olması birbaşa boyun qəhrəmanı Baybörə oğlu Bamsı Beyrəklə bağlıdır. Bu isə onu göstərir ki, boyu düzüb-qoşan ozan alqış məzmunlu "Bu Oğuznamə Beyrəyin olsun!" cümləsini təsadüfi işlətməyib.

"Baybörə oğlu Bamsı Beyrək" antroponimik modelində "b"-nin alliterasiyası digər şəxs adlarını, dəqiq desək, Baybican (Beyrəyin qayınatası), Baniçiçək (nişanlısı) kimi antroponimləri, Beyrəyin dilindəki frazeoloji vahidləri (başı buşlu olmaq - Beyrəyin başı buşlu oldu), Beyrəyin bədii təyini də əhatə edir ("Parasarı Bayburd hasarından parlayıb uçan, apalaca gərdəginə qarşı gələn, yedi qızıq umudu, Qalın Oğuz imrəncisi, Qazan bəgin ymağı, Boz ayğırılı Beyrək"). S.Əlizadə Beyrəyin bədii təyini barədə yazır: "Linqvopoetik baxımdan "Kitab"ı yaxşı mənimsəyən heç bir oxucu ləqəblərin potensial bədii həllinin mövcud olduğuna və onların aid olduqları şəxs adları ilə məzmunca bağlandığına şübhə etməz. Bu fikri əyaniləşdirən qaneedic fakt Beyrəyin özü haqqındakı təqdimatıdır. Qazan xanla qarşı qarşıya gələn Beyrək deyir: "Baransarı Bayburd hasarından parlayıb uçan, adaxlusu ayrılıqlar alurkən tutub alan, Baybörə xan oğlu Bamsı Beyrək mana deərlər". Bu sözlərdə III boyun ikiqat süjetinin məzmununa dəqiq işarə vardır. Oxucu Beyrəyin Bayburd qalasına necə əsir düşməsini, qala hasarından "kafir qızı" vasitəsilə necə xilas olduğunu və sevgilisi Baniçiçəyi Yalancı oğlu Yalancıqın əlindən hansı yolla tutub aldığını yaxşı bilir". (S.Əlizadə. Ad haqqında Sokrat təlimi. "Kitabi-Dədə Qorqud"da adqoymanın üslubi əsası kimi. "Kitabi-Dədə Qorqud" - 1300. Bakı, 1999, səh.27). Beyrəyin bədii təyində III boyun ikiqat süjetinin məzmununa dəqiq işarə olunmasının S.Əlizadə tərəfindən müəyyənləşdirilməsi də irəli sürdüyümüz tezisə doğru olduğunu sübut edir. Beyrək adı ilə bağlı olan alliterasiya və assosiativ sıra aşağıdakı sxemlərdə daha aydın görünür:

Beyrək ← Baybörə (atası)

Beyrək ← antroponimik modeli (Baybörə oğlu Bamsı Beyrək)

Beyrək ← Baybican (qayınatası)

Beyrək ← Baniçiçək (nişanlısı)

Beyrək ← onun boydakı bədii təyini (Parasarı Bayburd hasarından parlayıb uçan... Boz ayğırılı...)

Beyrək ← onun dilindəki frazeoloji vahidlər (Beyrəyin başı buşlu oldu)

Beyrək ← həmin boydakı 181 abzasdan 56-nın ilk səsi "b" olan sözlə başlanması

Beyrək ← onun bədii təyində III boyun ikiqat süjetinin məzmununa işarə.

Göründüyü kimi, təqdim etdiyimiz sxemlər "tematik zəncir" in koordinasiya xətlərini xatırladır. Azərbaycan dilçiliyində tematik zəncir, tematik progressiya kimi məsələləri sistemli şəkildə tədqiq edən Ə.Abdullayev yazır: "Bütün mətn" tematik zəncir kimi təsəvvür olunur, bu da frazadan yüksək vahiddə temanın inkişafını, bir-birinə bağlanmasını, onların qarşılıqlı əlaqəsini və iyerarxiyasını, mətnin hissəsinin bütöv mətnə münasibətini əks etdirir... Bağlılıq mətnin ayrılmaz əlamətidir. Bağlı olmayan mətnlər mövcud deyildir, bağlılığın itirilməsi mətni dağıdır, onu yox edir". (Ə.Abdullayev. Aktual üzvlənmə və mətn. Bakı, 1998, səh.101, 102). Bu qeydlər də boy qəhrəmanının, konkret desək, Beyrəyin antroponimik modelinin məndə iştirak və mətn yaratmada xüsusi rolu olduğunu göstərir. Digər tərəfdən, təqdim etdiyimiz sxemlərə sintaqmatikanın prinsipləri baxımından yanaşdıqda səs, söz, söz birləşməsi və cümlələrin mətn daxilində sintez şəklində təzahürü, onların bir-birinə qırılmaz tellərlə bağlandığı məlum olur. Burada F.de Sössürün sintaqmatik birliklə bağlı bəzi fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşür: "...bizi heyran edən ilk hadisə - sintaqmatik birlikdir: dilin bütün vahidləri ya nitq axınında onları əhatə edənlərdən, ya da özlərinin tərkib hissələrindən asılı vəziyyətdədir... biz hər yerdə daha kiçik tərkib hissələrindən təşkil olunmuş daha böyük vahidlərlə qarşılaşırıq, bunlar qarşılıqlı əlaqə münasibətindədir və birlik yaradır". (F.de Sössür. Ümumi dilçilik kursu (tərcümə edən: N.Cəfərov). Bakı, 2003, səh.237, 238). Müəllifin qeydləri "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nda sintaqmatik birliyin yaranmasında "Beyrək" adı həlledici funksiyaya malikdir" fikrini qüvvətləndirir. Amma, qeyd etdiyimiz kimi, Beyrəyin antroponimik modeli təkcə sintaqmatik qruplar yox, həm də assosiativ qrupların (Baybörə: bürü=qurd; Beyrək bürü(yək)=qurd) bağlanmasında iştirak edib. Daha doğrusu, onlar sintez şəklindədir.

Q.Kazımov sənətkar və söz, yazıçı və dil problemlərindən bəhs edərkən yazır: "Bədiiliyin ən mühüm əlaməti əsərin dilinin mükəmməlliyidir. Əsərdə hər bir detal əsas ideyanın açılmasına, mövzunun müəyyən bir cəhətinin aydınlaşmasına kömək etməlidir. Bədiiliyin yüksək dərəcəsi məzmun xəlqiliyi və bədii forma demokratikliyinə harmoniyasından doğur". (Q.Kazımov. Sənət düşüncələri. Bakı, 1997, səh.18). Bu keyfiyyətlərə ən azı min il bundan əvvəl yaradılmış "Kitab"ın hər bir cümləsində, hətta hər sözündə rast gəlinir. Məhz bu faktlara görə qorqudşünaslıqda tez-tez vurğulanır ki, "Kitab" son dərəcə yüksək sənətkarlıqla yaradılıb.

ALİ MƏKTƏBLƏRİN RUS QRUPLARINDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ

Sevda ABBASOVA,
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Respublikamızda gedən milli özünüdərk prosesi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmiş, onun işlənmə dairəsi genişlənməmişdir. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi şəraitində onun maddi və mənəvi zənginliyini yüksəltmək indiki nəslin müqəddəs vəzifəsidir. Bu vəzifələrdən biri milli – mənəvi zənginliyin simvolu kimi Azərbaycan dilinin gənc nəslə öyrədilməsidir. Xüsusilə ali məktəblərin rus qruplarında təhsil alan tələbələrə Azərbaycan dilinin öyrədilməsi məsuliyyət və diqqət tələb edir. Bu, həm də mənəvi sərvətin açılanması kimi müqəddəs bir iş xidmət edir.

Azərbaycan dilinə dövlət statusunun verilməsi cəmiyyətin bütün təbəqələrində, xüsusən respublikada yaşayan qeyri millətlərin nümayəndələri tərəfindən həvəslə öyrənilməsi meylini gücləndirdi. Bu baxımdan ali məktəblərin rus qruplarında təhsil alan tələbələrin Azərbaycan dilini dərindən və geniş öyrənmələri üçün imkanlar açıldı. Bu qruplarda təkcə təlim rus dilində olan məktəblərin məzunları deyil, həmçinin, xarici ölkələrdən olan tələbələr də təhsil alır.

Xalqımızın tarixinə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə olan marağın artması dilimizə dərindən bələdlilik həvəsinin qüvvətlənməsinə istiqamət verdi. Mütəfəkkirlər dili xalq ruhunun ifadəsi hesab etmişlər. Bu mənada dili bilmədən xalqın elmi, bədii əsərlərində əks olunmuş tarixini, mədəniyyətini, həyat tərzini, məişətini öyrənmək, milli psixologiyasını anlamaq mümkün deyil. Bu zərurət ilk növbədə rus dilli azərbaycanlıların özünəqayıdış, özünüdərk yönündə formalaşmağa başlamış milli hissiyyatlarının oyanmasına, ana dillərinin böyüklüyünə inam hissi yaratdı.

Azərbaycan xalqının mənəviyyatını, adət-ənənəsini öyrənmək zərurəti respublikada yaşayan, onu doğma vətənləri hesab edən digər xalqların nümayəndələrinin də dilimizə maraqlarının artmasına səbəb oldu. Qeyd olunan amillər Azərbaycan dili təliminin təkmilləşdirilməsinə, proqram və dərsliklərə yeni yanaşma tələb edir. Həm fənnin məzmununda, həm təlim prosesində, həm də istifadə olunan təlim metodlarında dəyişikliklər edilməsi zərurəti qarşıya çıxır. Bu yazıda ali mək-

təblərin rus qruplarında təhsil alan tələbələrə Azərbaycan dili dərslərində mətn üzərində işin aparılmasından söz açılır.

Bildiyimiz kimi, dilin kommunikativ funksiyası onun müəyyən məlumatı çatdırmaq xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Bu xüsusiyyətin şagirdlərə çatdırılmasında dərsliklərdə verilmiş mətnlərin geniş imkanları vardır.

Mətn sintaktik vahid kimi hələ keçən əsrin 60-cı illərindən dilçi alimlərin diqqətini cəlb etmiş, onun quruluşu, tərkibi, əlaqə vasitələri və s. haqqında elmi axtarışlar aparılmışdır. İlk mərhələdə mətn üzərində işin araşdırılmasında əsas məqsəd şagirdləri dərsliklərlə müstəqil işləmək bacarığına yiyələndirməkdən ibarət idi. Sonrakı illərdə həmin məsələ daha da aktuallaşaraq dərs prosesinin optimallaşdırılması kimi öyrənilirdi. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar mətn üzərində işin ümumi sistemini- tərkib elementlərini, priyomlarını müəyyənləşdirmək üçün metodikaya zəngin materiallar verdi.

Bu gün təlimin əsas vəzifəsi şagirdlərə dərkedilmiş və davamlı bilik verməkdir. Biliklərin mənimsənilməsi isə müəllimin metodik fəaliyyəti ilə yanaşı, şagirdlərin dərslik üzərində müstəqil işlərinin səviyyəsindən asılıdır. Bunu nəzərə alan metodistlər məktəbdə şagirdlərin hərtərəfli formalaşması üçün dərsliyi müəllimin izahından da vacib hesab edirlər. Şagird kitabla iş zamanı elmin müxtəlif sahələrinə aid bilik qazanır və bu bilik onların inkişafına, tərbiyə prosesinə, dünyagörüşünə, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına böyük təsir göstərir. Bu gün şagirdləri kitabla müstəqil işləməyə, müxtəlif səpkili mənbələrə müraciət etməyi, hər hansı bir mövzu ilə bağlı tədqiqatçılıq aparmağı və yaradıcılıqla məşğul olmağı öyrətmək qarşıda duran problemlərdən biridir. Bu problemlərin həlli isə ilk növbədə şagirdlərdə oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasından asılıdır.

Yaxşı formalaşdırılmış oxu bacarıqları müvəffəqiyyətli təlimin əsas şərtlərindən sayılır. Oxu nitq fəaliyyətinin ən mürəkkəb, əsasən, reseptiv xüsusiyyətlərindən biridir. Bu ondan ibarətdir ki, şagird oxuduğunu başa düşməli və tələb olunan səviyyədə mənimsəməlidir. Oxu prosesinin düzgün təşkili isə mətnin seçilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Y.A. Mikk bu əlaqəni belə səciyələndirir: «Oxu prosesində oxu texnikasının və oxunulanan dərək edilməsi fərqləndirilməlidir. Oxu materiallarının dərək edilərək mənimsənilməsi şagirdlərin təfəkkür qabiliyyətlərinin inkişafına təsir göstərən amillərdən biridir. Odur ki, oxunan materialın aydın və anlaşıqlı olması mətn üzərində iş prosesinin əsasını təşkil edir. (Й.А. Микк Оптимизация сложности учебного текста. М., 1982, с. 10).

Mətnin başa düşülməsi üç səviyyəyə bölünür: a) sözlərin başa düşülməsi; b) cümlələrin başa düşülməsi; c) abzasdakı fikirlərin və ya mətn daxilində bir neçə abzasın başa düşülməsi.

Bundan başqa, nisbətən geniş yayılmış priyomlardan müəllimin suallarına cavab, mətnə dair sualların tərtibi və s. istifadə olunmaqla tələbələrə bütöv və onun hissələrini, mətndəki fikir və ideyaların

ardıcılığını öyrətmək mümkündür. Bu priyomlar sadə olmaqla daha səmərəli hesab edilir. Belə ki, dərslərdə verilən oxu mətnləri müxtəlif biliklərlə –ədəbiyyat, tarix, coğrafiyaya dair biliklərlə zəngindir. Öyrənilən dil vasitəsilə şagirdlər həmin xalqın ədəbiyyatı, tarixi və mədəniyyəti ilə mətnlər vasitəsilə tanış olurlar.

Dərslərdə verilmiş oxu mətnlərinin tərtibi və seçilməsi də xüsusi diqqət tələb edir. İctimai şüurda, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə bağlı dərslərdəki mətnlərin məzmununa verilən tələblər də yeni yanaşma tələb edir. Şagirdlərə yalnız bilik vermək deyil, onlarda maraq yaratmaq üçün mətnlər daha diqqətlə seçilməli, onların məzmunu və tərkibi rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb etməli, tələbələrin seçdikləri ixtisasa, peşə sahəsinə, eləcə də maraq dairələrinə uyğun olmalıdır. Mətnin oxunub başa düşülməsi ikinci dilin öyrənilməsi məqsədilə tətbiq edilən formaların nisbətən asan formasıdır. Hər bir mətn müəyyən biliklər toplusudur. Deməli, mətnin başa düşülməsi onun döna-döna müəliə edilməsini tələb edir. Nəticəyönlü təlimə əsasən hər bir tələbə verilmiş mətni aydın və şüurlu dərk etməli, tanış olmyan sözlərin mənasını lüğətin köməyi ilə öyrənməli, mətni bütövlükdə başa düşməlidir.

İkinci dildə mətnin oxusu zamanı qrammatik və fonetik materiallardan da istifadə olunur. Oxu şifahi və yazılı dillə əlaqədar olub, mənimsəməyə də kömək edir. Oxu zamanı tələbə mətdə olan çətin sözləri başa düşmək üçün onun tələffüzünü bir neçə dəfə təkrar edir. Bu da tələbənin şifahi nitqinin inkişafına kömək edir. İkinci dilin öyrənilməsində oxu əsas vasitə hesab edildiyi üçün mətn də dil materialının mənbəyi hesab edilir. H. Balyev mətn üzrə işlərin əhəmiyyətini qeyd edərək yazır: «... mətnlər üzrə aparılan işlər dildən verilmiş materialların praktik istiqamətdə öyrənilməsini asanlaşdırır, öyrədilmiş qaydaların praktik nitqə tətbiqi işini sürətləndirir» (H.Balyev, S.Qasımova. Ali məktəblərin rus qruplarında Azərbaycan dili təlimi. Bakı, 1983, s. 84).

Psixoloji tədqiqatlar və metodist alimlərin mülahizələri göstərir ki, nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində nitqi- düşünmə prosesinin böyük əhəmiyyəti var. Bu müddədən çıxış edən H.Balyev və S. Qasımova qeyd edirlər ki, «... tələbələrə elə mətnlər təqdim edilməlidir ki, onlar öyrəndikləri dildə düşünmək zərurəti qarşısında qalsınlar və düşündüklərini həmin dildə dəqiq ifadə etməkdə çətinlik çəkməsinlər. Yəni onlar Azərbaycan dilində düşünsün və həmin dildə düşündüklərini ifadə edə bilsinlər». (Yenə orada səh. 88).

Mətnlərin seçilməsində tərbiyəvi cəhət, dil sadəliyi, süjet aydınlığı və konkretliyi, məzmun dolğunluğu ilə bərabər, qrammatik materiallarla zənginliyinin gözlənməsi də vacibdir. Mətn üzərində işin sistemini mətnin oxusu, lüğət üzrə iş, mətnin tərcüməsi, suallara cavab verilməsi, plan və ya sxem üzrə iş, mətnin məzmununun nəql edilməsi və s. göstərmək olar. Bu sistemin optimallaşdırılması təlimin ümumi

məqsədinin keyfiyyətcə yüksəlməsinə səmərəli təsir göstərir. Bu həm tədrisin, həm də tərbiyənin əsas vasitələrindən biridir.

Təcrübə göstərir ki, mətn üzərində işin sistemi qrupun səviyyəsindən, tələbə kollektivinin dili nə dərəcədə bilməsindən, mətnin özünün quruluşundan, çətinlik dərəcəsiindən və üslubundan asılı olaraq müxtəlif ardıcılıqla aparılır. Əksər müəllimlər oxunu lüğət üzrə iş prosesindən sonraya saxlayaraq, tərcümə ilə eyni mərhələdə aparırlar. Lakin öz işini düzgün quran təcrübəli müəllimlər mətnin plan üzrə qurulmasına da yer verirlər.

Aparılmış müşahidələr Azərbaycan dili tədrisi prosesində mətn üzrə iş zamanı aşağıdakı nöqsanların olduğunu göstərir.

Təlim prosesində mətn üzrə işin forma və üsullarından düzgün istifadə edilmir. Vahid didaktik prinsiplərə istinad olunmadığından bəzi müəllimlər öz fəaliyyətlərində oxu mətnlərinə ədəbi qiraət materialı kimi yanaşaraq onun ikinci dil öyrətmək funksiyasını arxa plana keçirir və ana dili təliminin xarakterinə uyğun bir fəaliyyət forması həyata keçirirlər. Mətn üzrə iş prosesində mətnin ifadəli və düzgün oxusuna lazımi yer verilmir. Əksər müəllimlər dərslərdə mətdən sonra verilmiş lüğət ehtiyatı ilə kifayətlənirər. Bu da mətnin tam mənimsənilməsinə imkan vermir. Mətnlərin tərcüməsi çox vaxt bir istiqamətdə, bir variantda aparılır. Bəzən də müəllim bu işi öz öhdəsinə götürür. Bu da tələbədə maraq hissini azaltmış olur. Mətnin məzmununun, əsas ideyasının açılmasına xidmət edən suallardan istifadə olunmur. Fərdi və ya düşündürücü suallar tətbiq edilmir.

Yuxarıda sadaladığımız nöqsanlar müəllimlərin iş təcrübəsi ilə əlaqədardırsa, bir qisim nöqsanlar da dərslərlə bağlıdır. Dərslərlərin köhnə olması, metodik təminatın, əyani vəsaitin zəif olması da işi daha səmərəli qurmağa imkan vermir.

Mətnin özünə verilən metodik tələbləri qısa şəkildə nəzərdən keçirək.

Mətn tam, bitkin fikir ifadə etməlidir. Hər bir mətn məzmunlu olmalı, dili öyrənilən xalqın ədəbiyyatı, tarixi, incəsənəti və s. barədə ətraflı məlumat verməlidir. Onlar tələbələrin ümumi inkişafına dünyagörüşünün formalaşmasına xidmət etməlidir.

Dərslərdə verilmiş mətnlər müasir tələblərə uyğun olmalı, bu günümüzün reallıqlarını əks etdirməlidir. Hər bir ixtisas sahəsinin özünəməxsusluğunu ifadə etməlidir. Mətnin düzgün qavranılması üçün əyani vəsait və şəkillərdən də düzgün istifadə edilməlidir.

Beləliklə, mətn üzərində işi aşağıdakı mərhələlər üzrə təşkil etmək olar: mətnin oxusu, lüğət üzrə iş, suallara cavab, plan üzrə iş, mətnin məzmununun nəql edilməsi.

Təsviri xarakter daşıyan, leksik və qrammatik quruluşa malik mətnlərin oxu və ya lüğət üzrə işə başlanması demək olar ki, ümumi işə xələl gətirmir. Əsasən, dialoqlardan, nəzm əsərlərindən ibarət olan mətnlərin tədrisinə, adətən, oxu prosesindən başlamaq səmərəlidir.

Faktlar göstərir ki, belə mətnlərin lüğət üzrə işlə öyrədilməyə başlanması, daha dəqiq mətnlərdən sonra verilmiş lüğətləri və ya lüğətə düşməmiş ayrı-ayrı çətin sözlərin dərk edilməsinə qayıtmaq oxu prosesini ləngidir. Odur ki, mətn üzərində işin oxu ilə başlanması daha səmərəli nəticə verir.

Mətn üzrə iş prosesinin mətnin quruluşundan və məzmunundan asılı olaraq lüğət üzrə başlanması daha əlverişli şərait yaradır. Bu onunla əlaqədardır ki, lüğətlə əvvəlcədən tanışlıq mətnin oxusunu rəvanlaşdırır. Bu o zaman mümkün olur ki, lüğət üzrə iş prosesində mətndəki çətin və tanış olmayan sözlər əvvəlcədən izah olunsun.

Lüğət üzrə iş tələbələrin lüğət ehtiyatını zənginləşdirməyin bir vasitəsi olub, konkret mətn daxilində yeni sözlərin və mənimsənilməsi çətin olan sözlərin çatdırılması ilə bağlıdır. Oxunun düzgün təşkili tələbələrin nitq inkişafına, yazı qabiliyyətlərinin yüksəlməsinə təsir göstərməklə yanaşı, ümumi təfəkkür qabiliyyətlərinin formalaşmasına, estetik baxışlarının zənginləşməsinə də müsbət təsir edir.

Ali məktəblərin rus qruplarında mətnin tərcüməsindən də geniş istifadə edilir. Professor A. Abdullayev tərcüməni ikinci dilin tədrisində əhəmiyyətli üsullardan biri kimi qeyd etmişdir. İkinci dil öyrədilərkən bütün mətnlərin və qrammatik biliklərin tərcümə əsasında öyrədilməsi səmərəli nəticə verir.

Azərbaycan dilini yeni öyrənən hər bir tələbə öz bilik ehtiyatını ana dili ilə müqayisə aparmaqla tərcümə üzərində qurur və cümlə quruluşu ilə bağlı fikirlərinin sabitləşməsində tərcüməyə əsaslanır. Bu iş iki yolla həm mətnin tərcüməsinin, həm də qrammatik biliklərin öyrədilməsi üzrə aparıla bilər. Mətn üzrə iş aparılarkən əvvəlcə tanış olmayan sözlər və ifadələr üzrə, sonra isə dərsləyin sonunda verilmiş ümumi lüğət üzrə iş aparıla bilər.

Aydındır ki, qrupda tələbələrin Azərbaycan dilinibilmə səviyyəsi eyni deyil. Əksər tələbələr öz fikirlərini daha çox rus dilində ifadə etməyə alışdıqları üçün Azərbaycan dilində cümlənin qrammatik formasına düzgün əməl etmirlər. Buna görə də, ayrı-ayrı söz və ifadələrin qarşılığını tapmaq üçün rusca-azərbaycanca lüğətlərdən istifadə etmək də yaxşı nəticə verir. Bu işdə müəllimin də rolu böyükdür. Əgər o hər iki dili yüksək səviyyədə bilirsə, əlavə vasitələrdən bacarıqla istifadə edərsə, onda daha çox müvəffəqiyyət qazana bilər.

Bunu da unutmaq olmaz ki, sual mətnin mənimsənilmə dərəcəsini yoxlamaqda ən təbii və geniş yayılmış vasitədir. Metodik ədəbiyyatda sualların tərtibinə müəyyən tələblər verilir. Birinci qrup tələblər sualların məzmunu ilə, ikinci qrup isə sualların tərtibi ilə bağlıdır.

Suallar vasitəsilə mətnin məzmununu bütövlükdə əhatə etmək mümkündür. Suallar mətnə aid bütün məlumatların üzə çıxarılmasına, səbəb-nəticə və zaman əlaqələrinin açılmasına, biliklərin ümumiləşdirilmiş, sistemə salınmış şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Mətnə aid suallar elə tərtib edilməlidir ki, onlar ayrı-ayrı söz, cümlə, parçaları və ya bütöv bir mətni başa düşməyə imkan versin.

Mətnin tam başa düşülməsi çox zaman sualın çətinlik dərəcəsi ilə ölçülür. Odur ki, sadə və tutarlı suallara daha geniş yer verilməlidir. Məlumdur ki, mətnlər ancaq bilik vermir, həm də tələbələrin təfəkkürünün inkişafına xidmət edir. Bu baxımdan yaradıcı suallar-yəni düşünməyə, təhlil etməyə, ümumiləşdirməyə, nəticə çıxarmağa yönəldilmiş suallardan istifadə mətnin tam mənimsənilməsinə, qavranılmasına zəmin yaradır.

İkinci qrup tələblərlə bağlı demək olar ki, mətndə cavabı olmayan sualların verilməsi məqsədəuyğun deyil. Dəqiq, aydın və tam sual vermək lazımdır. Sualda tanış olmayan söz, mürəkkəb konstruksiya olmamalıdır. Sual verildikdən ümumiləşdirmə, qeyri-müəyyən sözdən, mürəkkəb söz birləşmələrindən istifadə lazım deyil.

Nisbətən çətin, mürəkkəbsüjetli mətnlərin mənimsənilməsi zamanı mətnin planının tərtibindən və ya sxeminin qurulmasından istifadə edilir. Mətnin ayrı-ayrı hissələrinin vahid ideya ətrafında birləşdirilməsi iş prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu metoddan az istifadə edilir.

Rus qruplarında Azərbaycan dili tədrisinin əsas məqsədi tələbələrdə düzgün danışmaq qabiliyyətinin formalaşdırılmasıdır. Bu mənada mətnin oxusu, lüğət üzrə iş, mətnin tərcüməsi, plan və ya sxem üzrə aparılan bütün işlər son nəticədə mətnin düzgün nəql edilməsinə xidmət edir. Bu iş əvvəlcədən düzgün qurulduqda mətnin məzmunu dolğun, rəvan, əhatəli nəql edilməsi ilə nəticələnir.

Bəzən bütün iş prosesinin düzgün təşkil edilməsinə baxmayaraq tələbə mətnin məzmununu tam danışa bilmir, əsas mətləbi kənara qoyaraq, ikinci, üçüncü dərəcəli məsələlərdən danışır. Bu, hər şeydən əvvəl, mətnin başlıca ideyasının qavranılmaması ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən mətnin məzmununun nəql edilməsi prosesində açar rolunu oynayan sözlərin mənə tutumuna, çoxişləkliliyinə diqqət çəkmək lazımdır.

Yardımcı sualların vasitəsilə unudulmuş hissəni, parçanı xatırlatmaq mümkündür. Çünki dili bir az yaxşı bilən tələbələr də rus dilində düşünür, rus dilinin nitq situasiyasına vərdiş etdiklərindən, Azərbaycan dilində nitqə tam yiyələnə bilmirlər.

Bütün bunlar göstərir ki, ali məktəblərin rus qruplarında Azərbaycan dilində oxu mətnləri üzərində işin sistemə xüsusi əhəmiyyət verilməli, bu sahədə müəllimlərə müntəzəm praktik kömək göstərilməlidir.

LİRİK ƏSƏRLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ İNTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Qənirə ƏMİRCANOVA,
Bakıdakı 190 nömrəli məktəbin müəllimi,
Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Sınıfdən – sınıfa keçdikcə lirik əsərlər üzərində aparılacaq metodik iş mürəkkəbləşir və interaktivin ayrı-ayrı növlərindən istifadəyə ehtiyac artır. Bunu yuxarı siniflərdə, xüsusilə IX-X siniflərin proqramında geniş yer tutan Azərbaycan klassik poeziya nümunələrində görmək olar. Belə ki, müxtəsər şəkildə haqqında danışılan, mətnə işlədilən sözlərin leksik mənasını və kontekstdə daşdığı mənanı izah edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, poetik dil, xüsusilə klassik poeziyanın dili nə qədər müxtəsər, lakonik olsa da, çox gərgin iş aparmağı tələb edir. Sözü mətndə işlənən mənası olduğu kimi, bir sıra hallarda onun sətiraltı mənasının izahı da tələb olunur. Bu cəhət onu epik əsərlərdən, xüsusilə nəsr dilindən fərqləndirir. Lirik əsərlərin yığcamlığı, lakin onların müxtəlif cəhətdən şərh olunmasına yaranan ehtiyac lirik nümunələrin tədrisi işini də bir qədər çətinləşdirir. Yaranan çətinliyi aradan qaldırmaq öz növbəsində müxtəlif metodlardan, xüsusilə yeni təlim texnologiyalarından səmərəli istifadənin zəruriliyini meydana çıxarır. Üstəlik lirik məzmunun ifadə olunduğu vəznin növ və şəkilləri, qafiyə və rədif sistemi, klassik şeirin hansı şəkildə olmasının müəyyənləşdirilməsi və onların praktik işə tətbiqi təlim prosesində şagirdlərə çatdırılacaq informasiyanın – biliyin mürəkkəbliyini göstərir. Belə əsərlərin tədrisində müvəffəqiyyət qazanmaq müəllimin ədəbi biliyinin zənginliyindən və təlim texnologiyasından istifadə ustalığını tələb edir.

Fikrimin sübutu üçün məktəbdə tədris olunan bəzi sənətkarların əsərlərinə nəzər salmaq lazım gəlir. Belə sənətkarlardan biri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan İ.Nəsimidir. Nəsiminin yaradıcılıq nümunələrindən X sinifdə təlim materialı kimi proqrama daxil olan «Dilbəra, mən səndən ayrı ...», «Ey camalın məzhəri ...» lirik əsərlərinin tədrisi tələb olunur. Bu şeirlər Nəsimi yaradıcılığında nisbətən asan görünən əsərlərdir. İlk baxışda bu şeirlərin bəlkə də geniş şərhə ehtiyacı yoxdur. Lakin yenə də X sinif şagirdlərinin anlaq səviyyəsi nəzərə alınaraq, şagirdləri şeir üzərində düşündürməli, fəal işlədilməlidir.

**Dilbəra, mən səndən ayrı ömrü canı neylərəm?
Tacu təxtü, mülkü malı, xanımanı neylərəm?
İstərəm vəsli-camalın ta qılam dərdə dəva,
Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?
Ey müsəlmanlar, bilin kim, yar ilə xoşdur cahən,
Çünki yardan ayrı düşdüm, bu cahanı neylərəm?
Çox dualar qılmışam mən xalığın dərgahına,
Çün muradım hasil olmaz, mən duanı neylərəm?
Dilbər aydır, ey Nəsimi, sabir ol, qılma fəğan,
Mən bu gün səbr eyləsəm, danla fəğanı neylərəm?**

Göründüyü kimi, şeirin mövzusu məhəbbətdir. Şairin məhəbbət haqqında fikirləri o dövr üçün aydın bir dillə ifadə olunmuşdur. Buna baxmayaraq, şagirdlər şeirin səciyyəvi cəhətləri – vəzni, bəhri, qafiyə quruluşu, rədifi, və s. üzərində işlədilməlidir. Bu da, hər şeydən əvvəl, şeirin düzgün oxunması üzərində düşünməyi tələb edir. Kiçik bir müsahibə təşkil edilir. Müsahibə zamanı Azərbaycanın poeziyasında işlənən şeir vəznləri, onların hər birinin xüsusiyyətləri izah olunur, əruz vəzninin bəhrləri xatırladılır, şagirdlərin iştirakı ilə «Dilbəra, mən səndən ayrı» qəzəlinin rəməl bəhrinin «failatün, failatün, failatün, failün» qəlibində yazıldığı müəyyənləşdirilir, şagirdlərə istiqamət verilir ki, oxu zamanı şeirin göstərilən qəlibinin ahəngini diqqət mərkəzində saxlamaq vacib şərtidir. Bundan sonra şeir ifadəli oxunur, hər bir beytin mənası şərh olunur. Nisbətən çətin görünən beytlərin izahı dəqiqləşdirilir. Məsələn, qəzəlin ikinci beytində deyilir:

**İstərəm vəsli - camalın ta qılam dərdə dəva,
Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?**

Beytin mənası müəllim tərəfindən belə dəqiqləşdirilir: Sənə qovuşmaq istəyirəm ki, dərdimə əlac edim; mən sənin xəstəyəm, özgə dərmanı neylərəm?!

Yaxud qəzəlin mətllə beytində deyilir:

**Dilbər aydır, ey Nəsimi, sabir ol, qılma fəğan,
Mən bu gün səbr eyləsəm, danla fəğanı neylərəm? -**

misraları da şagirdlərin fəallığı ilə belə izah edilir: Sevgili cavab verdi ki, ey Nəsimi, səbrli ol, nalə etmə, mən bu gün səbr eləsəm, sabah ahu-zarı neylərəm. Şagirdlər şeirin qafiyə sistemi üzərində düşündürülür, hər beytdə qafiyə təşkil edən sözlər müəyyənləşdirilir, «Canı», «xanımanı», «dəvanı», «fəğanı», «cahanı», «duanı» sözlərinin həm qafiyə olduğu deyilir. Şagirdlərin diqqəti misraların sonunda işlədilən «neylərəm» sözünün üzərinə yönəldilir. Onların rədif olduğu diqqətə çatdırılır. Şeir üzərində şagirdlər fəal işlədilərək fikri yekunlaşdırıldıqdan sonra

şagirdlərin qəzəl üzərində bir daha fikirləşmələri, onlar üçün aydın olmayan sözlərin lüğətdən tapıb ədəbiyyat dəftərlərinə qeyd etmələri və gələcək dərstdə şeiri əruz vəzninin rəməl bəhrinin ahənginin tələblərinə uyğun şəkildə əzbər söyləmələri evə tapşırıq kimi verilir. Əlavə olaraq, «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi» adlı dərslərdən klassik şeir şəkillərindən olan qəzəlin poetik xüsusiyyətlərini bir daha nəzərdən keçirmələri tələb kimi irəli sürülür.

İ. Nəsimi yaradıcılığı, əgər belə demək mümkündürsə, müəyyən qədər mürəkkəb xarakter daşıyır. Belə ki, haqlı olaraq, Nəsimi şeirləri mövzu baxımından 2 qrupa ayrılır:

- 1) məhəbbət mövzusunda yazılan şeirlər;
- 2) hürufilik görüşlərinin təsiri altında yazılan şeirlər.

Yuxarıda təhlil olunan «Dilbərə, mən səndən ayrı...» mətləli qəzəli onun məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərdəndir. Lakin şairin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlər onun dünyagörüşünü və poeziyada mövqeyini tam əhatə etmir. Başqa sözlə deyilsə, Nəsimi psixologiyasını, məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirlərlə izah etmək çətindir. Ona görə də Nəsiminin ədəbiyyat tarixindəki mövqeyini şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq üçün hürufi şeirlərinə də nəzər salmaq lazım gəlir. Bu baxımdan yanaşdıqda «Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam» mətləli qəzəli şairin yaradıcılıq xüsusiyyətini izah etmək üçün daha münasibdir. Bu baxımdan da uzun müddət həmin qəzəl orta məktəb proqramında da öz əksini tapmışdır. Ədəbiyyatdan ümumtəhsil məktəblərinin mövcud proqramının «B» variantında X sinifdə həmin qəzəlin öyrədilməsi irəli sürülür. Demək lazım gəlir ki, ideya-məzmun baxımından «Sığmazam» rədifli qəzəldə müəyyən çətinlik müşahidə olunsada, şagirdlərə Nəsimi yaradıcılığı haqqında ümumi təsəvvür yaradılması baxımından bu qəzəl daha münasibdir. Onu da demək yerinə düşər ki, islam dəyərlərinə görə şairin bu əsəri maraq doğurur. Bu qəzəl həcm etibarilə beytlərin sayına görə (15beyt) şairin digər qəzəllərindən geniş və mürəkkəbdir. Ona görə də bu qəzəlin üzərində aparılacaq iş xüsusi diqqət tələb edir. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, bu əsər üzərində interaktiv təlim metodundan istifadə faydalıdır. Sinifdə oturan şagirdlər 3 qrupa ayrılır: «A», «B», «C» şəkildə adlandırılır. «A» qrupu 1-5 –ci beytlər, «B» 6-10-cu beytlər üzərində «C» isə 11-15-ci beytlər üzərində işlədilir, həmin beytlərdə onlara çətin olan sözlərin seçilib qeydə alınması və hər bir beytin mənası üzərində düşünmək tapşırılır. Bu, hər şeydən əvvəl, şeirin düzgün, ifadəli oxusu üçün lazımdır. Bunun üçün də, yuxarıda deyildiyi kimi, lüğətdən istifadə tələb olunur. Şagirdlər bu tapşırıq üzərində işlədikdən sonra əsər ifadəli oxunur. (Şeiri nümunə kimi müəllim özü də oxuya bilər və şagirdlərə də oxutdura bilər) Sonra ayrı-ayrı qruplardan onlara üzərində iş tapşırılmış beytlərin təhlilinə başlanılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu qruplarda iş zamanı «A», «B», «C» ardıcılığı gözlənilməlidir. Ona görə də müəllim «A» qrupuna müraciətlə: Siz bu beytlərin mənasını necə izah edə bilərsiniz? Qrupun nümayəndəsi beytləri oxuyur:

**Məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam.
Gövhəri laməkan mənəm, kövnu-məkana sığmazam.**

Şagirdin beyti oxumasında müəllim müəyyən nöqsan hiss edir, başqa şagirdlərin belə nöqsana yol verməmələri üçün həmin şagirdlərə yeni bir sualla müraciət edir: Bu şeir hansı ölçüdə yazılmışdır? Şeirin ölçüsü üzərində düşünün. Şagirdlər bir qədər düşündükdən sonra onların fikri soruşulur, müəllim dəqiqləşmə aparır. Aydın olur ki, Nəsiminin «Sığmazam» rədifli əsəri ərzun rəcəz bəhrinin dörd bölümlü növündə – «müftəilün, məfailün, müftəilün, məfailün» qəlibində yazılmışdır. Ərzun bu bəhrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. «Rəcəz» - döyüş şeri, hərbi-zorba və hərbi marş deməkdir. Ona görə də bu şeiri həmin ruhda oxumaq tələb olunur. Digər beytlərin oxusunda da bu ahəng diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Beytin mənası izah olunur. Müəllim digər qrupların üzvlərinə də diqqətli olmaq, onlardan da rəy soruşacağını nəzərlərinə çatdırır. Müzakirə zamanı aydın olur ki, şagirdlər iki cahan ifadəsini düzgün izah etmirlər – bu dünya və axirət dünyası kimi başa düşürlər. Dəqiqləşmə zamanı aydın olur ki, şair bu beytdə iki cahan dedikdə, maddi aləmi və insanın mənəvi dünyası nəzərdə tutulur. Beytlər üzərində şagirdlər deyilən istiqamətlərdə işlədilir. Müəllim «C» qrupuna müraciət edir. Qrup nümayəndəsi oxuyur:

**Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyana sığmazam.**

Və beytin mənasını şagirdin özünün başa düşdüyü şəkildə izah edir. Beyt haqqında digər şagirdlərin də fikri soruşulur. Aydın olur ki, şagirdlər birinci misranın 3 və 4-cü bölümündə ifadə olunan «çar ilə pəncü şeş mənəm» sözlərinin mənasını düzgün izah edə bilmirlər. Müəllimin iştirakı ilə dəqiqləşmədən aydın olur ki, «çar» farsca «çəhar» sözüdür, mənası dörd deməkdir. Şairin işlətdiyi bu söz isə yaşayış üçün zəruri olan dörd ünsür – od, hava, torpaq və su, yaxud səmavi kitablar – Zəbur, Tövrat, İncil, Quran nəzərdə tutulur. Beytin mənası dəqiqləşdirilir və şagirdlərin nəzərinə çatdırılır. Başqa bir beyt oxunur:

**Zat iləyəm sifət ilə, qədr iləyəm bəraət ilə,
Gül şəkəram nəbat ilə, bəstə dəhanə sığmazam.**

Həmin beyt üzərində aparılan müzakirə zamanı beytdə işlədilən «qədr» və «bərat» sözlərinin məndəki mənası şagirdlərə dəqiq məlum deyil. Ayrı-ayrı qruplara müraciət yolu ilə bu sözlərin mənasının necə başa düşüldüyü soruşulur. Müəllimin məsələyə qarışması nəticəsində aydın olur ki, ərəb təqviminə görə, Ramazan ayından sonra gələn şaban ayının 15-ci gecəsi «bərat» - günahlardan arınma, təmizlənmə gecəsinə deyilir.

«Qədr» isə yenə şaban ayının 27-ci gecəsi Quranın göydən yerə endiyi gecədir. Müəllim «C» qrupuna müraciətlə:

**Nar mənəm, şəcər mənəm, ərşə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbanə sığmazam.**

– Bu beytin mənasını necə izah edə bilərsiniz?- deyə sual verilir. Qrup üzvləri fikirlərini söyləyir. Müəllim digər qrup üzvlərinə də müraciət edir. Beytdə işlənən sözlərin leksik mənasını onlara xatırladır. Xüsusilə, şagirdlərin diqqətini «nar», «şəcər», «həcər» sözlərinin leksik mənası üzərinə yönəldir. Müsahibə zamanı aydın olur ki, «nar» od, «şəcər» ağac, «həcər» qaradaş deməkdir. Lakin nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, bu sözlərin deyilən mənaları Nəsiminin nəzərdə tutduğu fikri ifadə etmir. «Od» Sina dağında Allahın Musa peyğəmbərin gözüne od şəklində görünməsinə işarədir. «Şəcər» sözü Məryəmin xurma ağacı altında İsa peyğəmbəri dünyaya gətirməsinə işarədir. «Həcər» sözü isə Məkkə ziyarətində ziyarətçilərin öpdükləri qara daşa işarədir. Bu deyilənlərdən aydın olup ki, «nar», «şəcər», «həcər» sözlərinin leksik mənalardan başqa, Nəsimi şeirində sətirlərin mənası da var. Şair həmin beytdə deyir: Musa peyğəmbərin uzaqdan gözüne görünən od mənəm, Məryəmin doğuş zamanı söykəndiyi ağac mənəm, ziyarətçilərin öpdüyü qara daş mənəm. Şair bu deyilənlərlə insanın müqəddəs varlıq olduğunu ifadə edir.

Şeirin bütün beytləri deyilən şəkildə şagirdlərin fəal iştirakı və hər beyt haqqında fikir söyləmələri ilə izah olunur. Sonra ümumi məzmun üzrə müsahibə aparılır və şagirdlər tərəfindən söylənən fikirlər ümumiləşdirilir. Ümumiləşdirmə prosesində şagirdlərin nəzərinə o da çatdırılır ki, qəzəldə islam dini görüşlərinin bəzi dəyərləri qədr gecəsi, bərat gecəsi, Allahın Musa Peyğəmbərin gözüne od şəklində görünməsi və s. kimi məsələlər öz bədii ifadəsini tapır. Heç şübhəsiz, belə anlayışların şagirdlərə verilməsi olduqca faydalıdır. Xüsusilə, X sinif şagirdlərinin yaş səviyyəsi və dərk etmə imkanları bunu tələb edir.

«Sığmazam» qəzəli üzərində şagirdlərin fəal iştirakı ilə təhlil olunduqdan sonra müəllim evə belə bir tapşırıq verir: Şeiri diqqətlə oxuyun. Bu qəzəldə işlənən çətin sözlərin mənası üzərində bir daha fikirləşin; əsərdə poetik dəyəri ilə fərqlənən beyti-şah beyti (yaxud beytləri) müəyyənləşdirin və ədəbiyyat dəftərlərinizə yazın.

İnteraktiv təlim metodları ilə bağlı fikirlərimi Nəsimi yaradıcılığı üzərində izah etməklə şagirdləri daima düşünməyə, düşündürməyə təhrik etmək, onlarda əsl azərbaycançılıq ideyalarının şüurlu surətdə mənimsətməkdir.

DİL TARIXİ İLƏ BAĞLI MƏLUMATLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİNDƏ ÇALIŞMALARIN ROLU

**Asif HACIYEV,
pedaqoji elmlər namizədi**

Ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili proqramlarında şagirdlərdə hərtərəfli nitq bacarıqları, nitq mədəniyyətinin formalaşması başlıca məqsəd kimi qoyulsa da, ənənəvi olaraq, təcrübədə dilin fonetik, leksik və qrammatik quruluşu ilə bağlı qaydaların öyrədilməsinə daha geniş yer verildiyindən yetkinlik yaşında təhsilini tamamlayan gələcəyin həyat qurucuları müxtəlif situasiyalarda onlardan tələb olunan şifahi və yazılı nitq vərdişlərinə normaya uyğun əməl etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu, işə düzəlməklə və ya ali məktəblərə daxil olmaqla əlaqədar ərizə formasının yazılmasından tutmuş şəxsi sənədlərin doldurulması, müəyyən şəraitdə hər hansı elementar, sadə bir məsələyə aydın və anlaşıqlı münasibət bildirməyə qədər və s. məqamlarda özünü büruzə verir. Təbii ki, bütün bu nöqsanlar təlim prosesinin düzgün aparılmamasından, müasir pedaqoji fikrin tələb etdiyi kimi, təlimin məzmununun şagird-yönümlü, nəticəyönümlü olmamasından irəli gəlir. Təhlil göstərir ki, dil məşğələlərinin praktik zəmində qurulması şagirdləri yaradıcı düşünməyə, şəraitdən asılı olaraq, problemlə məsələlər qaldırmağa və onları müstəqil şəkildə həll etməyə, mübahisəli nəticələri qarşılıqlı fikir mübadiləsi yolu ilə aydınlaşdırmağa imkan yaradır. Gündəlik fəaliyyətini bu tipli dərslər üzərində quran müəllimlərin yetirmələri də, sözsüz, çevik və cəld mühakimə qabiliyyətinə malik kommunikativ insanlar kimi formalaşır və sürətlə dəyişmədə olan cəmiyyətimizin yeniliklərini yüksək səviyyədə əxz edirlər. Bu, bir həqiqətdir ki, müasir dərslər uzun illər öyrəşdiyimiz şablon qaydalarla aparılan, qabaqcadan planlaşdırılmış ənənəvi dərslərdən köklü surətdə fərqlənir. O, şagirdlərin yaradıcı fəaliyyəti üzərində qurulmaqla, onlarda motivləşdirici maraq oyadan çoxmərhələli işlək bir prosesi xatırladır. Hazırda müəllim fəaliyyəti də öz funksiyasını dəyişib. O, bilik, bacarıqların əldə edilməsində məlumatverici mənbə kimi deyil, şagirdlərini lazımi bacarıqlara yiyələnmək üçün düzgün istiqamətləndirən təşkilatçı, bələdçi rolunda çıxış edir. Odur ki, «fəal təlim» adı ilə pedaqoji fikir tariximizə düşən belə dərslərdə praktik mahiyyət daşıyan çalışmaların əhəmiyyəti daha qabarıq hiss olunur. Bu məqalədə elmi-metodik ədəbiyyatda məqsədinə, növündən, məzmunundan, formasından və s. asılı olaraq, rəngarəng şəkildə təsnif edilən çalışmaların səciyyəvi xüsusiyyətləri üzərində dayanmadan yalnız dil tarixi ele-

mentlərinin mənimsədilməsi prosesində şagirdlərdə hansı bacarıqları yaratmaqla bağlı mülahizələrimizi bölüşmək istərdik.

Məlumdur ki, məşğələlərdə dilimizin keçdiyi tarixi inkişafıla bağlı məlumatlar həmişə maraqla qarşılanmış və şagirdləri yaradıcı fəaliyyətə həvəsləndirmişdir. Buna görə də müxtəlif dövrlərdə dil tarixi elementlərindən istifadənin imkan və yolları ilə əlaqədar nəzəri və praktik mahiyyət kəsb edən zəngin fikirlər söylənilmiş, hətta sistem xarakterli metodik işləmələr irəli sürülmüşdür (ətraflı bax: A.Hacıyev "Qrammatikanın tədrisində tarixilik prinsipinin nəzərə alınması", Bakı, 1998). Lakin orta ümumtəhsil məktəbi qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğunluq səviyyəsindən asılı olaraq, dil tarixi elementlərindən istifadəyə həmişə ehtiyatla yanaşılmış, onun hansı həcmdə, məzmununda, formada və təlimin hansı mərhələsində verilməsi məsələlərinə mübahisəli problem kimi baxılmışdır. Bununla belə, 1993-cü ildən etibarən əvvəlcə yuxarı siniflərin 9-11-ci siniflərində, hazırda isə 10-11-ci siniflərində dilimizin inkişafını əks etdirən müəyyən məlumatların öyrədilməsi məqsədəuyğun bilinmişdir. Metodik fikrin süzgəcindən keçirilmək və qabaqcıl təcrübənin ümumiləşdirilməsi yolu ilə yığcamlaşdırılan, sadələşdirilən bu biliklərin X-XI siniflər üçün yazılmış son dərslərdə aşağıdakı mövzular vasitəsilə şagirdlərə aşılması nəzərdə tutulmuşdur:

«Dil haqqında ümumi məlumat» bəhsində **«Yazı»**, **«Dilçilik və onun digər elmlər içərisində yeri»** (Bu mövzu daxilində «Etimologiya»ya dair məlumatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir), **«Türk dilləri ailəsi»**, **«Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu»**, **«Dil və mədəniyyət. Dil və xalqın tarixi»** mövzuları (T.Hacıyev, N.Cəfərov, N.Xudiyev. "Azərbaycan dili", 10-cu sinif üçün dərslik. Bakı, «Aspoliqraf», 2005, səh. 12-72), **«Dilçilik sistemi»** bəhsində **«Dilin lüğət tərkibində tarixi dəyişikliklər»** mövzusu (səh. 83-84), **«Nitq mədəniyyəti»** bəhsində **«Nitq normalarının tarixi»** mövzusu (səh. 128-130). Həmin müəlliflərin XI sinif üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan dili» dərsliyində də ayrı-ayrı üslubların formalaşması və daha dərinə qavranılması üçün bəzən tarixi səpkili məlumatlara yer verildiyini görürük. Doğrudur, əhatə dairəsi baxımından 10-cu sinif «Azərbaycan dili» dərsliyi daha çox maraqlıdır və bu, mövzuların sadalanmasında da öz ifadəsini tapmışdır. Bu dərslik təkcə, yığcam şəkildə olsa da, dolğun məzmununda ifadə olunmuş nəzəri məlumatları ilə deyil, həm də dil tariximizin müxtəlif mərhələlərini zəngin və çoxşəkilli faktlarla şagirdlərə çatdıran çalışmalar sistemi ilə diqqəti cəlb edir. Müşahidələrimiz göstərir ki, məhz belə çalışmalar müasir təlim metodları ilə işləmək üçün geniş imkanlar açır, dərsi daha maraqlı, daha canlı, daha düşündürücü aparmağa motivasiya yaradır. Fikrimizi əyani şəkildə əsaslandırmaq üçün bir neçə dərs nümunəsini açıqlayaq.

Təcrübə göstərir ki, «Dil və mədəniyyət. Dil və xalqın tarixi» mövzusu şagirdlərin həm əvvəlki Azərbaycan dili dərslərində, həm də ədəbiyyat və tarix dərslərində əldə etdikləri bilik və bacarıqları əlaqələndirməyə imkan yaradan mövzulardandır. Lakin həmin mövzu ilə

bağlı 71-86 sayılı çalışmaları əhatə edən praktik işlər nəzəri məlumatların nə dərəcədə şüurlu qavranılması, şagirdlərin dili duymaq bacarıqlarının səviyyəsini üzə çıxarmaqla yanaşı, onları dil faktları üzərində yaradıcı düşünməyə, müstəqil mühakimələr söyləməyə yönəldən vasitələrdəndir. Əvvəlcə, 71 sayılı çalışmanın I bəndini əhatə edən mətn üzərində ümumi sinif üzrə iş aparılır və «Dədə Qorqud kitabı»nda getmiş Qurani-Kərimdən "İxlas" surəsinin qədim dilimizdə tərcümə variantının oxunması ilə bəzi ərəb-fars sözləri ilə bərabər, artıq dilimizdən çıxmış sözlərin «sözlük»də verilmiş mənaları arasında uyğunluq axtarılır və yaşamaqda olan qohum sözlərlə müqayisə edilir. Məsələn, tapşırığın bu istiqamətdə verilməsi «Ya cismlə cəddin yoq» cümləsindəki «cədd» ərəb sözünün müasir dilimizdə «əcdad» sözündə və «Cəddim sənə qənim olsun» deyimində yaşadığı müəyyənləşdirilir. Yaxud, şagirdin «Qaxdığım qəhr edən Qəhhar Tanrı!» deyimindəki «qax»(maq) felinin (sözlükdə «vurduğun» kimi izah olunub) müasir dilimizdə «başa qaxmaq» deyimində və «qaxınc» sözündə kök kimi yaşadığını izah edirlər. Əslində, ümumi sinifə verilmiş bu tapşırıq sonrakı mərhələ üçün bir hazırlıq rolunu oynayır. Sinif qruplarına bölünür. Təbii ki, qrupların necə adlandırılması şagirdlərin özləri tərəfindən müəyyənləşdirilir. Burada verilən tapşırıqların məzmunu da mühüm rol oynayır. "A" qrupuna 71 sayılı çalışmanın II bəndi verilir. Bu mətn parçası «Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy»dan götürüldüyü üçün qrup özünü «Qazan xan» adlandırır. "B" qrupuna həmin çalışmanın III bəndinə aid mətn verilir. Mətn parçası «Bəkil oğlu Əmran boyu»ndan götürüldüyü üçün qrup özünü «Əmran» adlandırır. "C" qrupu çalışmanın IV bəndinə aid mətni yerinə yetirmək tapşırıldığı üçün «Səgrək» adını götürür, çünki verilmiş parça «Uzun Qoca oğlu Səgrəyin boyu»ndan götürülmüşdür. Nəhayət, "D" qrupuna 72 sayılı çalışma tapşırılır ki, məzmunu oxuyan şagirdlər onun «Dirə xan oğlu Buğac boyu»ndan olduğunu müəyyənləşdirib «Buğac» adını götürürlər. Bu mərhələdən sonra müəllim «Qazan xan», «Əmran», «Səgrək» və «Buğac» qruplarına mətni bir daha dərinə oxuyub sözlükdə verilmiş mənalarla məndəki arxaik sözlər arasında məntiqi əlaqənin olub-olmamasını müəyyənləşdirməyi tapşırır. Məhz bu üsulla şagirdlərdə həm diqqəti, həm dil duyumunu, həm də yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək bir məqsəd kimi qarşıya qoyulur.

Artıq müəyyən təhliletmə qabiliyyətinə yiyələnmiş şagirdlər qrup daxilində konkret faktları tutuşdurmaq, hər bir qrup üzvünün fikrini nəzərə almaqla ümumiləşmiş bir nəticəyə gəlirlər. Müəllim müzakirə zamanı hər bir qrupun nəticələrinə digər qrupun münasibət bildirməsini və əsaslanmış baxışlarını ortaya qoymasını tapşırır. Beləliklə, sinifdə təqribən 5 dəqiqəlik yaradıcı iş prosesi fəaliyyətə başlayır. Müəllim heç bir qrupun işinə müdaxilə etməməli və eyni zamanda hər bir qrupda aparılan müzakirənin digər qruplar üçün maneə yaratmasına yol verməməlidir.

Vaxt tamamında istənilən qrup öz fikirlərini birinci söyləmək hüququna malikdir. Biz çalışmalarda ardıcılığı gözləyərək «Qazan

xan» qrupunun fikirlərini seçilmiş nümayəndəsinin dili ilə (bu şəxs qrupun lideri və ya hər hansı fəal üzvü ola bilər) nəzərinizə çatdırırıq:

- Mətnin təhlili göstərir ki, burada müasir dilimiz üçün artıq arxaikləşmiş bir neçə söz vardır və dərslük müəllifləri onların mənasını müasir mənada şərh etmişlər. Lakin bizim fikrimizcə, «altun-altun ağcasını yağmalamısınız» cümləsində getmiş «yağmalamısınız» feli dəqiq çevrilməyib. Sözlükdə onun qarşılığı kimi «zəbt etmək» feli verilib. Məndən məlum olur ki, Təkur Qazan xanın qızıl pullarını, yəni xəzinəsini «yağmalamışdır». Bu məqamda «zəbt etmək» ifadəsi fikri dəqiq ifadə etmir, çünki xəzinə ələ keçirilər, talanar. Bizcə, burada bu iki mənə «zəbt etmək» mənəsi ilə müqayisədə daha uğurlu çevirmədir. Digər çevirmələr əslinə uyğundur.

Müəllim «Qazan xan» qrupuna öz minnətdarlığını bildirib digər qrupların bu fikrə münasibətini öyrənir. Bütün qrupların bu mülahizə ilə həmfikir olduğu üzə çıxır.

Söz «Əmran» qrupunun nümayəndəsinə verilir:

- Bu boyda bir neçə arxaik söz işlənmişdir: *tümən, qatı, səxt oldu*. Çevirmədə «tümən - min», «qatı - möhkəm», «səxt oldu - pərt oldu» kimi çevrilmişdir ki, bu fikirlərlə biz də tam razıyıq. Ancaq bizə həm də məlumdur ki, «tümən» sözü qədim türk dilində «on min» mənasında işlənmişdir. «Ədəbiyyat» dərslüklərindən bizə məlumdur ki, «min» sözü «Dədə-Qorqud» boylarında müasir dilimizdəki mənada bir neçə dəfə işlənmişdir. Belə olduğu halda «tümən» sözü məhz «on min» anlamında başa düşülməlidir. Odur ki, «Doqquz tümən Gürcüstanın xəracı gəldi» cümləsindən «doqquz tümən» ifadəsi «doxsan min» mənasında anlaşılmalıdır.

Müəllim bir daha digər qrupların söylənilən fikrə, gəlinən nəticəyə münasibətini soruşur. Hamı fikirlə razılaştığını bildirir.

«Əgrək» qrupunun nümayəndəsi söz istəyir:

- Bizə verilmiş mətn parçasında 4 arxaik sözün izahı nəzərə çatdırılır. Mətn daxilində işlənmə məqamına istinad edərək «*aqın*» arxaizminin «yürüş», «*dərildi*» arxaizminin «yığıldı», «*ucundan*» sözünün «sərhəndən» mənasında izah edildiyi ilə razılaşıyıq. Ancaq bizə belə gəlir ki, fikri daha dəqiq ifadə etmək üçün «*aqın*» arxaizmi adi «yürüş» kimi deyil, «hərbi yürüş» kimi mənalandırılmalıdır. «*Yolu Əlincə qələsinə oğramışdı*» cümləsindəki son sözün «*getmişdi*» kimi şərhilə razılaşıyıq. Sözü yerinə qoyub cümləni müasir dildə verək: «*Yolu Əlincə qəlasına getmişdi*». Qrup üzvləri bu nəticəyə gəlir ki, burada müasir dilimizdə nadir hallarda işlənen «*uğramaq*» feli daha uğurlu səslənər. Odur ki, həmin cümləni ya «*Yolu Əlincə qəlasına uğramışdı*» şəklində eynilə saxlamaq, ya da «*yola düşmək*» frazeoloji birləşməsinə uyğun olaraq «*Yolu Əlincə qəlasına düşmüşdü*» kimi çevirmək daha düzgün olardı.

Müəllimin sorğusundan sonra digər qruplar da bu yozumla razılaşırlar. Söz «*Buğac*» qrupunun nümayəndəsinə verilir:

- Bizim üzərində işlədiyimiz məndə 10 sözün müasir qarşılığı verilmişdir. Qrup üzvləri məsləhətləşdikdən sonra 2 sözün şərhinə öz münasibətini bildirmək istəyir. Bunlardan biri «*Ala seyvani gög yüzünə asanmışdı*» cümləsindəki «*ala*» arxaizminin «rəngbərəng» mənasında qarşılığının verilməsi ilə bağlıdır. Həm müəllimin söhbətindən, həm də oxuyub-əşitdiklərimizdən bizə bəllidir ki, «*ala*» sözü həm «*uca*», həm də «*al qırmızı*» mənalarında işlənmişdir. «*Ala*» sözünün «*uca*» mənəsi «*Ala dağ*» adında indi də yaşamaqdadır. Bayındır xan Oğuz elinin başçısı olduğu üçün onun yanları açıq çadırı, yəni seyvanı da digərlərindən uca olmalıydı. Digər tərəfdən «*ala*» sözü həm də «*al qırmızı*» mənasını daşıyır ki, bu da günəşin rəmzidir. Bizcə, «rəngbərəng» anlamı ilə müqayisədə bu iki mənə çaları daha düşərli səslənir.

İkinci mülahizəmiz «*Bir yerə ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq qurdurmuşdı*» cümləsində işlənmiş «*qurdurmuşdı*» sözünün «*tikdirmişdi*» kimi şərhilə əlaqədardır. Artıq ədəbiyyat dərslərindən bilirəm ki, qədim oğuzlar çadırlarda yaşadıklarından «*otaq*» sözü tarixən ələ «çadır» mənasında işlənmiş, sonralar müasir anlamı qazanmışdır. Çadır, yəni otaq qurular və indi də bu ifadə eynilə işlənir. Odur ki, burada «*qurulmuşdu*» sözünə şərh vermək lazım deyildi. Görünür, dərslük müəllifləri «*otaq*» sözünü müasir mənada başa düşdükələrindən bu qənaətə gəlmişlər. Qrup üzvlərinin yekdil mövqeyinə görə, əslində «*Şami günlügi yer yüzünə dikdirmişdi*» cümləsindəki «*dikdir(mək)*» felinə izah verilməliydi, çünki bu söz tarixən, «*dik*»(mək)- sanc(maq) mənasında işlənmiş feldir, indi də, «*göz dikmək*» frazeoloji birləşməsində yaşayır. Digər tərəfdən, Bayındır xanın kölgəlik kimi istifadə etdiyi yanları açıq çadırı məhz torpağa sancılmaqla qurulmuşdu. Buna görə də dərslükdə «*qurulmuşdu*» felinə deyil, «*dikdirmişdi*» felinə şərh verilməliydi. Müəllim mülahizə ilə bağlı yenə də digər qrupların mövqeyini soruşur. Hamı razılaştığı üçün bu mülahizələrinə görə bütün qrup üzvlərinə minnətdarlığını bildirir. Təbii ki, bir müəllif kimi bizim də yaradıcı yanaşdığımız bu dərs nümunəsi tipi digər çalışmalar üzərində iş prosesində davam etdirilməlidir. Bu, şagirdləri dil tarixi faktlarına, xüsusən hələ 5-ci sınıfdən tanış olduqları köhnəlmiş sözlərə yaxından bələd olmalarına şərait yaradır, təlim prosesində, eləcə də test imtahanlarında tez-tez qarışıq saldıqları dialekt sözlərindən fərqləndirməyə alışdırır. Ən ümumi, bu üsulla aparılan dərs şagirdləri müstəqil mühakimə yürütməyə öyrətməklə yanaşı, dilimizə, ayrı-ayrı sözlərə sevgi və qayğı ilə yanaşmağı tərbiyə edir. Bu gün doğma şəhərlərimizin müxtəlif yerlərində iri hərflərlə gur yanan şadlıq saraylarının, mağaza, ofis və s. binaların yad sözlərlə adlandırılması məhz orta məktəbdə dilimizə, onun qədim sözlərinə məhəbbət hissini zəif aşılmasından irəli gəlir. Dilini sevən insan Vətəni, torpağını da böyük ürəklə sevir və onun uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olar. Sözsüz, ana dili dərslərində əsas məqsəd nitqin kamilliyidir. Bu işdə hər bir yeni dərs nümunəsi nəzərə alınmalı və nümunə kimi təcrübədə yayılmalıdır.

NƏSİMİNİ ÖYRƏDƏRKƏN...

(«Türki – tatar» sözünün şərh)

Minəxanım TƏKLƏLİ,
filologiya elmləri doktoru

Klassik poeziyamızın obrazlı təsvir vasitələri sırasında olan «türk – tatar» sözünə Nəsimidə daha çox rast gəlinir. Digər sənətkarlarda ara-sıra görünən bu vasitələr Nəsimidə müfəssəl təşbeh şəklindədir. Nəsiminin təşbehləri, ümumən məcazları (obrazlı təfəkkürün çox incə, eyhamlı olan bədii ifadə vasitələri məcazlarla üzə çıxır) dadı, şirinliyi, səmimiliyi ilə yadda qalır. Nəsiminin bədii dili özünün lirizmi ilə, canlılığı ilə seçilir və bunlar biridigərini yox etmir, əksinə, dilin canlılığı lirizmi təmin edir, lirizm isə canlılığın təbiilik yaratma imkanlarını daha da qabarıqlaşdırır. Nəsimidə gözəlin (cananın, məşuqun) saç, üzü, kipriyi və həmçinin, xarakteri (məhz naz-qəmzələri, şıltaqlığı, qüruru, cazibəsi) çoxdan məlum olan **türk-tatar** keyfiyyətləri ilə tərənnüm olunur.

Nəsiminin təşbehlər silsiləsinin (daxili ritmlə, zahirən də sığallı, süslü, nəvazişkar, şirinliyi-həzinliyi laylalara çatdırılan bir qüdrətlə yaratdığı təşbehlərin) dayağı və eləcə də obyektə dərk etdiyi və uğurla vəsfinə girişdiyi gözəllik – türk gözəllikdir, türkanədir. Deyirdi: *Vermişəm ol qara saçın qövlü qərarına könül*. Çox sadə gözəllikdirsə də, fəqət bu gözəllik uğurla da bədii dona girir və fantastik dərəcələrdə artıq duyğunu gücləndirir; ilhamlara, təxəyyüllərə qanad verir. Sadəliyi aldadıcı, əslində çox əsiredici, sehrkar gözəllikmiş, hətta bu əfsuni cəlbə də gerçəklikdən uzaqlaşdığını zənn etdiyindən əslində yüksək, eyni zamanda adi bir gözəlliyə yaxınlaşmışsan. Bu, türk gözəlliyidir... «Türk» sözünün bənzətmə, obraz səviyyəsinə yüksəldilməsi, yəni xalqa doğma və əziz olan öz adının zəngin və xoşagələm tərzdə işlədilməsi şeir dilində də təsəvvür olunmayacaq dərəcədə səmimi və qiymətli obrazlar – deyim təzi yaratmışdır. Gözəlliğin təsvirinin uğurlu çıxması şairin gözəllik duyumunun gücü və onun dolğun təəssüratlı olmasındaymış. Bundan sonra məqsədə tez nail olunur, bu canlı təəssüratları canlı dillə çatdırmaq, yəni doğma dil xəzinəsi sirlərinə malik olmaqla. Nəticədə uğurlu, qalib bir dil, bir deyim təzi meydana çıxır.

Türki – tatar Nəsimidə gözəllik etalonudur:

*Bu nə adətdir, ey türki-pərizad,
qəmindən olmadım bir ləhzə azad.*

Burada «türki-pərizad» sözünün «yavan, yalxı», əlavə sözsüz, hətta qoşmasız və s. beləcə işlənməsi türk keyfiyyətlərinin ümumbşəri gücə, qiymətə çatdığını göstərir.

*Yusifim, Misrim, Əzizim, dövlətim, başım tacı,
Şəkkəri-qəndi nəbatım, türki-tatarım mənim.*

Bu da belə. Burada, bir sözlə, sadə bir izahla kifayətlənmək mümkünsə, demək lazımdır ki, şairin sevgilisi məhz türk-tatar gözəlidir. Amma bu, heç də bənzətmənin bircə cəhəti deyilmiş. Burada həmin şeirdəki yuxarıda deyilənlərdən (Yusifim, Əzizim...) başqa – həbibim, dilbərim, sevgili yarım, nigarım, səbrim, aramım, qərarım, qiymətim, fikrim, əndişəm, xəyalım, varlığım, varım... kimi daxili və xarici əlamətləri birləşdirən sözlərlə bir sırada «türki-tatarım» sözü ilə də insana əziz olan bir surətin mükəmməl portreti nəql olunmuşdur. Sadə tərzdə deyilən «türki-tatarım» və sözün bu qaydada işlədilməsi özü bu etnonimin səciyyəvi milli-mənəvi xüsusiyyətlərinin ümümləşdirilməsilə bağlıdır. Bu şeirdə isə «türki-tatar» (Könül yağma qılanımdır, məni dərdə salanımdır, Genə dərman qılanımdır, əvan türki-tatarımdır) konkret əlamətlə bağlıdır: könül çalanımdır; məni dərdə salanımdır, yenə dərman edənımdir. Yəni, bir sözlə, türk-tatarımdır.

«Türki-tatar» sözünün şairin qəzəllərində mövqeyi, bədii məqamları bəzən sənətdə labirint xarakterli çətinliklər yaradır:

*Tatarə saçın tozunu tüccar ilə göndər,
Ta kim bilələr, nafeyi-tatar kimin var!*

Öz qiymətli, əla ətirləri ilə məşhur olan **tatar** (*Türküstan*) bazarlarına şairin öydüyü bu gözəl öz saçının bircə telini (bircə qırıq ətrini) göndərə, onda görərlər ki, əslində nafeyi-tatar kimdədir və haradadır (nafə-xüsusi cinsdən olan ahunun göbəyindəki müşk vəzisi; nafeyi-tatar-türk ətiri).

Nəsiminin «türki-tatar» təşbehləri çox hallarda «saç»la bağlıdır.

Bir qayda olaraq bu saçlar mişki-tatar qoxuludur:

*Boyu sərvü-çınarımdı, saçı mişki-tatarımdı,
Əcəb şirin nigarımdı, gülüstani-baharımdı.*

Yaxud:

*Əbiri mişkü ənbər tək rəyahindən çəmən doldu,
Səhərdə tən edən saçın Nəsimi mişki-tatarə.*

Nəsiminin bu misralarında isə «Ey sübhəmə yeli, nə ögərsən **tatarımı**, Mişkin saçında gör ki, nə tatarə düşmüşəm», - birinci məqamda tatar «ətir», səhər nəsiminin, mehın bağlardan-bağçalardan küləyin gətirdiyi ətir, ikinci məqamda türk qızının saçının təbii qoxusudur. Bu saçların ətrindən bihuş olan şair (aşiq) bu rayihəni bağ-bağçaların ətrindən üstün tutur; türk-tatar ətirli xoş bir aləm mənzərəsi qoxusundayıq. Demək, Nəsiminin dilində məşuqənin saç, gözü, qaş, kipriyi ilə bağlı müqayisələr içində türk-tatar bənzətmələri üstünlük təşkil edir. Nəsimi dövründə türk qızının üzürütlü olduğunu nəzərə alsaq, onda qadının abır-həyə mücəssəməsi olması ilə şərtlənən vəziyyətdə gözəllik yükü yalnız çöhrənin, ən çox da qaş-gözün üstünə düşür.

Nəsiminin siyasi nüfuzunun yayıldığı Misirdən Hələbədək olan yerlərin «xəritəsi»ndə Bayat, Begdili, İnallı, Gündüzlü, Harbendelu (Xırmandalı) elləri doğma idi; burada türk mühiti sabit idi. Bu zamanlarda Nəsimini əhatə edən dövr türk fəthliyinə yeri-göyü tutan şöhrəti simvollaşmağa qədər qalxa bilmişdi. Nəsimi şərq ədəbiyyatında, eləcə də Azərbaycan poeziyasında poetik dilin ifadə çalarları sırasına türk-tatar sözlərini məharətlə daxil edə bilmiş, bu sözlərə – adi etnonimlərə (xalq adlarına) lirik vüsət vermişdir.

M.F.AXUNDOVUN «MÜSYÖ JORDAN VƏ DƏRVIŞ MƏSTƏLİ ŞAH» ƏSƏRİNDƏ İŞLƏNƏN ŞƏXS ADLARININ İZAHI

Esmira CƏFƏROVA,
Bakıdakı 248 nömrəli məktəbin müəllimi

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni bir era yaradan, xalqımızın ictimai, fəlsəfi və bədii təfəkkürünün inkişafında müstəsna rol oynayan, maarifçiliyin başçısı kimi şöhrətlənən qüdrətli söz ustası M.F.Axundov realist ədəbi məktəbin, müasir dramaturgiyanın, yeni nəsrin, ədəbi tənqidin və s. sahələrin əsasını qoyan əvəzsiz bir sənətkardır.

Ədəbi yaradıcılığa şeirlə başlayan və «Səbuhi» təxəllüsü ilə yazıb-yaradan M.F.Axundov nasir və dramaturq kimi daha çox şöhrətlənmişdir. O təkcə Azərbaycan deyil, bütün Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq dramaturgiyanın əsasını qoydu və «Şərqi Molyeri» kimi tanındı.

Bütövlükdə «**Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah caduküni-məşhur**» adlanan əsəri mövzu orijinallığına görə müəllifin digər komediyalarından fərqlənir. M.F.Axundovun maarifçilik görüşlərini daha qabarıq şəkildə özündə əks etdirən bu komediyada əsas konflikt ata-baba qanun-qaydaları ilə yaşamağı, mövcud həyat tərzini ilə barışmağı üstün tutan köhnəlik və başqa millətlərin (xüsusən avropalıların) dilini, mədəniyyətini, həyat tərzini öyrənmək, xalqın şüurunda, həyatında dönüş yaratmağa üstünlük verən yenilik arasında baş verir.

X sinif ədəbiyyat proqramında «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasının tədrisinə 3 saat vaxt verilir. Vaxtın məhdudluğunu nəzərə alıb əsərin tədrisinə qədər onun sinifdən xaric oxusuna nail oluram. Yaxud da «Dərviş Parisi partladır» filminə şagirdlərin kollektiv baxışını təşkil edirəm. Əgər şagirdlərin çoxu əsəri oxumayıbsa, əsərin tədrisinə verilən 3 saatdan 2-ni məzmun üzərində işə həsr edirəm. Əsərin bəzi yerlərinin məzmununu özüm danışır, bəzi yerlərini isə şagirdlərə sinifdə oxuduram.

Təcrübə göstərir ki, bədii əsərlərin məzmun və ideyasının öyrədilməsində həmin əsərdə iştirak edən **şəxs adlarının** izah edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də komediyanın təhlili zamanı surət adlarının izahına xüsusi diqqət yetirirəm. Çünki bədii əsərlərdə

istifadə olunan bütün xüsusi adlar (onomastik vahidlər), o cümlədən şəxs adları (antroponimlər) aid olduğu obyekt (denotatı – adlandırılan şəxs və ya hər hansı obyekt) adlandırmaqdan əlavə, aid olduqları obyekt və ya şəxs haqqında müəyyən əlavə məlumat da verir, emosional və ekspressiv çalarlığa malik olur. Şəxs adları isə bədii əsərlərdə aid olduğu obrazın xarakteri, ictimai, əmək və siyasi fəaliyyəti, ağıl, düşüncəsi, dünyagörüşü, başqalarına münasibəti, nitqi, xarici görkəmi və s. haqqında da müəyyən xüsusiyyətləri bildirməyə xidmət edir.

Bədii ədəbiyyatda işlənən şəxs adlarını üç qrupa bölmək olar: 1) obraz adları; 2) məcazi adlar; 3) xatırlama adlar. (A.Paşayev, E.Cəfərova «Y.V.Çəmənəminlinin «Qan içində» romanında şəxs adlarının izahı». «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi», №3, 2004, səh 23).

Məlumdur ki, şəxs adlarının leksik və qrammatik cəhətdən izahı ilə dilçilik, onların poetik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə həm dilçilik, həm də ədəbiyyatşünaslıq elmi məşğul olur. Bu baxımdan «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasının tədrisi zamanı şəxs adlarının leksik-etimoloji və poetik nöqtəyi-nəzərdən öyrənilməsi müasir dövrdə təlim prosesində geniş tətbiq olunan fəal təlim metodlarının da tələblərinə uyğun gəlir.

Ədəbiyyat dərslərinin Azərbaycan dilinin müxtəlif mövzuları ilə əlaqələndirilməsi obraz haqqında şagirdlərin ümumi biliyini daha da zənginləşdirməyə və möhkəmləndirməyə kömək edir. Buna görə də şagirdlərə M.F.Axundovun «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında istifadə olunan şəxs adları haqqında aşağıdakı məlumatları çatdırmağı məqsədə uyğun hesab edirəm.

I. **Obraz adları.** M.F.Axundov, bütün əsərlərində olduğu kimi, «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında da obraz adlarının seçilməsinə xüsusi diqqət yetirmiş hər adı aid olduğu obrazın xarakteri, fəaliyyəti və gələcək arzuları ilə əlaqələndirməyə nail olmuşdur.

1. **Sahbaz bəy.** Bu antroponimik birləşmə iki sözdən ibarətdir: «Sahbaz» fars sözü olub etimoloji cəhətdən «tərlan, şahin, qoçaq, igid» mənasında olan əsl addır. «Bəy» isə türk mənşəli sözdür və ağa, hökmdar, başçı, hakim, böyük («bəy» müxtəlif türk dillərində bek, bik və s. şəkildə işlənən bu qədim türk titulu rus dilinə «boq» formasında keçmişdir) mənalarını bildirir. (A.Paşayev, A.Bəşirova «Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti», Bakı, 2003. səh 69, 127). Bu antroponimik birləşmə komediyanın baş qəhrəmanı olan Sahbaz bəy obrazını çox düzgün xarakterizə edir. Şahin həmişə yüksəkliklərdə uçur, dağ zirvələrində yaşayır. Sahbaz bəy də bəşəriyyətin yaratmış olduğu yeni mədəniyyətlə tanış olmaq, mədəni yüksəlişə qoşulmaq, cəmiyyətdə yüksək mənəb sahibi olmaq arzusu ilə yaşayır. O, Azərbaycan ədəbiyyatında doğma Azərbaycan dilindən başqa, rus, fars və ərəb dillərini bilən, mütərəqqi ideyalı gənc ziyalıdır. Gələcək amalı bəlli olmayan, ancaq yüksək vəzifə

haqqında düşünən Şahbaz bəy əmisi qızı Şərəfnisəni sevir, əmisinə və onun ailəsinə dərin hörməti var. Bununla yanaşı, o gələcək arzularını, qazanacağı uğurları Şərəfnisənin eşqinə qurban vermək də istəmir. Lakin Şahbaz bəy öz sevgisinə də xəyanət etmək fikrində deyil. O, əvvəl təhsilini başa vurmaq, sonra evlənmək fikrindədir.

Parisə getməyinin əsl mahiyyətini hələ başa düşməyən Şahbaz bəyin əvəzində, onun gələcəyi haqqında Müsyö Jordan Hatəmxan ağaya daha aydın məlumat verir və deyir ki, Şahbaz bəy fransız dilini öyrənməkdən əlavə, müasir elmlərlə tanış olacaq, vətənə qayıdıb onun sərvətini tədqiq edəcək, əsərlər yazacaq və bu yolla sərvət sahibi olacaqdır. Bütün bunlar Müsyö Jordanın yox, M.F.Axundovun öz arzuları idi. Müəllif istəyirdi ki, vətənin təbii sərvətlərini öyrənən yerli alimlər yetişsin.

2. Müsyö Jordan. Komediyanın əsas surətlərindən biri müsyö Jordandır. Təsadüfi deyildir ki, onun adı əsərin adında da öz əksini tapmışdır. «Müsyö» fransız dilində «cənab» mənasında müraciət forması, «Jordan» isə əsərdə onun əsl adı kimi təqdim olunmuşdur. Həqiqətdə isə onun əsl adı **Aleksisdir**. Doğrudan da, Müsyö Jordan real tarixi şəxsiyyət olmuş və müəlliflə eyni dövrdə yaşamışdır. Aleksis Jordan (1814-1879) görkəmli fransız nəbatat alimi idi. Demək, müəllif bu prototip əsasında Azərbaycan ədəbiyyatında Qərbi Avropa aliminin obrazını yaratmışdır. A.Jordan həmkarlarından fərqli olaraq, bitkilərin növü haqqında yeni nəzəriyyə irəli sürmüşdür. O, sonralar materialist təbiətşünaslar tərəfindən tənqid olunmuşdur.

Azərbaycanın, o cümlədən, Qarabağın bitkilər aləminə yaxından bələd olan M.F.Axundov, görünür, həmin illərdə Qərb təbiətşünaslığını öyrənməyə maraq göstərmişdir. Müsyö Jordanın Qarabağın bitkiləri haqqında söylədiyi fikirlər və bu bitkiləri digər ölkələrin bitkiləri ilə müqayisə etməsi də müəllifin özünə məxsusdur. Lakin M.F.Axundovun böyük ustalıqla real Jordanın təbiətşünaslıqda yaratdığı yeni nəzəriyyəsini obraz Jordanın Qarabağ bitkiləri ilə əlaqədar söylədiyi fikirlərlə əlaqələndirməsi onun vətənpərvərliyindən irəli gəlir.

M.F.Axundov həm Şahbaz bəyin Fransaya getməsi ideyasının meydana gəlməsi, həm də Qarabağın zəngin bitkilər aləmi haqqında fikirlərini reallaşdırmaq üçün Müsyö Jordan obrazından bir vasitə kimi ustalıqla istifadə etmişdir.

3. Hatəmxan ağa. Komediyanın müsbət surətlərindən olan Hatəmxan ağa mürəkkəb addır. «Hatəm» ərəb sözü olub «qət edən, əmr edən; qanun verən; əliaçıq, səxavətli», «xan» isə türk mənşəli olub «ağa, hökmdar» mənalarında işlənir («Xan» qədim türklərdə və bir çox Şərq ölkələrində hökmdar titulu olmuşdur). «Ağa» titulu da türk mənşəlidir və «böyük, cənab, sahib» mənasındadır. (A.Paşayev, A.Bəşirova «Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti» Bakı, 2003. səh 61, 88, 90). XIX əsrin ortalarında mülkədarların ümumiləşdirilmiş surəti olan Hatəmxan

ağa ağıllı, fərasətli, böyük təsərrüfatı, at ilxısı, mal-qarası olan bacarıqlı bir insandır. Ata-baba qaydaları ilə yaşasa da təhsilə, müasirliyə meyillidir. Təsadüfi deyildir ki, qardaşı oğlu Şahbaz bəyə rus, fars və ərəb dilində savad vermişdir.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, «Hatəmxan ağa» adı bu obrazı çox düzgün səciyyələndirir.

4. Dərviş Məstəli şah. Komediyanın əsas surətlərindən biri də dərviş Məstəli şahdır. Əsərdə əsas gülüş hədəfi də elə odur. Bu ad birləşməsinin birinci tərəfi olan «dərviş» fars sözüdür və «qapı-qapı gəzərək qəsidə oxuyub pul yığan adam» mənasında işlənir. Lakin «dərviş» adlansa da, Məstəli şah heç də bizim başa düşdüyümüz dərvişlərdən deyil. «Məstəli» adı isə farsca «kefilik və sərxoşluq» mənasında olan «məsti» sözündəndir. «Əli» isə Həzrət Əlinin adından olub, ərəbcə «ali, ulu, yüksək» mənasındadır. «Məstəli» adı isə bütövlükdə «Əliyə məftun olma, Əliyə pərəstiş etmə» deməkdir.

Dərviş Məstəli, adından da göründüyü kimi, həqiqi dindar, mömin adam olmalı idi. Lakin onun adı ilə əməlləri ziddiyyət təşkil edir, yəni çox hiyləgər, firıldaqçı, ləqəb və adı arxasında gizlənərək, pul naminə hər cür alçaqlığa əl atan imansız bir cadugər dərvişdir.

İslam dini yarandıqdan sonra dərvişlik çox geniş yayılmışdı. Onlar kəndbəkənd, şəhərbəşəhər gəzər, müxtəlif məzmunlu qəsidələr oxumaqla islam dinini təbliğ edirdilər. Hətta iri kənd və şəhərlərdə xüsusi «Dərvişlər evi» də olardı. Sonralar ayrı-ayrı hökmdarlar onlardan casus kimi də istifadə edirdilər. Görəsən, Məstəli adına «şah» titulu nə üçün artırılmışdır? Məlumdur ki, «şah» fars sözü olub keçmişdə bir çox Şərq ölkələrində padşah və hökmdar titulu və bu titulu daşıyan şəxs mənasında işlənmişdir. Lakin orta əsrlərdə dərvişlər də özlərini «şah» adlandırıb, hökmdar və şahlara bərabər olduqlarını sübut etməyə çalışırdılar. Dramaturq da onu «şah» adlandırmaqla ən mahir yalançı, firıldaqçı, məşhur cadukün olduğunu göstərməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. M.F.Axundov dərviş Məstəli şah obrazını yaratmaqla o dövrdə Azərbaycanda geniş yayılmış firıldaqçı, hiyləgər, pul üçün hər cür firıldaqə əl atan yalançı dərvişləri ifşa etmişdir.

5. Qulaməli. Dərviş Məstəli şahın köməkçisi olan Qulaməlinin adı iki hissədən ibarətdir: «Qulam» - cavan oğlan qulluqçu və «Əli» adından düzəlmiş, «Əlinin qulu» mənasındadır. Lakin müəllimi Məstəli şah kimi adı ilə əməlləri arasında ziddiyyət vardır.

Qadın surətləri. «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında gülüş hədəfi kimi götürülən Şəhrəbanu, Şərəfnisə, Xanpəri və 9 yaşında olan Gülçöhrə surətləri də vardır. Dramaturq onları yumoristik gülüş hədəfinə çevirsə də, mənəvi keyfiyyətlərini, daxili saflığını da göstərməyə çalışmışdır.

6. **Şəhrəbanu xanım.** Bu antroponimik birləşmə də iki sözdən ibarətdir: «Şəhrəbanu» fars sözü olub «şəhər valisinin (hökmdarının) arvadı; şəhərin ən böyük, «tanınmış xanımı» mənasında işlənir. «Xanım» sözü isə türk mənşəlidir və xan qadını; qadınlara müraciət forması kimi izah edilir. Doğrudan da, o Təklə-Muğanlı obasının bəyi Hatəmخان ağasının qadınıdır. Şəhrəbanu xanım sadə, açıqürəkli, saf, lakin avam bir qadındır. O, çox qonaqpərvərdir, Müsyö Jordana təkcə öz ailəsinə görə yox, bütün Qarabağ qadınlarının mədəniyyətini uca tutmaq namına qonaqpərvərlik göstərir. Lakin bir ana kimi qızı Şərəfnisə xanımın nişanlısının Parisə getməsi ilə barışa bilmir. Onun dərviş Məstəli şah tərəfindən aldanmasının əsas səbəbi də övladına məhəbbəti ilə bağlıdır. Şahbaz bəyin Parisə getməsinin qarşısını almaq üçün varından-dövlətindən belə keçməyə hazırdır.

7. **Şərəfnisə xanım.** «Şərəfnisə» adı da ərəbcə iki sözdən ibarətdir. «Şərəf» - namus, qeyrət, heysiyyət, ictimaiyyət; «nisə» isə «qız (lar), qadın (lar)» mənasında işlənir. O, ağa qızı olduğuna görə «xanım» da adlanır. Şərəfnisə Şahbaz bəyi dərin məhəbbətlə sevən, onu fransız qızlarına qışqanan təmizürəkli və sadəlövh bir qızıdır. Lakin Şahbaz bəyin ona olan istək və ehtiraslarını görə bilmədiyi üçün ağlayır və ictirab keçirir. Elə fikirləşir ki, Şahbaz bəy Fransaya ancaq açıq-saçıq gəzən qızlara görə gedir. Bir sözlə, o, nişanlısının Parisə getmək arzusunun əsl mahiyyətini başa düşə bilmir.

8. **Xanpəri.** Bu ad «xan kimi pəri, xan kimi gözəl» mənasındadır. Şərəfnisə xanımın dayəsi olan Xanpəri Şəhrəbanu xanımla Məstəli şah arasında əlaqə yaradır. M.F.Axundov Xanpərinin dili ilə Fransa inqilabının başqa ölkələrə təsiri məsələsinə işarə edərək yazır: «Mən hələ ondan qorxuram ki, Parisin yixılmasının zərbindən özgə şəhərlər də bərhad ola».

9. **Gülçöhrə.** Əsərin lap əvvəllərində Şərəfnisə xanımın ağlama səbəbinin üzə çıxarılması səhnəsində iştirak edən Gülçöhrənin adı «gülzlü, üzü gülə bənzəyən; qəşəng» mənasındadır. 9 yaşında olan bu qızı ancaq elə bu adla adlandırmaqla, zənnimizcə, müəllif çox düzgün mövqə tutmuşdur.

II. **Məcəzi adlar.** M.F.Axundovun bütün əsərlərində məcəzi mənalarda işlənən adlardan da geniş istifadə olunmuşdur. «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında isə bənzətmə ada aid bir nümunə göstərməklə kifayətlənəcəyik:

«Şəhrəbanu xanım: Baba dərviş, divləərə ənam nə lazımdır?

Məstəli şah: Pəh, xanım məgər mənim divlərim İran sərbazı idi ki, müftə qulluq edələr? Məgər mən vəzir Hacı Mirzə Ağası idim ki, onlara

heç zad verməyim, ancaq söyəm, qorxudam?». (M.F.Axundov «Əsərləri», I. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1987. səh 72).

Burada eyni vaxtda dərviş Məstəli şah divləri İran sərbazına, özünü isə Hacı Mirzə Ağasıya bənzətmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki Hacı Mirzə Ağası XIX əsrin 30-40-cı illərində, Məhəmməd şahın hakimiyyəti dövründə (1834-1848) İranda sədrəzəm, baş vəzir olmuşdur. O, İran tarixində mürtəcə rol oynayan müstəbid, məhdud düşüncəli, acgöz, fanatik bir dövlət nümayəndəsi kimi tanınmışdır.

M.F.Axundov Məstəli şahın dili ilə Hacı Mirzə Ağasını xatırlayaraq göstərir ki, o, Topxana meydanında Mirvarid topuna (bu, onomastik ədəbiyyatda ktematonim adlanır) baxarkən yeddi yüz əsgərin məvacib almadıqlarına görə onun ətrafına toplaşmış məvacib tələb etmələrindən söz açır. Bu faktdan «Aldanmış kəvakib» povestini tədris edəndə də istifadə etmək olar. III. **Xatırlama adlar.**

M.F.Axundovun bütün əsərlərində, o cümlədən «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında da xatırlama adlardan daha çox istifadə olunmuşdur. Bədii əsərlərdə obrazların dilində bəzən adlar və onlarla əlaqədar olan hadisələr xatırlanır. Bu adlar müqayisə məqsədi ilə xatırlansa da, həqiqi mənada işlənir.

Məsələn, Şahbaz bəy fransız dilini bilməyin əhəmiyyətini nəzərə çarpdırmaq məqsədilə Hatəmخان ağaya deyir: «... Bildir ki, Tiflisə mənə arx çıxartmaq üçün izin almağa göndərmişdiniz. Allahverdi bəyin oğlu Tariverdi Varşavada firəng dili öyrəndiyi üçün hər məclisdə məndən hörmətli idi. Bavücutü ki, firəng və türki dilindən başqa özgə dil bilməzdi». (Göstərilən mənbə, səh 58)

Müsyö Jordan Qarabağda mövcud olan bitkilərin zənginliyi, bu vaxta qədər dünyanın nəbatat alimlərinin bundan xəbərsiz olduqlarını və tapdığı yeni bitkilərlə bir çox alimlərin nəzəriyyələrinin yanlış olduğunu sübut edəcəyi barədə deyir: «Əgər mən Qarabağa gəlməsəydim, kim biləcək idi ki, Qarabağın yaylaqlarında bu otlar mövcuddur? Bundan əvvəl bizim üləma və həkəmlərimiz cənab Linney və Turnefor və Bertram belə güman etmişlər ki, bu nəbatat ancaq Alp dağlarında və Amerikada və Afrikada və Şveysariya dağlarında mövcud olur. Amma indi mən buraya gəlmək səbəbi ilə Parijin darüelminə isbat edəcəyəm ki, məzkur həkəmlər bilkülliyə səhv ediblər... və mənim ismü rəsmim bu cəhətdən cənab Linneyin hamisi Georq Qllifordun ismü rəsmindən ərfə və əcəll və ülum üçün göstərdiyim xidmət Germaniyanın məcməyi-üləması karforlu azarını axtarıb tapdıqları cəhət ilə vətənlərinə göstərdikləri xidmətdən əla və əfzəl olacaqdır». (Yenə orada, səh 60.61).

Burada xatırlanan cənab Linney, Turnefor, Bertram, Georq Qlliford tarixi şəxsiyyətlər olmuşlar. Məsələn, Karl Linney (1707-1778) - məşhur isveç təbiətşünası və naturalisti, Cozef Gitton de Turnefor (1656-1708) – görkəmli fransız nəbatat alimi və səyyahı, Bertram Dcon – XVIII əsrdə yaşamış görkəmli Amerika nəbatat alimləri idi. Georq Qlliford isə

İngiltərənin Hollandiyada səfəri olmuş və Linneyi öz himayəsi altına almışdır (səh.270).

Görünür, M.F.Axundov bu alimlərin də elmi fəaliyyəti ilə tanış olmuş və Müsyö Jordanın dili ilə onların elmi yaradıcılığı haqqında öz mülahizələrini söyləmişdir. Yaxud əsərin sonunda müsyö Jordan Lui Filippin İngiltərəyə qaçması haqqında da xəbər verir (səh.76). Lui Filipp (1779-1850) isə Fransanın kralı olmuş və 1848-ci il inqilabı zamanı hakimiyyətdən salınmışdır (səh.273).

Xatırlama adlar haqqında şagirdlərə əlavə məlumat verməklə onların əsərin məzmununu ilə əlaqədar biliklərini daha da genişləndirməyə, eyni zamanda M.F.Axundzadənin digər elmlər sahəsində də zəngin məlumata sahib olduğunu çatdırmağa nail oluram.

«Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasının təhlili zamanı şagirdlərə məlumat verirəm ki, komediyada işlənən onomastik vahidlərin kateqoriyaları və növləri çox zəngin və genişdir. Onların içərisində ölkə, vilayət, dövlət (Qarabağ vilayəti, Firəng, Firəngistan, Germaniya, Naxçıvan, İran və s.), dağ (Alp dağları, Amerika dağları, Afrika dağları, Şveysariya dağları, Ağrı dağı, Murov və s.), şəhər (Parij – Paris, Tiflis, Varşava, Şişə qalası, Səlyan, İrəvan, Tehran, Herat, London, Təbriz və s.), kənd, çay və meydan (Təklə-Muğanlı obası, Araz çayı, Ağcabədi, Muğanlı, Cavadlı, Şərur, Akur kəndi, Topxana meydanı və s.) kimi onomastik vahidlərə də rast gəlmək olur. Bu toponimlər haqqında danışarkən və ya adları xatırlarkən xəritə üzərində onları göstərməklə interaktiv metodun tələblərinə görə mövzunu coğrafiya fənni ilə əlaqələndirmiş oluram.

Bunlardan başqa, komediyada astronom (Mərrix ulduzu, Əqrəb bürcü və s.), mifonim (Gülcan – ifrit, Məlixə, Səlixə, Vəlixə) və s. kimi ulduz və həyatda mövcud olmayan mifik adlardan istifadə olunmuşdur.

«Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» komediyasında obrazların və digər adların bu cür izah edilməsi eyni zamanda ədəbiyyat və Azərbaycan dili fənlərinin əlaqələndirilməsi deməkdir. Dərs prosesində bu cür əlavə məlumatların verilməsi əsərin məzmununu və ideyası haqqında şagirdlərin ümumi biliklərinin daha da genişləndirilməsinə xidmət edir.

C.MƏMMƏDQULUZADƏNİN «QURBANƏLİ BƏY» HEKAYƏSİNİN TƏDRİSİNƏ YENİ YANAŞMA

*Tərəvət XƏLİLOVA,
Bakıdakı 159 nömrəli məktəbin müəllimi*

C.Məmmədquluzadənin «Qurbanəli bəy» hekayəsinin VIII sinifdə tədrisinə bir neçə gün qalmış şagirdlərə bildirim ki, «Qurbanəli bəy» hekayəsinin təhlilində «qruplarla iş» üsulundan istifadə olunacaq. Üç nəfərdən ibarət münsiflər heyəti seçilir, onlara vəzifələri izah edilir. Qalan şagirdlər qruplara bölünür, liderlər seçilir. Qruplara «Əqidə», «Maarif», «Tərəqqi», «Həqiqət» adları verilir. Liderlərə tapşırıqlar ki, həmin sözləri C.Məmmədquluzadənin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə əlaqələndirərək şərh etməyə çalışsınlar.

Daha sonra şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqları verirəm:

1. Hekayənin məzmununa aid plan tərtib edin və həmin plana əsasən illüstrasiyalar çəkin;

2. Dərslikdən «Əsərin təhlilinə hazırlaşın» başlıqlı mətni oxuyun, orada qoyulmuş suallara ətraflı cavab hazırlayın;

3. Hekayədə təsvir olunan hadisələr, sizcə, hansı dövrdə baş vermişdir? Həmin dövrdə Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər haqqında nə bilirsiniz? suallarına cavab hazırlayın.

Şagirdlər dərs gününə qədər gördükləri işlər haqqında hesabat verir, məsləhətlər alırlar.

Dərsqabağı tənəffüsdə uşaqların çəkdiyi ən uğurlu illüstrasiyalar lövhəyə vurulur. Şəkillərin yuxarı hissəsində isə şagirdlərin tərtib etdiyi plandakı sərlövhələr yazılır: 1. Qonaqlığa hazırlıq. 2. «Qapazlı» kəndinin mülkədarı məşhur Qurbanəli bəy. 3. Qurbanəli bəy nitq söyləyərkən. 4. Kəndlilərin yallı getməsi. 5. Qurbanəli bəyin qonaqları öz evinə dəvət etməsi. 6. «Bu xəncəri soxaram qarnına!». 7. Xanımın marağı. 8. «A...a...a...rəfiq, sən burda imişsən!..»

Nəhayət, dərs günü gəlib çatır. Dərs mərhələlərə bölünür. Əvvəlcə liderlər öz komandalarını təqdim edirlər.

«Əqidə» --- C.Məmmədquluzadə möhkəm əqidə, sabit məslək sahibi idi. Onu heç bir senzura qorxusu, heç bir hökumət məmuru tutduğu yol və məsləkdən döndərə bilməzdi.

«Maarif» – C.Məmmədquluzadə bilirdi ki, azadlığa, xoşbəxt gələcəyə qovuşmağın bir şərti də xalqın maariflənməsidir. Buna görə də o, bütün yaradıcılığı boyu, fəaliyyəti dövründə həmvətənlərini «qəflət yuxusundan oyanmağa» çağırırdı.

«Tərəqqi» - C.Məmmədquluzadə öz publisistik fəaliyyəti və bədii yaradıcılığı ilə xalqın tərəqqisinə və yüksəlişinə səy edirdi. Qəlbi doğma yurduna, elinə, obasına alovlu bir məhəbbətlə döyünən bu böyük şəxsiyyət vətəninə inkişaf etmiş ölkələr sırasında görmək istəyirdi.

«Həqiqət» – C.Məmmədquluzadə həqiqəti cəsarətlə üzə deməyi bacarmışdır. Onun yaratdığı «Molla Nəsrəddin» jurnalını, eləcə də nəsr əsərləri və dramaturgiyasını gerçəklikləri əks etdirən «dövrün parlaq güzgüsü» kimi qiymətləndirmək olar.

Bu təqdimatdan sonra dərslərin birinci mərhələsi başlanır. Şagirdlərə təklif edirəm ki, hər qrupdan iki nəfər qalxıb illüstrasiyalardan istifadə etməklə hekayənin məzmununu qısaca nəql etsin. Uşaqlar məzmunu danışdıqdan sonra hekayədə təsvir olunan hadisələrin baş verdiyi dövr haqqında sualı qruplara ünvanlayıram. Hər komandadan bir nəfər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatında baş vermiş olaylar barədə əldə etdikləri məlumatı çatdırırlar. Beləliklə, bu prosesdə ədəbiyyat və tarix fənlər arasında inteqrasiya yaranır.

Münsiflər heyəti qrupların birinci mərhələdəki cavablarını qiymətləndirdikdən sonra ikinci mərhələyə - əsərin təhlilinə keçilir. Liderlərə təklif edirəm ki, içərisinə təhlillə bağlı sual kartoçkalı qoyulmuş zərfləri (hər zərfə 3 suallı kartoçka qoyulmuşdur) götürsünlər. Şagirdlərə qarşılarındakı işçi vərəqlərində qeydlər aparmaq üçün bir neçə dəqiqə vaxt verirəm. Cavablar hazır olduqda liderlər əllərini qaldırırlar. Şagirdlər suallara ardıcılıqla cavab verməyə başlayırlar. Həmin cavablardan nümunələrə nəzər salaq:

N.V.Qoqol XIX əsr rus ədəbiyyatında tənqidi realizmin görkəmli nümayəndəsi hesab olunur. O da C.Məmmədquluzadə kimi oxucusunu ayılmağa çalışan, həyat həqiqətini üstün tutan, mənəvi eybəcərlikləri cəsarətlə tənqid edən bir ədib olmuşdur. Mənə elə gəlir ki, məhz bu xüsusiyyətlərinə görə C.Məmmədquluzadə onu hörmətlə xatırlayaraq, hekayənin epigrafında deyir: «Allah sənə rəhmət eləsin, Qoqol!»; «Qurbanəli bəyin nə qədər yaltaq, simasız adam olduğu, əsasən, söylədiyi nitqlər zamanı üzə çıxır. Sağlığına içdiyi adamların mənəvi keyfiyyətləri onu maraqlandırmır, tutduqları mövqe bu miskin adamı onların qarşısında alçalmağa vadar edir. «Mən istəyirəm sizə nökrəçilik eləyim», «Sənə mən nökrəm», «Mən bu xanımların ayağının torpağı da ola bilmərəm» kimi sözləri Qurbanəli bəyi şərəf və ləyaqət hissindən məhrum bir adam kimi səciyyələndirir»; «Qurbanəli bəy aşağı təbəqənin nümayəndələri olan Kərbəlayı Qasımla, aşpazı Əli və qulluqçu qadınla çox kobud rəftar edir,

onlarla danışdığına təhqiramiz ifadələr işlədir, hətta onları öldürməklə hədələyir. Kərbəlayı Qasımı zorla yallı getməyə məcbur edir, içmək istəmədikdə çaxırı onun üstünə tökür. Bütün bunlar Qurbanəli bəyin zalım, kobud olduğunu sübut edir. Naçalnik, digər məmurlar və xanımlar Qurbanəli bəyə onları əyləndirən bir təlxək kimi baxır, onun hərəkətlərinə və sözlərinə gülürlər.

Qurbanəli bəyin «böyük» qarşısında quyruq bulması, yadelli ağalar və xanımların xoşuna gəlmək üçün dəridən-qabıqdan çıxması, özünü gülünc vəziyyətə salması məndə bu obraza nifrət oyadı; «nökrə və qulluqçular Qurbanəli bəyin onlara qarşı olan rəftarını adi bir hal kimi qəbul edirlər. Həmişə qaraz və yumruq görmüş, ən ibtidai hüquqlardan belə məhrum edilmiş bu zavallılar öz taleləri ilə barışmış müti insanlardır».

Yeri gəldikcə, deyilmiş fikirlərə əlavələr edir, öz münasibətini bildirirəm. Sonrakı mərhələdə əsərin əsas ideyası, hekayənin dil və üslub xüsusiyyətləri şagirdlərin fəal iştirakı ilə müəyyənləşdirilir.

Daha sonra süjet xəttinin sxemi yazı taxtasının üzərindən asılır. Şagirdlər əvvəlki dərslərdə öyrəndiklərini yada salaraq, süjet və onun mərhələləri haqqında qısa məlumat verir, mərhələlərin adlarını sxemdə qeyd edirlər.

Şagirdlər süjetin mərhələlərinə aid hadisələri də xatırladıqdan sonra münsiflər heyəti qrupların cavablarını qiymətləndirərək, verdikləri qiyməti əsaslandırırırlar.

Bundan sonra şagirdləri onlar üçün yeni bir termin olan **kompozisiya** ilə tanış edir, «Qurbanəli bəy» hekayəsinin bədii tərtibatı barədə bilgilər verirəm.

Dərslərin üçüncü hissəsində «İnsanın şərəf və ləyaqəti uca tutulmalıdır» mövzusunda həsr olunmuş debat təşkil edirəm. Bu mövzu haqqında söhbəti özüm açaraq qeyd edirəm ki, «Qurbanəli bəy» hekayəsində babalarımızın şərəf və ləyaqətinin alçaldılması səhnəsi ilə tanış oldunuz. Həmin epizod, özünü də qeyd etdiyiniz kimi, sizdə həm təəssüf, həm kədər, həm də qəzəb hissləri oyadı. Hüquqsuz, köməksiz insanların – kəndlilərin halına acısınız, Qurbanəli bəy kimi yaltaq, şərəfsiz bəylərə, torpağımızda ağalıq edən hənrişmiş rus məmurlarına qarşı isə qəlbinizdə qəzəb hissi baş qaldırdı. Xalqımız həmin dövrdə və ümumiyyətlə sonrakı dövrlərdə də - müstəqillik qazanana qədər bu cür münasibətlə tez-tez qarşılaşırdı. Sizcə, buna səbəb nə idi? Bu kimi hallarla bir daha üzləşməmək üçün nə etməliyik?

Şagirdlər müzakirəyə həvəslə qoşulurlar. Onlardan biri düşüncələrini belə ifadə edir: «Şərəf və ləyaqət insan mənəviyyatının tərkib hissələrindəndir. Bu hiss özünə, millətinə, dilinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə hörmət edən hər bir şəxsə var. Başqasının şərəf və ləyaqətini alçaltmağa heç kəsin haqqı yoxdur. Bunu ayrı-ayrı dövlətlərə də aid etmək olar. Heç bir dövlət digər bir dövlətin şərəf və ləyaqətinə toxunan hərəkətlərə yol verməməlidir».

Başqa bir şagird isə aşağıdakı fikirləri söyləyir. «Bu gün torpaqlarımızın bir hissəsinin mənfur düşmənin caynaqlarına keçməsinə «sapı özümüzdən olan» xəyanətkarların da rolu olduğu hamımıza məlumdur. Belələrini mən ən şərəfsiz və ləyaqətsiz adam hesab edirəm».

Uşaqlardan biri isə fikrini bu cür izah edir: «Mən yoldaşımın dediklərinə qoşuluram, lakin bu, həqiqətdir ki, Vətən uğrunda canlarını fəda etmiş, öz qanları ilə müqəddəs torpaqlarımızı suvarmış, əsl şərəf və ləyaqət örnəkləri olan Azərbaycan övladları elələrimdən qat-qat artıqdır».

Növbəti fikir belə olur: «Cəmiyyətimizdə elələrinə rast gəlirik ki, şərəf və ləyaqəti ucuz yolla qazanılmış şan-şöhrət kimi başa düşürlər. Onlar yalnız özləri üçün yaşayır, xalqın, millətin problemləri ilə maraqlanmır, günlərini mənasız və səmərəsiz keçirir. Mən belələrinə S.Rüstəmin «Duz-çörək» şeirində aşağıdakı fikri çatdırmaq istəyirəm:

İnsanın bəzəyi, şərəfi mənəcə,
Deyildir nə ipək, nə tirmə, oğlum!
Yaxşıdan yaxşı ol ellər içində,
Dostuna bir ziyan yetirmə, oğlum!».

Başqa bir şagird mövzuya münasibətini bu cür bildirir: «Xalqımız uzun müddət əsarət altında yaşamış, bu müddət ərzində kölə vəziyyətinə salınmış, milli-mənəvi dəyərlərindən, dilindən, dinindən xeyli uzaqlaşdırılmış, yadlar sərvətimizə sahib çıxmışlar. Bütün bunlar şərəf və ləyaqətimizin alçaldılması deyildimi?! Nəhayət, xalqın ləyaqətli övladları sayəsində buxovlardan azad olduq. Bir daha heç vaxt boyunduruq altına düşməmək üçün müstəqilliyimizi göz bəbəyimiz kimi qorumalıyıq, vahid və qüdrətli Azərbaycan üçün var gücümüzlə çalışmalıyıq!»

Müzakirəyə yekun vuraraq Azərbaycan Konstitusiyasının 45-ci maddəsində şərəf və ləyaqət məsələsinin əks olunduğunu qeyd edirəm. Həmin maddədən bir hissəni şagirdlərin nəzərinə çatdırıram: «...Şərəfli və ləyaqətli o kəslər hesab edilirlər ki, onlar mənəviyyatca sağlam, əqidəli, məsləkli olmaqla, öz xalqına və vətəninə bağlıdırlar. Vətənin şərəfini öz şərəfləri, uğursuzluğunu isə öz şəxsi uğursuzluqları hesab edirlər...». Yenidən münsiflər heyəti cavabları qiymətləndirir və biz sonuncu mərhələyə qədəm qoyuruq. Sonuncu mərhələ şagirdlərin fərqli məzmununda təşkil edilmiş müstəqil işindən ibarət olur. Bunun biri də C.Məmmədquluzadənin fikirlərinin, yaxud əsərlərinin adının əks olunduğu krassvordların oxunmasıdır.

MƏNİM ANA DİLİM (ədəbi-bədii kompozisiya)

Nazilə MİRƏHMƏDOVA,
Dərbənd şəhərindəki N.Gəncəvi adına
6 nömrəli məktəbin müəllimi

Mövzuya uyğun müəyyən hazırlıq işləri aparılır; üzbəüz divarda “**Dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir**” sözləri yazılmış iri plakat asılır. Yan divarlar Azərbaycan dili və ümumiyyətlə, dil haqqında görkəmli şəxslərin fikirlərindən ibarət lövhələrlə bəzədilir.

Zalda qonaqlar yerlərini tutduqdan sonra qaboyun insan xəyalını qanadlandıran sədası eşidilir. Bir azdan qaboyun səsi azalır, məktəblilər xorla Azərbaycanın Dövlət himnini oxuyurlar. Aparıcılar – **2 qız, 1 oğlan** irəliyə çıxaraq qonaqları və məktəbliləri salamlayır, tədbiri açıq elan edirlər. Kaman dilə gəlir...

I aparıcı: – Ana dilim – Azərbaycan dilim,
doğma dilim!..
Gəlin anamın mənə layla dediyi,
Ahıl nənəmin nağıl söylədiyi dil.
Nənəm mənə nağıl dedi,
Yuxularda nələr gördüm, gör nələr!
Xalça uçur... ağız açıb əjdaha,
Pələng kimi nərildəyir hər kaha;
Dağ – daşları sirkələyən divlərə
Bir qəhrəman qalib gəlir ağılla.

II aparıcı: – Aqil babamın öyüd-nəsihət verdiyi,
Atamın doğru yol göstərdiyi dil:
Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as,
Ata nəsihəti faydasız olmaz.
Adına layiq işlər gör ki, sən,
Axırda utanma xəcələtindən.
Bir elmi öyrənmək istədikdə sən
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.

I aparıcı: - İndi isə “Mənim ana dilim” adlı ədəbi-bədii kompozisiyanı təqdim edirik.

II aparıcı: - Əziz tamaşaçılar, siz B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin və A.Əlizadənin şeirlərini dinləyəcəksiniz. Söz şagirdlərinizdir.

Şeirlər kamanın müşayiəti ilə söylənilir.

I ş.: – Anam mənə ay öyrədib,
il öyrədib, say öyrədib, ən vacibi
dil öyrədib mənim anam!
Bu dil ilə tanıyısam
Həm sevinci, həm də qəmi,
Bu dil ilə yaratmışam
Hər kəlməmin, hər nəğməmin
Kitab-kitab sözlərini.
Yox, mən heçəm, mən yalanam
Kitab-kitab sözlərimin
Müəllifi mənim anam, mənim dilim!

II ş.: – Dil açanda ilk dəfə
“Ana” söyləyirik biz.
“Ana dili” adlanır
Bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnını, laylanı,
Anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.
Bu dil-bizim eşqimiz,
ruhumuz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi - peymanımızdır.
Bu dil – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil - əcdadımızın bizə
Miras verdiyi qiymətli xəzinədir...
Onu gözlərimiz tək qoruyub
Nəsillərə biz də hədiyyə verək.

III ş.: – Azərbaycan dilim, mənim, can dilim,
Mənim ipək dilim, mehriban dilim.
Babam Xətayidən ərnağan qalıb
Hünər meydanında söylənən dilim,
Qılınc tək qınına sığmayan dilim.
Mənim kişi dilim, qəhrəman dilim,
Mənim mətin dilim, pəhləvan dilim!
Bu dildə söz qoşub neçə şairim –
Nəsimim, Füzulim, Hadim, Sabirim.

III ş.: – Ey öz doğma dilində,
Danışmağı ar bilən,
Fasonlu ədabazlar!
Qəlbini oxşamır
Qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq vətən çörəyi
Sizlərə qənim olsun.

“Azərbaycan qızıyam” mahnısının lent yazısı səsləndirilir.
“Sait səslər” rəqs qrupu musiqi sədaları altında səhnəyə çıxır. (Tapmaca zalda əyləşən şagirdlər tərəfindən söylənəcək).
Rəqs qrupunun üzvü olan qızlar musiqi sədaları altında səhnəyə daxil olur və üzlərini tamaşaçılardan əks istiqamətə çevirirlər; onların sinəsində saitlərdən ibarət lövhələr asılmışdır. (lövhələrdə nə yazıldığı hələlik görünür). Yerdən səslər:

I səs: – Mən olmasam, ay olmaz,
Bahar olmaz, yay olmaz.
Hər yığnaqda başlayam.
Mənsiz dünya qurulmaz.

Nağara vurulur, sinəsində lövhədə “A” hərfi olan şagird üzünü tamaşaçılara tərəf çevirir; “A” hərfi görünür.

Müvafiq saitləri sinələrindəki lövhədə əks etdirən şagirdlər növbə ilə üzlərini tamaşaçılara çevirirlər. Saitlərə aid tapmacalar deyilir:

II səs: – Doqquz qardaşdan biriyəm,
Döyüşdə irəli çıxmaram.
Ya ortada, ya axırda gələrəm (İ).

III səs: – Səninlə fəxr edirəm,
İllərdə mən öndəyəm.
Sait səslər içində
Deyilişcə incəyəm (İ)

IV səs: – Etibarda, etimadda birinci,
Elanlarda öndəyəm.
Sait səslər içində
İncəyəm ki, incəyəm (E)

V səs: – “Əl”də birinci,
“Nənə”də ikinciyəm.
Yerimiz bəzən səhv düşür,
Mən “e”dən də incəyəm (Ə)

VI səs: – “Olum”, “Özüm” sözündə
Samitləri atın siz.
Yerdə qalan səslərin,
Növlərini tapın siz (O,U, Ö, Ü)

Bundan sonra qızlar "Tello"nun sədaları altında rəqs edirlər. Rəqs edən qızlar qruplara bölünərək qalın-incə, dodaqlanan-dodaqlanmayan saitləri nümayiş etdirirlər.

I aparıcı: - Bu dildə milyonlarla adam danışır. Bunlardan 8 milyon Azərbaycanda, 3 milyona qədər Rusiyada və MDB ölkələrində, 20 milyondan çoxu Cənubi Azərbaycanda və digər ölkələrdə yaşayıb-yaradır.

II aparıcı: - Yer kürəsində 2.500-dən çox dil var. Bunlardan biri də doğma və zəngin Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dili Azərbaycan xalqının milli dilidir.

"Azərbaycan oğluyam" mahnısı eşidilir.

I aparıcı: - Bu dildə şeir də yaranır, mahnı da, bu dil sevinc də ifadə edir, təəssüf də... Zərifdir, incədir, ecazkarlıq.

Nəsimi dözümlü, Füzuli kədərli, Səməd şöhrətli, Bəxtiyar ünvanlı dilim...

II aparıcı: - İndi "Cənub həsrəti" ədəbi-bədii kompozisiyasına baxaq, Şəhriyarı, Bəxtiyarı, Süleymanı dinləyək:

Şeir söyləyənləri kamança müşayiət edir:

I şagird: - Yarım o tayda qaldı,
Yarım bu tayda qaldı.
Toyum burda çalındı,
Yarım o tayda qaldı.
Daha bu əzablara
Canımda bir tabım yox.
Təpədən dırnağadək
Sualam, cavabım yox.

II şagird: - Baxdıqca hüsnünə doymayıb gözümlə,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!
Ağlasan, ağlaram, gülsən, gülərəm,
Yaşasan, yaşaram, ölsən, ölərəm.
Varımı səninlə yarı bölərəm,
Gəl bir də üzündən öpüm, Təbrizim,
Başına gül-çiçək səpim, Təbrizim!

III şagird: - Heydər baba, kəkliklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan çıxıb qaçanda,
Bağçaların çiçəkləyib açanda,
Bizdən də bir mümkün olsun yad eylər,
Açılmayan ürəkləri şad eylər.

IV şagird: - Gün çırtadı, göz qamaşdı,
Araz mənə xosunlaşdı.
Eşqim ayaqyalın qaçdı,
Səsin gəldi, Süleymanım,
Sənə qurban mənim canım.

Hərdən belə səsin gəlsin,
Gözümüzlə yaşın silsin.
Haçan sizi görə billəm,
Qol boynuva hörə billəm?!

III aparıcı: - Azərbaycan dili qədim və zəngin bir dildir.

I aparıcı: - Ana dili, doğma dil xalqın varlığıdır. Hər bir xalq öz dili ilə tanınır. Bizim dilimiz dünyanın zəngin dilləri içərisində şərəfli bir yer tutur. Bu dildə dünya mədəniyyətini zənginləşdirən ölməz sənət abidələri yaranmışdır.

II aparıcı: - Azərbaycan dili ən incə və mürəkkəb fikirləri ifadə etməyə qadir dillərdəndir. Xətayi, Natəvan, Sabir, Mirzə Cəlil, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun və onlarca digər sənətkarlarımız öz ölməz sənət əsərlərini bu dildə yaratmışlar.

I aparıcı: - Azərbaycan Respublikası müxtəlif dilli xalqların vətənidir. Burada bütün xalqlar mehriban bir ailədə yaşayırlar. Hər bir kəs öz ana dilini sevir, öyrənir, qoruyur. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından nümunələr (tapmacalar, atalar sözləri və məsəllər) səsləndirilir.

II aparıcı: - Dilimizdə şeir də, mahnı da, siyasi fikir də gözəl səslənir. Təsədüfi deyildir ki, ədəbi dilimiz efirdə, mötəbər məclislərdə geniş işlədilir. Azərbaycan dili dialekt və şivələri ilə də diqqəti cəlb edir.

III aparıcı: - Bu xüsusiyyətləri müşahidə üçün səhnəciyə tamaşa edək.

Səhnəcik

Bir neçə şagird müxtəlif dialektlərə məxsus danışığı səhnədə nümayiş etdirir. Hər çıxışdan sonra tədbirin iştirakçıları danışığın hansı dialektə mənsub olduğunu müəyyənləşdirirlər.

I aparıcı: - Müxtəlif dialektlərdən danışmaları dinlədikcə ədəbi dilimizin aydınlığını, gözəlliyini, ürəyətəmliyini bir daha hiss etdiniz. Gəlin ədəbi dilimizin gözəlliyini, saflığını, təmizliyini qoruyaq.

II aparıcı: - Gəlin ədəbi dilimizin incəliklərini öyrənərək, onu daima zənginləşdirək.

Beləliklə, ana dilim, şirin dilim...

Söz mahnınıdır, oxuyur... (ifaçının adı qeyd olunur).

(Şəkillər üzrə xalq mahnıları, atalar sözləri)

III aparıcı: - Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilindən təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir sıra ölkələrində ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur.

Hazırda milyondan artıq adam İraqda bu dildə danışır. Onların danışığı ilə bizim danışığımızda fərq çox azdır. İndi eşidəcəyiniz İraq - Kərkük Koyratları və Azərbaycan bayatıları bunu aydın göstərəcək. (Zaldakı şagirdlərə müraciətlə). Siz isə, uşaqlar, söylənmiş bayatılardakı frazeoloji birləşmələri müəyyənləşdirməyə çalışın.

Azərbaycan və İraq – Kərkük geyimlərində bir oğlan və bir qız səhnəyə çıxır. Qız Azərbaycan, oğlan Kərkük bayatısı söyləyir, sonra növbə ilə ikilikdə eyni bayatının sözlərini musiqinin müşayiəti ilə oxuyurlar.

Qız: – Azərbaycan variantı:
Aman, məni dərd əydi,
Namərd əydi, dərd əydi,
Sinəmin şüşəsinə
Çarx hərləndi, pər dəydi.

Oğlan: – Kərkük variantı:
Xudam, məni dərd əkdi,
Gül üzümə tər dəkdi.
Könlümün şüşəsinə,
Çarx dönəndə pər dəkdi.

Qız: – Eləmi, dərdə Kərəm,
Bağlantı dərdə Kərəm.
Qoşaram qəm kotanın,
Sürərəm, dərd əkərəm.

Oğlan: – Eləmi, dərdə Kərəm,
Dərdim çox, dərdə kərəm.
Qoşmuşam qəm cütünü,
Sürərəm, dərd əkərəm.

Uşaqlar aparıcının təklifi ilə müəyyənləşdirdikləri frazeoloji birləşmələri söyləyirlər.

Kərkük mahnısı “Lillə yarım, lillə...”. Oxuyur... (İfaçının adı qeyd olunur)

I aparıcı: - Azərbaycan dilində Qorqud nəsihəti, Babək cəsarəti, Nizami müdrikliyi, Nəsimi vüqarı, Füzuli nisgili var.

Bu dildə Qorqud boy boylayıb, Babək and içib, Koroğlu düşmən camına vəlvələ salıb, Vaqif Qacarı susdurub, Üzeyir bəy musiqi bəstələyib...

II aparıcı: - Musiqili, ecazkar dilim, həm də döyüşkən, mübariz əhval-ruhiyyəli bir dildir. Bu dildə elə sözlər, elə ifadələr var ki, qılıncdan kəsərli, şimşəkdən iti, tufandan güclüdür. Odur ki, bu dildə söz döyüşünə çıxmaq çox asandır.

Gəlin bir səhnəciyə tamaşa edək. Elə bir səhnəciyə ki, ulu Nizami sözlərin qarşılaşmasını ildırımın çaxması timsalında təqdim edir.

Fərhad cavab verdi: “Dost diyarımdan”.
Dedi: “O diyarda hansı sənət var?”.
Dedi: “Qəmi alıb canı satırlar”...
(Deyişmə axıradək davam etdirilir).

III aparıcı: - Dilimizdə yaranan hər mahnı, hər musiqi gözəldir, könül oxşayandır. Bu gün dilimiz şərqini də, qərblini də özünə məftun edir. Çünki dilim Kərəm yangılı, Rəşid nəğməli, Bülbül səslidir.

Söz yənə musiqininidir. “Ana” mahnısı (ifaçının adı qeyd olunur)

I aparıcı: - Vətən torpağı basqınlara məruz qala bilər, ağırılı-acılı günlər yaşaya bilər... Ana dili övladlarını səfərbər edər, birlik yaradar.

B.Vahabzadənin “Ana dili” şeiri səslənir. (İfaçının adı qeyd olunur)

II aparıcı: - “Ana dilim” adlı mənsur şeiri (sifin sayı qeyd olunur) sinif şagirdləri söyləyəcəklər.

I şagird: - “Anamın südündə, vətənimin havasında, çörəyində, suyunda səni duymuşam... Torpağında, daşında, çölündə, çəmənində, Kürümdə, Arazımda, qəlbimin aynasında səni görmüşəm...”

II şagird: - “Elimdə-günümdə, dərsimdə-kitabımda səni sevmişəm, səni sevmişəm, a mənim tarixin eniş-yoxuşlarında xalqımın göz bəbəyi kimi qoruduğu dilim, - Azərbaycan dilim! Azərbaycan dilim!”.

Əzizinəm, dilim-dilim,
Kəs qovun dilim-dilim,
Mən dilimdən keçməyəm,
Olarsam dilim-dilim.

I aparıcı: - (İfaçının adı qeyd olunur)... ifasında “Ana dili” şeirini dinləyəcəksiniz.

Ana dili

Bir gün əsir düşmüş bir qəhrəmanı

Sorğuya, suala çəkəndə cəllad,

“Sizin əlinizdə ölməyəm! – dedi -

Məni zaman-zaman yaşadar həyat”.

Dedilər: - gözünü ovarıq sənin, görə bilməzsən.

Dedi: - Yaşaram!

Dedilər: - Qolunu qırarıq sənin,

Silahın, kəsərin düşər əlindən.

Dedi: - Yaşaram!

Dedilər: - Qıçına kündə vurarıq, gəzə bilməzsən.

Başında elə bir tonqal qalarıq,

Dözə bilməzsən.

Dedi: - Yaşaram!

Dedilər: - Nəyin var, apararıq biz,

Bir də keçmişinə dönə bilməzsən.

Dedi: - Yaşaram!

Dedilər: - Dilini qoparıq biz,

Danışa bilməzsən, dinə bilməzsən.

Susdu qəhrəman...

Sonda “Azərbaycan” mahnısı səsləndirilir.

YENİ QƏBUL PROQRAMLARI: AZƏRBAYCAN DİLİ

Uzun və gərgin müzakirələrdən sonra, nəhayət, 2007-2008-ci tədris ili üçün qəbul proqramları hazırlandı. Pedaqoji elmlər namizədi Akif Məmmədov Azərbaycan dili proqramı ilə bağlı bir neçə sualla TQDK-nin nəzdindəki Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri üzrə elmi-metodik seminarın rəhbəri və ekspert şurasının sədri dosent İsmayıl Əhmədzadəyə müraciət etmişdir. Aşağıda həmin müsahibəni dərc edirik.

A. Məmmədov: Başqa fənləri deyə bilmərəm, ancaq Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri üzrə bu iş indiki vəziyyətdə çox çətin və məsuliyyətli işdir. **İşin çətinliyi**, hər şeydən əvvəl, ondadır ki, bir sinfin dərslində qoyulan məsələ bəzən sonrakı sinifdə ayrı cür şərh edilir. Alternativ dərslərimizdə isə bir çox anlayışlar nəinki fərqli, hətta zidd mövqelərdən şərh olunur. Belə bir vəziyyətdə nələrdənsə yan keçmək, hansı məsələdəsə orta məxrəcə gəlmək çətinlikdir. **Məsuliyyət** isə qəbul kompaniyası kimi ümumxalq səviyyəli bir işin əhəmiyyəti ilə bağlıdır. **Hörmətli İsmayıl müəllim**, bu çətinlik və məsuliyyətin, heç şübhəsiz ki, ağırlığı Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının nəzdindəki Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri üzrə elmi-metodik seminarın rəhbəri kimi daha çox sizin üzərinizdədir. Müəllimlərin çoxsaylı sual və müraciətlərindən sonra **Azərbaycan dilindən qəbul proqramı** ilə bağlı bir neçə sualla sizə müraciət etməyi qərara aldım. Gəlin elə suallara keçək: Proqrama yazılan izahatdan da göründüyü kimi, **inkar, qayıdış əvəzlilikləri, səbəb zərfləri** proqramdan çıxarılmışdır. İndi necə olacaq? Deyək ki, qəbul testlərində bu mövzulara aid suallardan yan keçiləcək, ya bu anlayışlara yanaşma dəyişəcək? Məsələn, inkar əvəzliyi qeyri-müəyyən əvəzlik, qayıdış əvəzlilikləri təyini əvəzliliklər kimi, yaxud indiyə qədər səbəb zərfliyi kimi izah olunan **istidən, soyuqdan, həyəcədən** tipli sözlər çıxışlıq halda işlənmiş sifət və isim kimi başa düşüləcək?

İ. Əhmədzadə: Akif müəllim, doğrudan da, Azərbaycan dilindən qəbul proqramını hazırlayanda xeyli çətinliklərimiz oldu. Bunun əsas səbəbini siz dediniz, ona görə də dediklərinizi təkrar etmək istəmirəm. Qəbul proqramını hazırlayanda da əsas məqsədimiz o olub ki, dərslərdəki bu ziddiyyətləri mümkün qədər aradan qaldıraq. Əgər hansı mövzulara qəbul proqramına salmamışıqsa, burada da bizim istinadımız Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi orta məktəblər üçün Azərbaycan dili proqramı olmuşdur. Məlum olduğu kimi, orta məktəblər xeyli müddətdir ki, yeni tədris proqramları üzrə işləyir və buna uyğun da müvafiq dərsləklər

hazırlanmışdır. Məsələn burasındadır ki, builki onbirincilər fonetika, leksika, frazeologiya, söz yaradıcılığı, sözün tərkibi və morfologiya bölmələrini köhnə proqramla (V-VII siniflər) öyrənmişlər və biz də bunu nəzərə almışıq. Əsas dəyişikliklər və ixtisarlara VIII-IX sinif materialları üzrə aparılmışdır. Builki onbirincilərin vaxtilə V-VII siniflərdə keçdiklərini, əsasən, saxlamışıq. **İnkər, qayıdış əvəzliliklərini, səbəb zərflərini** builki onbirincilər də keçmişlər. Lakin bu mövzular yeni (2002-ci il) proqramda yoxdur və biz abituriyentlərin yükünü azaltmaq üçün bu mövzuları indidən çıxarmağı məqbul saydıq. Bu mövzuların, xüsusən səbəb zərflərinin orta məktəbin Azərbaycan dili proqramından çıxarılmasını düzgün hesab edirik. Bu mövzularla bağlı test bankında təftiş aparılmış, həmin testlər çıxarılmışdır. Sadəcə, bu il qəbul imtahanı testlərində **həmin mövzulardan yan keçərək, bu mövzular başqa adla təqdim olunmayacaq, heç bir mövzuya da birləşdirilməyəcək**. Bu, sonrakı ilin problemdir. *İstidən, soyuqdan, həyəcədən* sözləri ilə bağlı mənim mövqeyimə gəldikdə, birinci ikisini sifət (isimləşmiş vəziyyətdə), üçüncü sözü isə isim hesab edirəm. Vaxtilə professor M. Hüseynzadə də zərflərin mənacə bölgüsündə səbəb zərflərindən danışmışdı. Bu sözlərdəki *-dan* ünsürü çıxışlıq hal şəkilçisidir və onu *hərdən, birdən, ucadan, çoxdan* sözlərindəki *-dan* leksik şəkilçisi ilə bir tutmaq olmaz. Çıxışlıq halının məzmununa bir çox mənalar daxildir və onlardan biri də səbəb əsası olmasıdır. Bizcə, bu mənani ümumi çıxışlıq hal mənasından ayırmaq olmaz. Hər halda abituriyentlər bu sözlərlə bağlı elə bir çətinliklərlə qarşılaşmayacaqlar.

Siz soruşmadınız, amma əlavə olaraq onu demək istərdim ki, sintaksisdən bəzi mövzuların (xüsusiləşmələr, bütöv və yarımçıq cümlələr, əlavə cümlələr, sitatlar) qəbul proqramına daxil edilməməsi isə məhz onunla əlaqədar olmuşdur ki, bu mövzular artıq nazirliyin təsdiq etdiyi yeni proqramda yoxdur və təbii ki, abituriyentlər onları keçməmişlər.

A. Məmmədov: Cümlə üzvlərinin quruluşca növlərinə aid izahlar da alternativ dərsləklərdə müxtəlif cür şərh olunur. Birində tərkibi fellər və frazeoloji fellər (kömək edirdi, mürgü döydü və s.) mürəkkəb cümlə üzvü götürülür. Digərində isə yazılır ki, nitq hissələri ilə ifadə olunan cümlə üzvləri sadə, söz birləşməsi ilə ifadə olunanlar isə mürəkkəbdir. Aydındır ki, tərkibi və frazeoloji fellər söz birləşməsi deyil. Bu məsələ qəbul testlərində öz əksini necə tapacaq?

İ. Əhmədzadə: Doğru deyirsiniz. Nədənsə, son vaxtlar cümlə üzvlərinin quruluşu məsələsinə bir az səthi yanaşılır, xüsusən mürəkkəb cümlə üzvlərinin (elə sadələrinin də) ifadə vasitələri ilə bağlı ziddiyyətli mülahizələr çoxdur.

Deyim ki, builki qəbul imtahanı testlərində **tərkibi nitq hissələri, o cümlədən tərkibi fellər anlayışı saxlanılır**. Bununla tam razılaşıram ki, nə tərkibi fellər nə də frazeoloji fellər (daha doğrusu, frazeoloji birləşmələr)

söz birləşməsi deyil. Qəbul testlərində mürəkkəb cümlə üzvləri kimi yalnız söz birləşmələri (istər ismi, istərsə də feli birləşmələr) ilə ifadə olunanlar verilir. Biz mübahisələrdən, dolaşlıq, ziddiyyətli fikirlərdən qaçmaq istəmişik. Öz şəxsi mövqeyimə gəldikdə, mənə elə gəlir ki, frazeoloji birləşmələr də (tədbir görmək, iş açmaq, gözü kəlləsinə çıxmaq, və s.) quruluşca mürəkkəb sayılmalıdır. Elə çoxsözlü frazeoloji birləşmələr var ki, leksik vahidlər deyib onları sadə cümlə üzvü götürmək heç cür məntiqə sığmır. Azərbaycan dilindən test bankında, şübhəsiz ki, cümlə üzvlərinin mürəkkəbliyi ilə bağlı testlər elə bir yer tutmur. Məsələnin mürəkkəb, həm də mübahisəli olduğunu nəzərə alıb imtahan suallarında çalışacağıq ki, mürəkkəb cümlə üzvlərinə aid nümunələrdə frazeoloji birləşmələrlə ifadə edilənləri olmasın. Şübhəsiz, tərkibi nitq hissələri də (bu il, hər gün, kömək etmək, daxil olmaq və s.) mürəkkəb cümlə üzvləri kimi verilməyəcək. Görünür, ekspertlərimiz, test nümunələrini hazırlayanlar çox diqqətli, çox ehtiyatlı olmalıdırlar.

A. Məmmədov: Quruluşdan söz düşmüşkən, proqramda belə bir mövzu var: “Xitabın quruluşca növləri”. VIII sinfin Azərbaycan dili dərslərində bu da ziddiyyətlidir. Birində xitabın quruluşca növü deyəndə *sadə* (sözlərlə ifadə olunanlar), *mürəkkəb* (söz birləşmələri ilə ifadə olunanlar), o biri dərslərdə isə *müxtəsər* (sözlərlə və II, III növ təyini söz birləşmələri ilə ifadə olunanlar) və *geniş* (I növ təyini söz birləşməsi formasında olanlar) kimi şərh olunur. Göründüyü kimi, fərq təkcə adda deyil, yanaşmada da ziddiyyət var. Testlərdə hansı yanaşma məqbul sayılacaq?

İ. Əhmədzadə: Tamamilə doğru deyirsiniz. «Azərbaycan dili» dərslərində xitabların quruluşu müxtəlif mövqələrdən, müxtəlif komponentlərlə şərh olunur. Seminarda müzakirələr vaxtı belə razılaşıdıq ki, xitabların quruluşu başlığı altında sadə və mürəkkəb xitablar nəzərdə tutulsun, *müxtəsər və geniş xitab terminlərindən istifadə edilməsin*. Bu, imtahan suallarında nəzərə alınacaq. Beləliklə, sadə xitab dedikdə sözlərlə, leksik vahidlərlə ifadə olunanlar, mürəkkəb xitab dedikdə söz birləşmələri (o cümlədən birinci növ təyini söz birləşmələri) ilə ifadə olunanlar (Azərbaycan qızı, bizim əziz dostlarımız, hörmətli xanımlar, möhtərəm cənablar və s.) nəzərdə tutulacaq. Başqa sözlə, birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində olan, indiyədək geniş xitablar da mürəkkəb xitab kimi göstəriləcək. Elə bilirik ki, bu, abituriyentlərin mənafeyinə uyğun olmaqla, onları müəyyən dolaşlıqlardan da xilas edəcək.

A. Məmmədov: Feli tərkiblərin sintaktik vəzifəsi öz həllini necə tapıb? Onlar bir cümlə üzvü kimi götürüləcək, ya ayrı-ayrı üzvlərə ayrılacaq? Məsələn, “Dağlardan əsən külək ətrafa sərinlik gətirirdi” cümləsinin təyini nədir: “əsən”, ya “dağlardan əsən”? İsmayıl müəllim, feli tərkiblərlə bağlı bir məsələni də soruşum: indiyədək testlərdə tərkibdaxili təyinlər gah

ayrılır, gah da tərkiblə bir yerdə götürülürdü. Məsələn, “*Doğma Vətəni qorumaq hamının borcudur*” cümləsinin mübtədəsi nədir: “*doğma Vətəni qorumaq*”, ya “*Vətəni qorumaq*”? (ikinci halda “*doğma*” təyin olmalıdır).

İ. Əhmədzadə: Qəbul imtahanı testlərində məsdər, feli sifət və feli bağlama tərkibləri ayrı-ayrı üzvlərə ayrılmayacaq, ənənəvi qaydada bütöv şəkildə – bir cümlə üzvü kimi götürüləcək. Əgər tərkiblər ayrı götürüləcəkdisə, Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi orta məktəb proqramında, dərslərdə buna əsas olmalı idi. Bizcə, professor Y. Seyidovun yazdığı «Azərbaycan dili» dərslərində (VIII-IX sinflər) bu cümlənin sintaktik təhlilində (“Dağlardan əsən külək ətrafa sərinlik gətirirdi”) dağlardan yer zərfliyi, əsən təyin kimi götürülür. Bu mövqe isə demək olar ki, heç kim tərəfindən müdafiə olunmayıb. Ümumən, professor Y. Seyidov tərkibləri proqram və dərslərdən çıxarmağa meyillidir. Bu, elmdə, ali məktəb auditoriyalarında öz həllini tapandan, razılaşırdılandan sonra orta məktəb dərslərinə gələ bilərdi. İndi nədənsə bəzi alimlərimiz öz mülahizələrini o dəqiqə orta məktəb dərslərinə gətirməyə meyillidirlər (Dərslər əllərindədir deyə, *tezbazarlıq* edirlər).

Bizə elə gəlir ki, tərkiblərin ayrıca üzvlərinə ayrılması bütövlükdə *tərkib* anlayışından əl çəkmək demək olardı. Çünki tərkibləri öz daxili üzvlərinə ayırmaq o deməkdir ki, daha tərkib üçün heç bir meyar olmur. Bu məsələ ilə bağlı sualınıza yığcam cavab vermək istəyirəm: *tərkibdaxili təyinlər qəbul imtahanı testlərində tərkiblə bir yerdə götürüləcək*. Bu, abituriyentlərin dərslərində verilən nümunələrə də uyğundur. Sizin göstərdiyiniz nümunədə «*doğma vətəni qorumaq*» cümlənin mübtədəsi götürülür. Qəbul imtahanı testlərində tərkibli üzvlərlə bağlı elə bir mübahisə yoxdur. Siz yəqin ki, II və III növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfləri ilə bağlı mübahisəni nəzərdə tutursunuz. Bəli, qəbul imtahanı testlərində II və III növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəflərindəki təyinlər ayrıca təhlil olunur və bu vaxt dərslər materialı əsas götürülür. Ola bilsin ki, II və III növ təyini söz birləşmələrinin və məsdər, feli sifət və feli bağlama tərkiblərinin əvvəllərindəki təyinlərə fərqli yanaşma bəzilərinə ziddiyyətli görünsün. Nə edəsən? Bu, əvvəla, abituriyentlərin əllərindəki dərslərə uyğundur, ikincisi də, bu, seminar iştirakçıları ilə razılaşıdırılmış mövqedir. Amma bu barədə sonralar düşünməyinə dəyər. Oxşar bir məsələni də qeyd etmək istərdim. Xəbəri frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunmuş aşağıdakı iki cümləyə diqqət yetirək: *Mənim ondan acıgım gəlir // Ondan mənim acıgım gəlir*. Bu cümlələrlə bağlı belə təhlil ənənəsi formalaşmış: I cümlədə *ondan* sözünü frazeoloji birləşmənin içində təkcə xəbərdən ibarət cümlə kimi, II cümlədə isə *ondan* sözünü frazeoloji tərkibdən ayrıca tamamlıq (yəni: tamamlıq + xəbər quruluşlu cümlə) kimi götürürlər. Bizcə, hər iki cümlədə *ondan* sözünün mövqeyi eynidir. Başqa sözlə, *Mənim ondan acıgım gəlir* cümləsində ona sözü sərbəstdir və o frazeoloji tərkibin içindən çıxa bilər.

Görünür, belə hallarda frazeoloji birləşmənin içində yer tutub-tutmamasından asılı olmayaraq, *ondan* sözünə ayrıca tamamlıq kimi baxılmalıdır. İstədik ki, abituriyentlər bunu da nəzərə alsınlar.

A. Məmmədov: Qəbul proqramında felin qarşılıq və birgəlik növləri, deyəsən, birləşdirilib. Belə yazılıb: “qarşılıq-birgəlik növ”. Vaxtilə də bu iki növ bir ad altında təqdim olunurdu. Deyək ki, “gülüşmək” də qarşılıq-birgəlik növ sayılırdı, “yazışmaq” da. Testlərdə bu iki növ yenə də belə veriləcək.

İ. Əhmədzadə: Təkcə qəbul imtahanı testlərində yox, ümumən, əksər «Azərbaycan dili» dərslərlərində ya «qarşılıq növ» ya da «qarşılıq-birgəlik» növ terminlərindən istifadə olunur. Belə ki, qarşılıq-birgəlik növ, bir bütöv növ kimi götürülür, onun daxilindəki qarşılıq (təsirli fellərdən yarananlar) və birgəlik mənalılar (təsirsiz feldən yarananlar) fərqləndirilir. Qəbul imtahanı testlərində də bütöv qarşılıq-birgəlik növ və onun daxili mənalılarından söhbət gedir. Bizim testlərimizdə həm qarşılıq, həm də birgəlik mənalılar ayrı-ayrı nümunələrdə fərqləndirilir və bu elə bir çətinlik törətməyəcək. Deyək ki, Y. Seyidov, F. Şahbazlı və Q. Əmircanovanın VI-VII siniflər üçün yazılmış «Azərbaycan dili» dərslərində felin qrammatik məna növləri tamamilə fərqli mövqedən izah edilir: burada felin qrammatik məna növlərinin əsasında təsirli fellər durur. Hətta məlum növ fellərin ancaq təsirli fellərdən ibarət olduğu göstərilir. Bəzi nümunələrdə müəlliflərin mövqeyinə uyğun olmayan misallar öz yerində, burada müştərək (hərəkətin müştərək icrasını göstərən fel forması) və şəxssiz fellər ayrıca forma kimi təqdim olunur. Yuxarıda dediyimiz kimi, bunlar (o cümlədən «Əvəzlik» mövzusu da) sonrakı ilin problemləridir. Bu il abituriyentlər ənənəvi qaydada imtahan verəcəklər.

A. Məmmədov: Məlumdur ki, budaq cümlənin növünü şagirdlərə mənimsətmək üçün baş cümlədə işlədilərən **əvəzlik-qəliblərin** tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alternativ dərslərlərin birində bu anlayış şərh olunur, digərində isə bundan qaçılır. Siz necə? Bu termindən istifadə edəcəksinizmi?

İ. Əhmədzadə: Əvəzlik-qəliblərin, eləcə bağlayıcı sözlərin budaq cümlələrin növünü mənimsətməkdə həlledici rola malik olduğunu, bu komponentlərin tabeli mürəkkəb cümlə kimi ağır bir mövzunun tədrisinə işıq saldığını mən də etiraf edirəm. Y. Seyidovun yazdığı dərslərdə bağlayıcı sözlər, əvəzlik-qəliblər xüsusi bağlama vasitəsi kimi verilməsə də, tərkibində bu elementlər olan tabeli mürəkkəb cümlələrə aid nümunələr verilir. Mənə elə gəlir ki, budaq cümlənin tanınmasında əvəzlik-qəliblərin rolunu professor Y. Seyidov da qəbul etməmiş deyil. Biz **əvəzlik-qəlib**, eləcə də **bağlayıcı söz** terminlərindən istifadə edirik. Qoy

abituriyentlər onların işini asanlaşdıracaq vasitə kimi bu anlayışları yaxşı-yaxşı mənimsəsinlər, belə tabeli mürəkkəb cümlələr üzərində çox işləsinlər. Yeri gəlmişkən deyim ki, TQDK-nın abituriyentlərə köməkçi vasitə kimi ayrı-ayrı siniflər üçün çap etdiyi «Test tapşırıqları»nda bu tipli tabeli mürəkkəb cümlələrə xeyli yer ayrılmışdır. 2 hissədən ibarət buraxılmış «Azərbaycan dilindən test bankı» da belə nümunələrlə zəngindir.

A. Məmmədov: Qeyri-müəyyən ziyəlik və qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sözün tabe olduğu tərəflə sintaktik əlaqəsi məsələsinə necə yanaşılacaq? Məsələn, kitab almaq, kitab vərəqi birləşmələrində «kitab» sözü ikinci tərəflə hansı əlaqə ilə bağlanıb: idarə, ya yanaşma? Bu məsələdə də ikili mövqe var.

İ. Əhmədzadə: Qeyri-müəyyən ziyəlik və qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sözün tabe olduğu tərəflə sintaktik əlaqəsi məsələsi orta məktəb dərslərində açılmır. Demək olar ki, bunlarla bağlı dərslərdə nə şərh var, nə də konkret nümunələr. Belə olduqda isə sual kitabçalarına bu məsələlərlə bağlı, şübhəsiz ki, heç bir test sualı salına bilməz. Və məhz belə də olacaqdır. Bəzi dilçilər bu birləşmələrdəki kitab sözünün ikinci sözə yanaşdığını qeyd edirlər. Mənə elə gəlir ki, bu birləşmələrin birincisində kitab sözü qeyri müəyyən təsirlik, ikincisində qeyri-müəyyən ziyəlik halda olduğundan bu birləşmələrdə tərəflər arasında idarə əlaqəsi mövcuddur. Lakin mənim mövqeyim həlledici sayıla bilməz. Hər hansı test sualı sual kitabçasına yalnız o vaxt salına bilər ki, bu barədə dərslərik konkret material versin, həm də bu material ziddiyətli, ya da yanlış olmasın.

A. Məmmədov: İsmayıl müəllim, fürsətdən istifadə edib, müəllimlərin bir gileyini Sizə çatdırmaq istəyirəm. Onlar gileyənirlər ki, test nümunələrində bəzən **akademizm var, dərslərlərdə və dərslər vəsaitlərində hələ öz əksini tapmayan müəyyən məsələlər** testlərdə şagirdlərdən soruşulur. Məsələn, məsdərin təyin vəzifəsində işlənməsi, ədəbi dilə daxil olan dialekt sözlərinin və ya həm dialekt, həm də arxaizm kimi götürülə bilən sözlərin tapılması, orfoqrafiya qaydalarında yeni dəyişikliklərin (hisslər, meyil, heyif, Baş nazir və s.) tezbazar qəbul testlərinə gətirilməsi və s. Bu sahənin ən yaxşı mütəxəssislərindən biri kimi məsələyə münasibətinizi bilmək maraqlıdır.

İ. Əhmədzadə: Müəllimlərin gileyini, əsasən, qəbul edirəm. Bəzi suallarda müəyyən akademizm, ola bilsin ki, haradasa var. Ancaq artıq Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan qəbul imtahanı testlərinin də öz şablonları yaranır. Bu gün çətin, akademizm nümunəsi kimi görünə bilən testlər də sabah adiləşə bilər. Bu, elmdir, elm isə terminlərsiz mümkün deyil. Biz həmişə çalışmışıq ki, dərslərlərdə dərslər vəsaitlərində olmayan

SUALLARA CAVAB

Pedaqoji mətbuatda interaktiv metodlar barədə çox danışılma da, bu metodların hansı əsasla görə təsnif edilməsi tam aydınlığı ilə işıqlandırılmır. Bununla əlaqədar aşağıdakı suallara aydınlıq gətirməyinizi xahiş edirik:

1. *Interaktiv metodlar hansı əsasla görə təsnif edilir və onlara nələr daxildir?*
2. *Ədəbiyyat dərslərində interaktiv metodlardan hansılarını tətbiq etmək mümkün və aydaldır?*

Hörmətlə: Tünzalə Mikayılova, Rəfiqə Nəcəfova, Bakının Səbail rayonundakı 162 saylı məktəbin müəllimləri.

Suallara pedaqoji elmlər doktoru, professor Əjdər AĞAYEV cavab hazırlamışdır. Cavabı kiçik ixtisarla oxuculara təqdim edirik.

Birinci sualla əlaqədar öncə onu qeyd etmək istəyirəm ki, təlim metodlarının təsnif edilməsində alimlər arasında birmənalı mövqe yoxdur. Fərqli mövqeyə əsaslanan bir neçə təsnifat vardır. Biz akademik M.Mehdizadənin təsnifatını daha məqbul hesab edirik:

1. Məlumatvermə metodları.
2. Əyanilik metodları.
3. Reproduktiv metodlar.
4. Axtarış metodları.
5. Nəzarət metodları.

Bu metodlar həm də əlaqəlidir, biri – digərinə keçə bilir. Təlim metodları sosial, iqtisadi, elmi, texniki və s. inkişafa, cəmiyyətin sivillik səviyyəsinə uyğun olaraq təkmilləşir, yeni çalarlar qazanır, tərz, priyom və vasitələrlə zənginləşir. İnteraktiv metodlar müəllim-şagird əməkdaşlığı şəraitində öyrənmənin müstəqilliyini, tənqidi, məntiqi, yaradıcı təfəkkür xüsusiyyətlərini inkişaf etdirir. Bu metodlar, əsasən, axtarış metodlarına daxildir. Çünki axtarış metodları evristik və ya qismən axtarış metodunu, problemlə şərh metodunu, tədqiqat metodunu, referat metodunu hələ ötən əsrin 80-ci illərində əhatə etmişdir.

İnteraktiv metodların müəyyən qismi isə reproduktiv metodlara, nəzarət metodlarına və digər metodlara daxildir. Həm də interaktiv metodların müəyyən qismi əslində metodlara xidmət edən metodik tərz, yanaşma, priyom, vasitə kimi meydana çıxır. Bütün bunlar mövzunun və dərslərin məqsədindən, mərhələsindən və s. asılı olur.

İnteraktiv metodlara daxildir: rollu və ya didaktik oyunlar, debat (yazılı və ya şifahi), təqdimat (prezentasiya), sənədlərlə iş, vəziyyət üzrə praktikum, sosioloji tədqiqat, diskussiya, söz assosiasiyaları, əqli hücum, qruplarda iş, fikrən gəzinti, mediasiya, problemin həlli, mövqe-tutum, esse, işgüzar səs-küy və s.

Göründüyü kimi, bu sıradan mövqe tutan esse, işgüzar səs-küy, mediasiya, vəziyyət üzrə praktikum, fikrən gəzinti əslində priyomlardır.

Deməli, interaktiv metodlar kimlərinə əlaqəsiz kəşfi deyil, məlum metodlar qrupuna daxil olan, lakin sosial, iqtisadi, siyasi, mənəvi, texniki inkişafın tələblərini ödəyən ənənəvi metodların yeni təzahürləridir.

İkinci sualın cavabı belədir ki, ədəbiyyat dərslərində təcrübədən məlum olan bütün interaktiv metodlardan istifadə etmək mümkündür. Hətta hər bir yaradıcı işləyən müəllim özü səmərəli öyrənmə nəticəsi verən interaktiv metod və ya priyom təklif edə bilər. Burada əsas cəhət odur ki, müəllimin öyrətmə məqsədinə nələr daxildir, mövzu necə öyrətmə və öyrənməyi tələb edir, şagirdlərin yaş, təcrübə, bilik səviyyəsi hansı metod və priyomlardan istifadəyə imkan verir və s. nəzərə alınsın.

məsələlər qəbul imtahanına düşməsin. Elə bilirəm ki, buna nail də olmuşuq. Siz, yaqın ki, «Abituriyent» jurnalının builki I nömrəsini nəzərdə tutursunuz. Orada Azərbaycan dilindən bəzi testlər, ola bilsin, çətin, proqramdan kənar görünsün. Amma nəzərə alın ki, bu nömrədə Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan verilən test nümunələri **təxmini testlərdir**, hətta bəziləri ayıldıcı, xəbərdaredici testlərdir. Onların bir qismi test bankına daxil edilməyəcək. Yeni orfoqrafiya qaydaları ilə bağlı testlər bir zəruri risk kimi qəbul edilə bilər. Özümüzə buna ona görə getmişik ki, abituriyentlər orfoqrafiya qaydalarındakı bəzi dəyişiklərdən xəbər tutsunlar. Hiss olunur ki, məktəblərimizdə yeni orfoqrafiya qaydalarının öyrədilməsinə bir elə əhəmiyyət vermirlər. Biz keçən il də xəbərdarlıq etmişik ki, orfoqrafiya biliklərini yoxlamaq məqsədilə sözlər yeni qaydalara uyğun veriləcək. Artıq yeni orfoqrafiya qaydalarının təsdiqindən (yeni orfoqrafiya qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən 2004-cü ilin 5 avqustunda təsdiq olunmuşdur) 3 ilə yaxın vaxt keçir və bu qaydaları bilmək, öyrətmək lazım idi. Böyük təəssüflə qeyd etmək istərdik ki, bu qaydalar əsasında hazırlanmış «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti»ndə («Lider» nəşriyyatı, Bakı, 2004) diqqətsizlik üzündən xeyli səhvlərə yol verilmişdir. Məncə, onların bəzilərini qeyd etmək pis olmazdı:

1. *Ekspres, sanatori, sürtkü, səpki* lüğətdə təsdiq olunmuş qaydalarda göstəriləndən fərqli şəkildə verilir (səhvən *ekspres, sanatoriya, sürtgü, səpki* şəkildə). *Planetari* sözü lüğətə düşməmişdir.

2. *-vari* şəklində yazılmalı olan səhvən əvvəlki *tək vari* şəklində verilir. Görünür, qaydalara uyğun zəruri düzəliş aparılmamışdır.

3. Ayrı-ayrı çap nüsxələrində gah *anten*, gah da *antenna* gedir. Qaydaların özündə *anten* şəklində verilən bu söz «Lider» nəşriyyatının çap etdiyi orfoqrafiya lüğətində *antena* şəklində (səh.43) gedir.

4. Orfoqrafiya qaydalarının 31-ci bəndində yazılır ki, yüksək dövlət vəzifələri adlarının tərkibindəki bütün sözlərin (yardımcı sözlərdən başqa) birinci hərfi böyük yazılır. Nədənsə, «Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri» adında bu qayda gözlənilməmiş, *nazir* sözü səhvən kiçik hərfə yazılmışdır. Necə ola bilər ki, III səlahiyyət sahibi «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Sədri» sözündə bütün sözlərin birinci hərfəri böyük yazılsın, ikinci səlahiyyət sahibində bu qayda gözlənilməsin?

Biz müəllimlərin hər bir qeydinə bu böyük, ağır işə can yangısı, xeyirxahlıq niyyəti kimi baxırıq.

A. Məmmədov: İsmayıl müəllim, inanıram ki, söhbətimiz ali məktəbə hazırlaşan abituriyentlər, həm də müəllimlər və valideynlər üçün son dərəcə gərəkli olacaq. Çox sağ olun!

GÖRKƏMLİ ALİM VƏ ELM TƏŞKİLATÇISI

Tofiq HACIYEV,
professor, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü

1953-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Dövlət Universitetində filologiya fakültəsinin yuxarı kurs tələbələri ilə görüş keçirirdilər. Fakültənin əlaçı tələbələrindən ən nümunəvələri danışdılar. Bir neçə nəfərdən sonra IV kurs tələbəsi, Nizami (bəlkə də Stalin) təqaüdüçüsü Ağamusa Axundova söz verildi.

Çox səliqəli nitqi vardı – cümlədə sözlərin sırasından tutmuş intonasiyasının rəvanlığına, çıxışının məzmununa qədər hər şey cəlbedici idi. Filfakın çıxış edən həmin əlaçılarında bu gün bircə onun danışığı yadımda qalıb. O dedi ki, mən filfaka girəndə elə bilirdim ki, burada oxumaq çox asan olacaq, çünki fizika yox, riyaziyyat yox, kimya yox... “fikirləşirdim ki, nə var, bir dil-ədəbiyyatdır. Ancaq gördüm ki, dərin biliyə yiyələnmək üçün həddindən artıq çox oxumaq, çox zəhmət çəkmək lazımdır...”

Danışığının məzmunu və nitqinin bəlağəti ilə məni özünə çəkdi. O qədər aludəliklə qulaq asırdım ki, hətta “riyaziyyat” yerinə “matematika” deməyi də yadımdadır. Bundan sonrakı tələbəlik, aspirantlıq və müəllimlik həyatı gözümlün qabağında keçib. Elə həmin ilk tanışlıq zamanı eşitdim ki, o, “Kür sözünün etimologiyası” adlı məqalə yazıb və bu tələbə yazısı Universitetin “Elmi əsərləri”ndə çıxıb.

Tələbəlik və aspirantlıq illərində görürdüm ki, Ağamusa Azərbaycan dilçiliyinin ənənəvi gəlişinin çərçivəsinə sığışmır. Ona qədər dilçiliyimiz ancaq qrammatika kimi görünürdü. Bir də gördüm ki, bu dilçi, ədəbiyyatçıların da “işinə qarışır”: yazıçıların bədii dilindən məqalələr yazırdı. Yadımdadır: bir məqaləsində cavan şairlərdən birinin “kəpənəyin çiçəkdən-çiçəyə qaçması” ifadəsinə irad tutub deyirdi ki, “Kəpənək qaçmır, uçur”. Biz bu tipli yazıları rus dilçilərində oxuyurduq, akademik V.Vinoqradovun “Puşkinin dili”, “Puşkinin üslubu” və başqa əsərlərində bu üslubda tədqiqatçıların varlığını görürdük. Deməli, gənc Ağamusa Axundovun çox geniş mütaliəsi vardı – oxuyurdu, görürdü və Azərbaycan dilçiliyinə gətirirdi. (Yadımdadır ki, gənclər zarafatla V.Vinoqradovla onun arasında bir paralel yaradırdılar: V.V.Vinoqradov – A.A.Axundov). Yəni Ağamusa Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyatın pionerlərindəndir. Bu, onunla bağlı idi ki, o, sözün əsl mənasında filoloq idi; dili və ədəbiyyatı bir-birindən ayırmırdı, hər ikisinə eyni dərəcədə yiyələnirdi. O, yüksək ədəbi zövq sahibi idi - ədəbi yaradıcılığın gözəl nümunələrinə laqeyd qalmırdı, yeni yaradılan ədəbiyyata münasibətini bildirirdi: kamil əsərlərin öz qiymətini verir, dildəki əyintiləri yerindəcə nəzərə çatdırırdı. Buna görə də bu istedadlı gənc alim Yazıçılar İttifaqının diqqətini çəkdi və o, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul olundu.

Onun bütöv filoloji hazırlığı sonralar respublikamızda dilçi və ədəbiyyatçı mütəxəssislərin hazırlanmasında öz sözünü dedi. Ağamusa Axundov filoloji ictimaiyyətimiz tərəfindən çox erkən etiraf olundu. O, otuz iki yaşında elmlər doktoru oldu və Azərbaycan filologiyasının ustadlarının, klassiklərinin çalışdıqları filologiya fakültəsində çox cavan yaşlarından dekan vəzifəsinə seçildi, uzun müddət bu inzibati ünvanı daşdı. İstedadlı dilçi alim, filoloq məhz bu illərdə Azərbaycan məktəblərinin dil və ədəbiyyat müəllimləri ilə təmin olunmasında, Azərbaycan dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq elmləri üçün istedadlı kadrlar hazırlanmasında universitetin filologiya fakültəsini mükəmməl tədris bazasına çevirdi.

Fəaliyyətinin növbəti mərhələsində professor Ağamusa Axundov Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru kimi bilavasitə Azərbaycan dilçiliyinə istedadla rəhbərlik etmişdir. Həm də o təkcə Azərbaycan dilçiliyinə deyil, bütövlükdə Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında böyük təşkilatçılıq işi görmüşdür – respublikamızda germanistika, romanistika, slavistikanın koordinasiyasında, əlaqəli inkişafında onun dinamik işi göz qabağındadır. Onun ingilis dilini bilməsi Azərbaycanda germanist kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdır... A.Axundov namizədlik dərəcəsinə yiyələndəndən sonra ingilis dili ixtisası üzrə təhsil almışdır. Bu ikinci ixtisas onun dilçilik biliyinin daha da dərinləşməsində, onun yaradıcılığının ümumi-nəzəri dilçilik məzmunu qazanması ilə həm də nəzəri dilçilik və Avropa dilləri ilə bağlı kadrlar hazırlanmasında səmərəli nəticə vermişdir. Professor A.Axundov bir müddət Əlcəzairdə Azərbaycan dilini tədris etmişdir. Bu işdə onun ikinci təhsilinin mühüm rolu olmuşdur. Həm də ümumi nəzəri hazırlığı sayəsində o, Azərbaycan dilini orda sadəcə təcrübi dil tədrisi kimi icra etməmiş, Avropa və Şərqi dilləri kontekstində müqayisəli kurs olaraq aparmışdır.

Professor A.Axundov dilçilik müşavirələrində aktual elmi məruzələri ilə Azərbaycanı istedadla təmsil etmişdir. Eyni zamanda Dilçilik İnstitutunun direktoru kimi respublikamızda beynəlxalq dil tədbirlərinin keçirilməsində həmişə öz səriştəsi ilə seçilmişdir. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayının 80 illik yubileyinin ötən ilin may ayında mükəmməl şəkildə, beynəlxalq səviyyədə iştirakçıları razı salan səviyyədə keçirilməsində A.Axundovun təşkilatçılıq fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmağa layiqdir.

Əlbəttə, respublikamızın elmi və pədaqoji həyatında iz buraxmış bu dediyimiz və ondan dəfələrlə çox olan demədiyimiz faktlar və hadisələr öz yerində, ancaq prof. Ağamusa Axundov Azərbaycan tarixində bir böyük alim kimi, bir istedadlı dilçi kimi qalacaqdır. A.Axundov bir dilçi kimi əski sovetlər auditoriyasında yaxşı tanınırdı. Bizdə bu gün həmin “əski sovet” anlayışına ağız büzənlər çoxdur. Ancaq bilirlik ki, bu “əski sovetlərdə” bütün elm sahələri ilə yanaşı, dünyanın çox mükəmməl dilçilik məktəbi vardı, çox nəhəng türkoloqlar vardı. Professor A.Axundovu bu məktəbin böyük nümayəndələri tanıyır və etiraf edirdilər.

Professor Ağamusa Axundov Azərbaycan dilçiliyinin ən müxtəlif sahələrində qələm çalmışdır. Azərbaycan dilçiliyinə yeni anlayışlar gətirmiş, novator tədqiqatların müəllifi olmuşdur. Dediym kimi, o, elmi yaradıcılığa bədii dilə aid məqalələri ilə gəlmiş və bu gün də həmin mövzu onun ilhamının at oynatdığı sahədir. Onun ilk rəsmi elmi sözü “Azərbaycan dilində felin zamanları” mövzusunda namizədlik dissertasiyası oldu.

Hələ Azərbaycanda onomastika sahəsində heç kəs heç nə deməmişkən A.Axundov Azərbaycan toponimlərində dilçi tədqiqatına başlamışdı: əvvəl məqalələr yazırdı, sonra kitab şəklində başa çatdı. O zamanlar sovet dilçiliyində onomastika çox aktual mövzu sayılırdı. Ağamusa müəllim bu mövzunu Azərbaycan dilçiliyinə gətirdi və maraqlıdır ki, bir az sonra, necə deyərlər, bu istiqamətdə tədqiqat bir dəb şəklini aldı. Onomastik tədqiqatlar A.Axundovu tədrisən leksikoqrafiyaya bağladı və bu fəaliyyətin noticəsi kimi bu yaxınlarda onun “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” adlı monumental kitabı nəşr olundu. 40 il əvvəl çıxmış kollektiv (xor) yaradıcılıq məhsulu olan çoxcildli izahlı lüğətdən fərqli

olaraq bu fərdi (solo) yaradıcılığının yeniliyi və üstünlüyü odur ki, burada müasir Azərbaycan dilinin son 25-30 ildəki və məhz bu gün ictimai-siyasi-iqtisadi şəraitlə bağlı və Azərbaycanın dünya kontekstindəki beynəlxalq əlaqələrinin nəticəsi kimi gözümüzə gəldiyümüz, hər gün baş verən söz yaradıcılığı əhatə olunur.

Onun qələmindən çıxan bütün məhsullar qiymətlidir, ancaq şübhəsiz, Ağamusa Axundov yaradıcılığının şah əsəri "Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi"dir. Bu tədqiqat, eyni zamanda, Azərbaycan dilçiliyinin nadir nümunələrindəndir. A.Axundov ilk dəfə Azərbaycan dilinin fonetik sistemini eksperimental təhlil əsasında ümumləşdirib nəzəri səviyyədə təqdim etdi. Əsərin qiyməti bununla da bitmir – bütövlükdə bu tədqiqat türk dilçiliyində bərabərsizdir. Heç bir türk dilinin fonetikasi bu nəzəri səviyyədə və bu həcmdə işlənməmişdir. Həmin əsərə görə A.Axundovun Respublika Dövlət mükafatına layiq görülməsi də özlüyündə bu tədqiqata verilən rəsmi qiymətdir.

Professor A.Axundov da, onun həmyaşları olan bizlər də Türkiyədə və başqa türk dövlətlərində olan dilçilərlə üz-üzə duranda, kürsülərdə növbələşəndə öz müəllimlərimizlə (M.Şirəliyev, M.Hüseynzadə, H.Mirzəzadə, Ə.Dəmirçizadə, R.Rüstəmov) öyünməli oluruq. Bu gün də istedadlı gənc dilçilərimizin yüksək nəzəri səviyyə ilə hazırlanmasında A.Axundovun qələmindən çıxmış "Dilçiliyə giriş" və "Ümumi dilçilik" dərslərinin böyük xidməti var.

Mən Ağamusa Axundovun bütöv yaradıcılığından danışmaq niyyətində deyiləm. Onun yaradıcılığı kitab mövzusu. Hətta cild-cild kitablarının adını çəkib, hərəsindən bir cümlə yazsan, böyük bir həcm alınar. Mən əlli ildən artıq etdiyimiz tanışlıq və dostluğumuzun xətirəsi fonunda bir süfrə başında oturub dönə-dönə kəsdiyimiz çörəyin halallığı üçün onun haqqında iki kəlmə söz demək istədim. Bilirəm ki, Ağamusa gözəndən yaman qorxur. Ona görə də "maşallah" deyirəm, bu 75 yaşında da gənclik enerjisi ilə işləyir. Ad günü münasibətilə Ağamusa müəllimi ürəkdən təbrik edir, boyu məndən uzun olsa da, bağırma basıram.

Redaksiyadan

Azərbaycanın görkəmli dilçi alimini, tanınmış türkoloqu, ədəbiyyatşünası Ağamusa Axundovu anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirik!

A.A.Axundov 1932-ci il fevralın 2-də Kürdəmir şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi medalla bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsində (1950-1955) və Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunun Qərbi Avropa dilləri fakültəsində (1959-1965) təhsil almışdır. Eyni zamanda, ADU-nun aspirantı, müəllimi (1959-1965), baş müəllimi (1959-1961), dosenti (1961-1967), sonra həmin universitetin ümumi dilçilik kafedrasının professoru, filologiya fakültəsinin dekanı (1967-1974 və 1980-1990) olmuşdur. 1981-1999-cu illərdə həmin təhsil ocağında ümumi dilçilik kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Hazırda Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru (1990-cı ildən), eyni zamanda, 2001-ci ildən AMEA-nın humanitar və ictimai elmlər bölməsinin akademik katibidir.

Azərbaycan fonologiyası məktəbinin və Azərbaycan dilinin sintaqmatik fonetika sahəsinin yaradıcısı, nəzəri dilçilik üzrə görkəmli alim olaraq A.Axundov Azərbaycan dilinin qrammatikasına, tarixi fonetika, etimologiya, üslubiyyat, bədii dil, nitq mədəniyyəti, riyazi dilçilik və s. sahələrə dair əsərlərin, ali və orta məktəb dərslərinin müəllifidir. "Felin zamanları" (1961), "Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi" (1973), "Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi" (1973), "Riyazi dilçilik" (1979), "Şeir sənəti və dil" (1980), "Azərbaycan dilinin fonetikasi" (1984), "Dilin estetikası" (1985), "Ümumi dilçilik" (1979, II nəşr 1988), "Dil və ədəbiyyat" (2 cildə, 2003),

"Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti" (2005) və s. kitabları mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Əsərlərində Azərbaycan dili fonetik sisteminin elmi təhlili verilmiş, şeir vəzninin yazıldığı dilin fonetik quruluşundan asılılığı sübut edilmişdir. Türk dillərinin məntiqi tipinin yaradılması ideyası da məhz ona məxsusdur.

Bir sıra beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda Azərbaycan dilçiliyini uğurla təmsil etmiş, Almaniya (1966), Fransa (1967), Çexiya (1967), Yuqoslaviya (1984), Macarıstan (1986), ABŞ (1987), Yaponiya (1995), Türkiyə (1972, 1992, 1994, 1997, 2000, 2004, 2006), İraq (1994), İran (1994-1997) kimi xarici ölkələrdə, Moskva (1982), Minsk (1970), Tbilisi (1987-1988), Daşkənd (1980), Almatı (1973-1976), Düşənbə (1973), Ufa (1982), Aşqabad (1985), Tomsk (1973) və s. şəhərlərdə keçirilən beynəlxalq konqres və simpoziumlarda elmi məruzələrlə çıxış etmişdir.

Dilçilik üzrə yüksək ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi sahəsində A.Axundovun böyük xidmətləri var. Rəhbərliyi altında 10 doktorluq və 40-a yaxın namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Bundan başqa, Ağamusa Axundov bədii yaradıcılıqla, xüsusən poeziyanın sənətkarlıq problemlərinin tədqiqi ilə ciddi məşğul olmuşdur. Sovetlər dönmündə Türkoloqlar Komitəsinin (1974-cü ildən) vaxtilə Almaniya Demokratik Respublikasında nəşr olunan "Fonetika, dilçilik: Kommunikativ tədqiqatlar" adlı beynəlxalq nəzəri jurnalın redaksiya heyətinin (1978-ci ildən), Azərbaycan EA Terminologiya Komissiyası sədrinin müavini kimi geniş ictimai-elmi fəaliyyət göstərmişdir. 1965-1966-cı illərdə Misir Ərəb Respublikasının Qahirə şəhərində Eyn-Şəms Universitetində Azərbaycan dilindən dərs demişdir.

Xalqlar dostluğu sahəsində mühüm xidmətlərinə görə 1987-ci ildə ABŞ-ın "Friendship fors" ("Dostluq qüvvələri") ictimai təşkilatının fəxri fərmanına layiq görülmüş, Azərbaycan Respublikası Dillərin işlənməsi və inkişaf qanunauyğunluqları əlaqələndirmə Şurasının sədri, ASE-nin Məsləhətçilər Şurasının, Gürcüstan EA-nın Dilçilik İnstitutunun və BDU-nun doktorluq dərəcəsi verən ixtisaslaşmış müdafiə şuralarının üzvü olmuşdur. Yaşının bu müdrik çağında da elmi-təşkilati və ictimai işlərdə yaxından iştirak edir. Yeni Azərbaycan Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Əfv Komissiyasının üzvüdür.

A.Axundov dünya miqyasında tanınan alimlərdən biri olaraq Türk Dil Qurumunun fəxri üzvü, Dünya Türkoloqlar Assosiasiyasının Rəyaset heyətinin, Almaniya EA-nın "Phonetik, Sprachwissenschaft undsch Kommunikatsion Forung" elmi-nəzəri jurnalının redaksiya heyətinin üzvü (1980-cı ildən isə həmin jurnalın beynəlxalq məsləhətçisi), ABŞ-ın Nyu-Orlean şəhərinin fəxri xarici vətəndaşı, Luiziana ştatının paytaxtı Baton Ruj şəhərinin Bələdiyyə Şurasının fəxri üzvüdür. 2006-cı ildə Ümumdünya Sülh, Ümumdünya Dinlərarası və Millətlərarası Sülh Federasiyaları Sülh Federasiyaları tərəfindən Sülh səfiri adına layiq görülmüşdür. ABŞ-ın "Friendship fors" təşkilatının, Türk Dil Qurumunun fəxri fərmanları, 2004-cü ildə YUNESKO-nun sertifikatı ilə təltif edilmişdir.

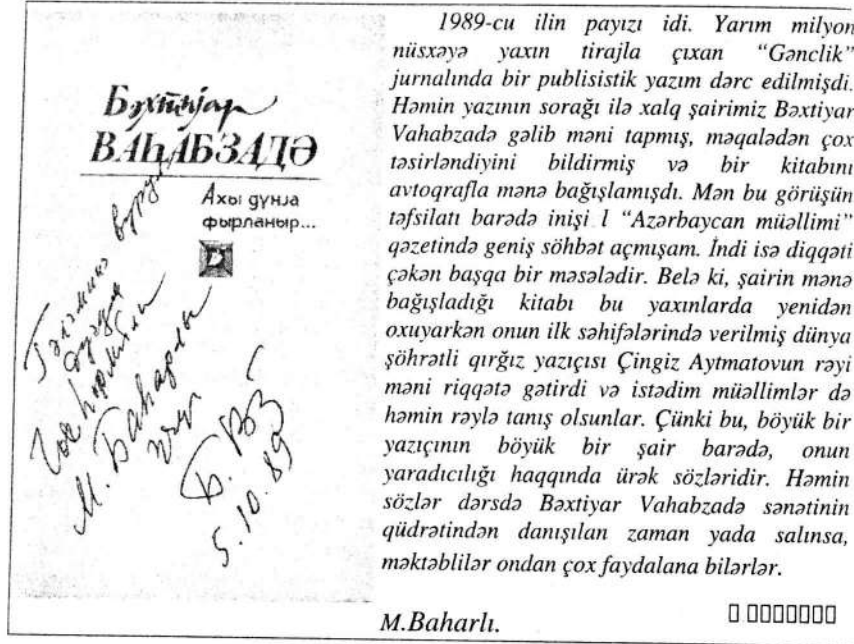
A.Axundov "Azərbaycan dilinin fonetikasi" monoqrfiyasına görə Azərbaycan Respublikasının Dövlət, "Ümumi dilçilik: dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları" əsərinə görə "Təhsil" cəmiyyətinin, V-VI siniflər üçün "Azərbaycan dili" dərslərinə görə Maarif Nazirliyinin mükafatlarına layiq görülmüş, 2000-ci ildə "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Hörmətli Ağamusa müəllim!

Əlamətdar yubileyiniz münasibətilə Sizi bir daha ürəkdən təbrik edir, Sizə uzun ömür, cəsarətliliyi, elmi-pedaqoji fəaliyyətinizdə yeni-yeni uğurlar diləyirik!

"Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi"
jurnalının yaradıcı heyəti.

**ÇİNGİZ AYTMAOV:
“BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN POETİK
TƏFƏKKÜR MƏDƏNİYYƏTİ TƏBİƏTCƏ
MİLLİDİR”**

M.Baharlı.

□ □ □ □ □ □ □ □

“Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam”. Bu misralar Bəxtiyar Vahabzadəninindir. Öz şair çağdaşın haqqında mühakimə yürütmək – o, çoxdan tanınmış məşhur söz ustası olsa belə – həmişə mürəkkəb və məsul işdir. Bir həqiqəti təsəvvür etmək çətin deyil ki, klassikləri yalnız keçmişdə axtaranlar çağdaşın barədə deyəcəyən tutarlı fikirlərə dodaq büzüb, çiyin çəkə bilər. Buna görə də, istər-istəməz, işə ehtiyatla yanaşmağı vacib bilir. Xoşbəxtlikdən elə hallar olur ki, heç nə ilə hesablaşmadan, çəkinmədən öz çağdaşın haqqında ürək dolusu, açıqca fikrini bildirirsən ki, buna da məsələyə hamburqsayağı yanaşma deyərlər.

Bu yaxınlarda Bəxtiyar Vahabzadənin yeni şeirlər kitabını oxudum. Şeirlər ruscada böyük heyranlıqla oxunur. Həmin şeirlərdə zaman yaşayır – bizim yayğı “yükümüzə” tab gətirən, dərd-sərimizə şarik olan, qoynunda yaşadığımız zaman! Şeirlərin qüdrəti də məhz bundadır. Eyni sistemə daxil olan türk mənşəli dillərimiz bir-birinə yaxın olduğuna görə azərbaycanlılar məni çox asanlıqla inandırılar ki, indiki dövrdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı orijinalda milli poetik fikrin ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Zəngin Azərbaycan ədəbi ənənələri müqabilində bu cür nüfuz və şöhrət qazanmağın çox-çox çətin olduğunu asanca təsəvvürümə gətirirəm. Bununla belə, unutmaz ki, ənənələr yalnız və yalnız müasirliyin gərddişində, yeni yaradıcıların yeni sözlündə yaşayır.

Yaşamaq yanmaqdır, yanasan gərək,
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun yaşamağı yanmağındadır!

Şeir sənəti barədə mühakimə yürüdərkən, biz tez-tez “poeziyanın sehiri”, “poeziyanın sirri”, “poeziyanın musiqisi” ifadələrini işlədir, bununla, adətən, anlaşılması asan olmayan, predmeti dəqiq müəyyənləşməyən qeyri-adi məfhumları, duyğuları açmağa çalışırıq.

Şeirlərin fəvqəltəbii stixiyası ilham pərisinin qüdrətindədir və bu da gözəldir ki, hər kəs, hər bir qabiliyyətli adam onları oxuyanda həyəcanlanır, belə anlarda özünü şair hesab edir. Poeziyanın “sehrli atributları” o zaman intəhasız kamilliyə qadir olur ki, şeir yaradanın fitri istedadı, mənəvi təcrübəsi başlıca rol oynasın. Çünki on yeddi yaşının poetik ehtizazı və vəcdi ilə yetkin adamın fikir və hissləri arasında fərq böyükdür. Tarix “ələyinin” dibində qalan inciləri – dünyanın poetik söz antologiyasını vunderkindlər /onların dühasını inkar etmirik/ deyil, zəngin mənəvi təcrübəyə malik olan qüdrətli şəxsiyyətlər yaratmışlar. Dünyanın mədəniyyət irsinə Qərbdə Homerdən Puşkinədək, Şərqdə Füzulidən Səməd Vurğunadək neçə-neçə nəsillərin təxəyyül qüdrəti və təcrübəsi sərf olunmuşdur.

“Bizim müdrik, ağsaçlı
Qəhrəman elimiz var.
Bizim qoç Koroğlumuz,
Bizim Nəsrəddinimiz,
Bizim Füzulimiz var!”
Vallah, bunu çox dedik,
Billah, bunu çox dedik.
Keçmişin kölgəsində

Ağzımızı havaya
Açıb yatmaq istədik...
Ancaq bunu bilmədik:
Köhnə hava içində
Ürək susur, boğulur.
Kölgədə yatanların
Öz kölgəsi yox olur... /«Bəsdir!»/

Poeziyanın meyarı, hər şeydən əvvəl, sənətkarın yetkinlik meyarıdır, onun kollektiv təcrübəmizlə həmahəng olan fəlsəfi və mənəvi müdrikliyinin meyarıdır və bundan sonra şəxsiyyətin harmoniyası, epitetlərin gözəlliyi və daha sonra dövrün əsən yellərinə istedad yelkəni ilə sinə gərmək bacarığı gəlir. Dövlər dəyişir, ömür keçir, lakin həqiqi sənət dünyanı bizim üçün əbədi, həmişəyaşar varlığa çevirir. Əlbəttə, söhbət insandan – bütün əsrlərdə İnsan olmaq eşqi ilə yanmaqdan gədir.

Bəxtiyar Vahabzadənin “Bir gəmidə yol gedirik” / “Мы на одном корабле”, “Yazıcı”, 1983 / kitabında toplanan əsərlərin demək olar ki, hamısında mən qüdrət, aydınlıq və müdriklik görürəm. Şairin təlatümü, inkar və təsdiqi söz oyununda deyil, ali ehtirasdan “əks-sədalıqdan”, qəlb inamından doğur. Bizi əhatə edən aləmdə hər nə varsa, şairi dərindən-dərinə düşündürür: xeyir və şəri, gözəlliklə eybəcərliyi, böyüklüklə kiçikliyi, bir sözlə, insan ruhunun ali və xırda duyğularını poeziya səviyyəsinə qaldırmaq ehtirası Bəxtiyarın fitrətindədir. Mütəfəkkir sənətkarın, ustad şairin başlıca qayəsi, uğuru da bundadır. Qadın-kişi ünsiyyətindən doğan əbədi mövzu onun qələmində təzələnilir, sevgilisindən küsənin nisgili, qəribəlikləri və bunun əksinə, misralarda yaşayan mardənə dözümlü və vəfahlıq bizi gözələrimiz yaşarncaya qədər kövrəldir, çünki şair hamıya doğma olan bu əzablı-ışığı münasibətlərdə sözsə gəlməyən ilahi duyğuları sehrilə “ovlaya” bilir.

Bəxtiyar Vahabzadə hamımıza xas olan bu ehtiraslardan birbaşa zaman, məkan və fəzanın abstrakt aləminə, bizim günlərin həyəcanlarına – dünyanın nüvə təhlükəsinə körpü-fikirlər, körpü-obrazlar atır, yenidən hər birimizə, bütün nəsillərə, yenidən İnsana, öz qonşusuna, onun od-ocağına və bundan sonra bütün Kainata üz tutur. Yaradıcılığının

POEZİYA

Vəqif SƏMƏDOĞLU,
xalq şairi

Ağlım bir şey kəsən gündən
Düşündüm o dünya nədir?
Guya illərlə yaşayıb,
Bilməşəm bu dünya nədir...

Bacarsaydım, dəyişməzdim
İnanın, mən ölüm, mənə,
Bizim doğma cəhənnəmi
O dünyanın cənnətinə...

* * *

Ay işığının
sapsarı kəndiri
düşüb dəniz sularına.
O kəndiri
boynuma dolayıb,
asmaq istəyirəm özümü
Aydın...
Ayağımın altından
kənara atıb
Yer kürəsini...

* * *

Sənin yalqızlığın məndə də varmış,
Çoxluğun, azlığın məndə də varmış.
Yaradıb-qurmağın məndə də varmış,
Sonra uçurmağın məndə də varmış,
İmdat diləməyin, qapı döyməyin,
Qonşuya gülməyin, dostla söyməyin
məndə də varmış...
Mənim də qəlbimdə baş-başa verib,
Göz-gözə dirənib, yaş-yaşa verib,
Bu ikili bəla, yanıqlı ağı –
Azadlıq eşqiylə qul rahatlığı...
Doğrunla yalanın məndə də varmış,
Gedənin, qalanın məndə də varmış,
İlahi, heyrətə gəldim bu gecə:
Oğul da Vətənə belə oxşarmış...

* * *

Bu dünya görüş yerimizmiş
hayat dediyimizlə.
Bu dünya
Allahla ayrılıq nöqtəsi,
inamın yuxudan əvvəl
nağıla çevrilən gecəsi imiş.
Ayrılıqdan ayrılmayacağımız
yol ayrıcı imiş bu dünya.
Bu dünya
şeytanların həbsxanası,
mələklərin sürgün yeriymiş.

* * *

Neçə baharla, payızla
Yox oldu ömrün illəri,
İndi məni düşündürür
O dünyanın fəsilləri...

Cənnətə gəlirmi bahar,
Cəhənnəmdə olurmu qış?..
O dünyada ölüm yoxsa,
Burdakı ölümə alqış...

Payız varsa, nazik kəfən
Saxlamaz yağış yaşını,
Onda alıb geyinərəm
Əzrayılın plaşını...

* * *

çiçəklənmə və müdriklik dövrünə qədəm qoyan böyük şairin ölçüsüz istedadı beləcə bar verir, beləcə inkişaf edir. Zənnimcə, oxucuların çoxu bu gün özünü, öz dünyasını, öz hiss və həyəcanlarını Bəxtiyar poeziyasında tapa bilər.

Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir. Bu, müstəsna dərəcədə zəruri haldır ki, sən övladı olduğun xalqın nitq hissəsində fel olmağı bacarasan, xalqının canlı dil memarlığına öz töhfəni verə biləsən. Bununla yanaşı, Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti daha üstün mahiyyət kəsb edir və millilikdən ümumbəşəri səviyyəyə qalxır. Milli və beynəlmiləl münasibətlər problemi günümüzün canlı mübahisələrə çevrilən məsələlərdən biridir və bu problem çoxmillətli sovet ədəbiyyatında öz mütərəqqiliyini, obrazlılığını, nadir əhatəliliyini və məhsuldarlığını bir daha Vahabzadə yaradıcılığında tapır. İndiki halda sən azərbaycanlı şairi oxuyanda dünyanı oxuyursan.

Bundan başqa, mən Vahabzadənin görkəmli sənətkar – şair üstünlüklərini, çox güclü cəhətlərini qeyd etmək istərdim. Lirik və vətəndaşlıq Bəxtiyarın yaradıcılığında ayrılmaz qoşa simlərdir və bu simlər onun şəxsi və ictimai dünyagörüşünün qüdrətinə bir daha şahadət verir. O, vətənpərvərdir, o, aqildir, sözün yaxşı mənasında nəsihətverən, yol göstərən sənətkardır. Vahabzadənin başqa kamil cəhətlərindən biri də odur ki, şair öz əsərlərində tarixi müasirlik qədər yaşada bilir. Keçmişə görə əzab çəkmək, ona bu günün gözüylə baxmaq – Bəxtiyarın mövzu dairəsinin genişliyindən, mürəkkəbliyindən və zənginliyindən xəbər verir.

Sultanlar milləti qorxuda bildi,
Doğru danışanı asdılar dardan.
Qızıl saraylarda fərman verildi
Tarix gəlib keçdi ac komalardan.

/ "Topqapı sarayı" /

Tarix çoxdan ötüb keçib. Nə haqlılar qalıb, nə haqsızlar. Adama elə gələ bilər ki, keçmiş "fəna mülkünə" qərq olubsa, əzab çəkməyə dəyməz. Lakin Bəxtiyar tarixi bu günün gözüylə mühakimə edir, bizi inandırır ki, bunun bilavasitə ona və müasirlərinə dəxli var. O, bizi inandırır ki, indiki adamların, indiki zamanın taleyi keçmişdən asılıdır. Əgər tarixin təkəri geri dönsə, keçmiş hökmdarlar, sultanlar "Doğru danışanı asdılar dardan" misrasına, odlu sarkazma, qəzəb və nifrət toxumu səpdiyinə, komalarda tarix yaradanlara məhəbbət bəslədiyinə, öz xalqının, öz millətinin kökünü yaşatmaq cəhdinə görə şairi amansız cəzalandırardılar.

...Dünyada ad çıxaran çox şair var. Qəzet və jurnalları vərəqlədikcə görürsən ki, əsl şair azdır. Tək-tənha qalanda, bir neçə kəlmə ilə "Həyat nədir" sualına cavab axtaranda yalnız sözü fikirdən, obrazdan, ruh və nəfəsdən yoxlanmış həqiqi şairlər sənin yaşamaq eşiqinə, düşüncələrinə qol-qanad verir. Müasirimiz Bəxtiyar Vahabzadə belə şairlərdəndir.

İndi də "Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam" misraları barədə ... Məncə, bu misralar şairin yaradıcılığı üçün çox rəmzi və xarakterikdir. Bəxtiyar Vahabzadə öz möhtəşəm poeziya məbədi ucaltmaqdadır. O, qüdrətlidir. Əllər mahir və qadir əllərdir. Qoyduğu özül möhkəm və gözəldir. Oxucu bu məbədi tez-tez ziyarət etməlidir.

Cingiz AYTMAOV,
Lenin mükafatı laureatı,
Sosialist Əməyi Qəhrəmanı.

Radio, o qadına de,
Bir mahnı da oxusun,
Nənəm də bu gün dirilib
Küncdə corab toxusun.

Sən yat, qurban olum, külək,
Yağış, mən ölüm, sən yağ.
Yaddaşıma qonaq gəlib
Norveçdə gördüyüm bağ.

Sən də, sevgilim, yuxudan
Asta oyan bu gecə,
Səssiz gəlib qıraqdan bax,
Gör, qəşəngəm mən necə...

Bu gün yerdən götürüldüm
Ömrümün bu çağında,
Bir bax, pişik balasıyam
Allahın qucağında...

Hayıf, bu gün bir günlükdür,
Layla deyən də yalqız,
Vaxt var ikən xoş söz deyən,
Miyoldayım bir ağız...

Nüşabəyə

Nifrətin yatan yerini,
Qəzəbin batan yerini,
Duaların göy üzündə
Allaha çatan yerini,
Gözlə, bilib gələcəyəm...
Çiyindən atma daşımı,
Dizinə qoyum başımı,
Bilsəm ki, gözləyənim var,
Bir daş ilə göz yaşımı
Gözlə, silib gələcəyəm...
Məni hardasa yuxudan,
Dalımızca ağlasın...
Oyadıb şeir oxudan

Bir cəlladın gözlərinə
Baxıb, ilk dəfə qorxudan
Gözlə, gülüb gələcəyəm...

Gözlə bu gün, sabah məni,
Yolda qoymaz Allah məni,
Əcəl ondan tez tərpənsə,
Yıxsə bir yad günah məni,
Gözlə, ölüb gələcəyəm...

* * *

Sağ ol, getdim. Yuxuluyam.
Evə də xeyli yol var.
Dönmək üçün bir neçə sağ,
Bir o qədər də sol var.

Evə qədər yüz xırdavat,
İki çörək dükanı,
Bir də bir yolçu varıydı,
İndi bilmirəm hanı.

Burdan ora tək gedirəm,
Məndə ürək varıymış,
İliq yağış sandığım şey
Demə soyuq – qarıymış.

Evə əliboş gedirəm,
Mənə bir az pay verin,
O yoxuşdan haray çəksəm,
Mənə burdan hay verin.

Yuxuluyam, salamat qal,
Allah səni saxlasın,
Bir az sənin, bir az mənim

* * *

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Nəvəni adına klubunda şair Nüsrət Kəsəmənlinin xatirəsinə həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir. Tədbirdə gözəl nəğmələrin, məhəbbət şeirlərinin müəllifi kimi tanınan və sevilən mərhum şair haqqında xoş sözlər deyilmiş, onun ədəbiyyatımızdakı xidmətləri yüksək dəyərləndirilmişdir.

Naxçıvan Yazıçılar Birliyində filologiya elmləri doktoru, professor, təhqidçi-ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Yavuz Axundlunun anadan olmasının 80 illiyi münasibətilə yubiley tədbiri keçirilmişdir.

Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri, şair Asim Yadigar alimin 80 illik ömür yolu haqqında ətraflı danışdı. Bildirdi ki, uzun illərdir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün sanballı əsərlər ortaya qoyan yubilyar bu gündə nəşr etdirdiyi 18 kitabında istər ədəbi-təhqid, istər ədəbiyyatşünaslıq məsələləri, istərsə də tarixi roman janrının sistemli və ardıcıl tədqiqatçısı kimi böyük işlər görüb.

Sonra filologiya elmləri doktorları Məhərrəm Cəfəri, Əbülfəz Quliyev, yazıçı-dramaturq Həmid Arzulu, ədəbiyyatşünas alimlər Hüseyn Həşimli, İman Cəfəri, Fərqanə Kazımova, şairlərdən Vəqif Məmmədov, Əbülfəz Muxtarov, Qafar Qərib, Sədaqət Nemət, İlqar Qulubəyli, teatrşünas Cəlil Vəzirov, yazıçı-müəllim Əbülfəz Əsgərov, Naxçıvan Muxtar Respublikası Mətbuat Şurasının sədri Fərəc Fərəcov və başqaları çıxış edərək yubilyar haqqında öz xatirələrini danışdılar. Onlar qeyd etdilər ki, yüksək insani keyfiyyətləri ilə yanaşı, yorulmaz elmi axtarışlarının bəhrəsi olan elmi yeniliklərlə dolu kitabları onu tanıyanların yaddaşında dərin iz salıb.

Tədbirdə yubilyar çıxış edərək təşkilatçılara minnətdarlığını, ona göstərilən bu cür diqqətə görə hər kəsə təşəkkürünü bildirdi.

Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərindəki baş konsulluğumuzun təşkilatçılığı ilə vilayət administrasiyasının nəzdində olan "Rektorlar klubu"nda Azərbaycan ədəbiyyatına və incəsənətinə həsr edilən tədbir keçirilib. 200 nəfərin qatıldığı tədbirdə Sankt-Peterburqda yerləşən universitetlərin rektorları, yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar ittifaqlarının nümayəndələri, tanınmış politoloqlar, jurnalistlər, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri iştirak ediblər. Tədbirin əvvəlində ölkəmizin Sankt-Peterburqdakı baş konsulu Qüdsi Osmanov və başqaları çıxış ediblər.

Bədii-musiqili hissədə Sankt-Peterburqda yaşayan azərbaycanlı sənətçi Sədi Sədiyev ifalarına yer verilib. Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Füzulinin həm Azərbaycan dilində, həm də mərhum şair V.Qafarovun tərcüməsində rusca şeirləri səsləndirilib. Gecədə böyük müğənni Rəşid Behbudovun repertuarından götürülən mahnılar da səsləndirilib. Konsertin sonunda Sevil Əliyevanın akademik Zərifə Əliyevanın xatirəsinə həsr etdiyi "Ana" mahnısı ifa olunub.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyində təşkilatın ayb.az ünvanlı İnternet saytının təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Bədii söz adamlarının, ədəbi orqanların əməkdaşlarının, çoxsaylı yazılı və elektron KİV nümayəndələrinin iştirak etdikləri məclisi Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar açmışdır.

Yazıçılar Birliyinin katibi, İnternet saytın layihə əlaqələndiricisi, təhqidçi - ədəbiyyatşünas Arif Əmrəhəloğlu bildirmişdir ki, Yazıçılar Birliyinin İnternet saytı əsasən iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə təşkilat haqqında ümumi məlumatları - onun yaranması, tarixi, strukturu, rəhbər orqanları və onlarda təmsil olunanlar barədə informasiyaları özündə cəmləyir. İkinci hissədə isə Yazıçılar Birliyinin ədəbi orqanları - "Ədəbiyyat qəzeti", "Azərbaycan", "Ulduz", "Literaturu Azərbaycan", "Qobustan", "Körpü", "Dünya ədəbiyyatı", "Mütərcim" və "Xəzər" dərgilərinin ya saytlarına birbaşa keçid, ya da onların son bir neçə sayının materialları yerləşdirilmişdir. Biz gələcəkdə bu saytdan Yazıçılar Birliyinin üzvləri barədə məlumatları, eləcə də onların əsərlərini üç dildə - azərbaycanca, rusca və ingiliscə yerləşdirməyi nəzərdə tutmuşuq.

Yazıçılar Birliyinin Natəvan Klubunda poeziya günü keçirilmişdir. Tədbiri giriş sözü ilə şair Maarif Soltan açmış. Vaqif Bəhmənli, Mirdaməd Əziz, Abbas Abdulla, Mahirə Abdullayeva, Paşa Qəlbınur, Qulu Ağsəs, Şövkət Horovlu, Sevil Gültən, Oqtay Rza, Güləmayıl, Qəşəm Çıraq şeirlərini oxumuşlar.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Həmkarlar İttifaqı Komitəsi "2006-cı ilin ədəbi yekunları (qadın yazıçılarımızın yaradıcılığı)" mövzusunda tədbir keçirmişdir. Tədbirdə tənqidçi Əsəd Cahangirin məruzəsi dinlənmiş, çıxışlar olmuşdur.

M.S.Ordubadinin anadan olmasının 135 illiyi münasibətilə C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan MR Ədəbiyyat Muzeyində ədəbi həsr olunmuş guşə yeni materiallarla zənginləşdirilmiş, "M.S.Ordubadı - 135" başlıqlı sərgi hazırlanmışdır.

Sərgidə M.S.Ordubadinin həyat və yaradıcılığını əks etdirən müxtəlif illərə aid fotosəkillər – "M.S.Ordubadı qələm dostları arasında", "M.S.Ordubadı yazıçılar arasında", "Dumanlı Təbriz" tamaşasından səhnələr, xalq rəssamı Maral Rəhmanzadə tərəfindən "Qılınc və qələm" əsərinə çəkilmiş illüstrasiyalar, xalq rəssamı Oqtay Sadıqzadənin yağlı boya ilə işlənmiş "M.S.Ordubadı" portreti öz əksini tapmışdır. M.S.Ordubadinin müxtəlif illərdə nəşr olunmuş kitabları – "Qılınc və qələm", "Dumanlı Təbriz", "Qanlı illər", "Gizli Bakı" v s. qəzet və jurnal materialları sərginin maraqlı materiallarındandır.

Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda "Şam" ədəbi məclisinin təşkilatçılığı ilə şair Əliəğa Kürçaylının anım günü keçirilmişdir. Tədbiri giriş sözü ilə "Şam" ədəbi məclisinin sədri Simuzər Nüsrətbəyli açaraq Əliəğa Kürçaylının Azərbaycan poeziyasındakı rolundan danışmışdır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar öz çıxışında Ə.Kürçaylının çoxşaxəli yaradıcılıq rolundan, tərəcəməçilik fəaliyyətindən söz açmış, xatirəsinin qəlbində həmişə yaşayacağını vurğulamışdır.

Tədbirdə professor Əmirxan Xəlilov Əliəğa Kürçaylının yaradıcılığı haqqında geniş məruzə ilə çıxış etdi. Şair İlyas Tapdıq Əliəğa Kürçaylı poeziyasında lirika və epik təsvirlərin çox güclü, dünya görüşünün çox geniş olduğunu dedi.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəhbəri Abbas Abdulla Əliəğa Kürçaylının onun yaradıcılıq həyatındakı önəmli rolundan bəhs etdi, şairlə bağlı xatirələrini danışdı.

Şəhla Gündüz şairin qızı Ülkarın nakam taleyindən, Əliəğa Kürçaylı ilə qızı Ülkarın bir-birinə olan ülvi məhəbbətindən söz açdı. Tədbir iştirakçıları onların xatirələrini bir dəqiqəlik sükutla yad etdilər. BDU-nun dosenti Mahmud Mahmudlu, yazıçı Nahid Hacızadə, şairlərdən Ramiq Muxtar, Fərqanə Mehdiyeva, xalq artisti Təriyel Qasımov, Mirzəli Cəfər və başqaları çıxış edərək Ə.Kürçaylı ilə bağlı xatirələrindən danışdılar, yaradıcılığından nümunələr oxudular, Azərbaycan Dövlət Muğam Teatrının üzvləri şairin sözlərinə bəstələnmiş mahnıları ifa etdilər.

Sonda Əliəğa Kürçaylının ömür-gün yoldaşı Şəhla xanım tədbirin keçirilməsinə görə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin rəhbərliyinə öz təşəkkürünü bildirdi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Geologiya İnstitutunda xalq yazıçısı Çingiz Abdullayevlə görüş keçirilmişdir. Görüşdə gənc alimlər və aspirantlar iştirak etmişlər. Xalq yazıçısı gənclərin çoxsaylı suallarını cavablandırmış, onlara gələcək yaradıcılıq planlarından danışmışdır.

Xəzər Universitetinin nəznindəki «Dünya» məktəbinin şagirdləri şair İlyas Tapdıqla və Nurəngiz Günlə görüş keçirmişlər.

«Dünya» məktəbində 2007-ci ilin mart ayı bütövlükdə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat ayı elan olunmuşdur. Bu məqsədlə mart ayında doğulmuş məşhur şair və yazıçıların əsərləri açıq dərslər vasitəsilə tədris olunur.

Məktəbdə «Həftə işığı lövhəsi»ndə məşhur Azərbaycan dilçiləri şair və yazıçıları barədə məlumatlar verilir. İnşa yazı, seir müsabiqəsi təşkil olunur.

«Azərbaycan dili və ədəbiyyat lövhəsi»ndə tapmaca, krossvord, məntiqi tapşırıqların düzgün cavabları qutulara salınır. Qaliblər sertifikatla mükafatlandırılır.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

Türkiyənin Trakya Universiteti tibb fakültəsinin alimi, professor Faruk Yorulmaz bildirib ki, insanlar evlərini bitkilərlə bəzəməklə əslində öz sağlamlıqlarına ziyan vururlar. Belə ki, onların bitki sevgisi hətta illic xəstəliyinə də gətirib çıxara bilər. Amerikada hər il 100 min nəfər ev bitkilərindən zəhərlənir. Alim bunun konkret səbəblərini yaxın günlərdə keçirəcəyi mətbuat konfransında açıqlayacaq.

Okeanların dərinliklərində çıxardıqları səslərlə bir-birilə ünsiyyət quran, ailə üzvlərindən biri ölərkən itirib çəkən balinalarda sevgi və bağlılıq hisslərinin olduğu kəşf edilib. Alimlər 15 il boyunca balinaların beyinlərini incələdikdən sonra müəyyən edilənlər ki, daha öncə insanlarda olduğu zənn edilən bəzi hüceyrələr balinaların da beyində mövcuddur. Deməli, balinalardakı "insaniyyətlik" də elə bunun nəticəsidir.

Hollandiyanın məşhur "Phillips" firması tük çıxmasının qarşısını alan yeni üzqırma maşını icad edib. İlk mərhələdə cihazı tüklərin çıxdığı yerə yaxınlaşdıraraq, aşağı faizli şüa göndərmək yetərlidir. Belə ki, bu şüalar tük böyüməsinin qarşısını alır. Cihaz insan üzünün formasına görə quraşdırılıb. Amma hər kəs öz üzünün quruluşuna görə spesifik proqramlardan istifadə edə bilər. Almaniya da nəşr edilən jurnallardan birində yayımlanan xəbəərə görə, bu üsulla 90 faiz tük çıxmasının qarşısını almaq mümkündür. Cihaz bu ildən etibarən satışda olacaq.

UNİSEF-in "Dünya uşaqlarının vəziyyəti - 2007" başlıqlı araşdırmasına görə, qadınlar kişilərlə bərabər haqq və müstəqilliklərə sahib olarsa, bu, onların övladlarının da durumuna təsir göstərir.

Belə ki, aktiv sosial həyatı olan qadın daha savadlı olduğu üçün övladını da sağlam və savadlı böyüdü. UNİSEF-in kriteriyalarına görə, Türkiyədə qadınların çoxu sağlam nəsil yetişdirmək iqtidarında deyil. Bu ölkədə erkən uşaq ölümünün səviyyəsinin yüksəkliyi də məhz qadınların savad dərəcəsi ilə bağlıdır.

Cənubi Karolinada yerləşən Dyuk Universiteti Tibbi Mərkəzinin alimləri müəyyən edilənlər ki, optimist insanlar pessimistlərdən daha çox yaşayırlar. Araşdırma qrupu bu nəticəyə gəlmək üçün 7000 nəfərin 40 il boyunca keçirdiyi həyat tərzini müşahidə edib. Məlum olub ki, 100 yaşına çatanlar əsas etibarilə optimistlərdir. 50 ildən sonra optimistlərin dünyasını dəyişməsi riski 40 faiz azalır. Alimlər pessimistlərin daha az yaşamalarını onların tez-tez depressiyalara düşmələri ilə izah edirlər. Təsədüfi deyil ki, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı da yaxın gələcəkdə depressiv xəstəliklərin təhlükəli həddə çatacağı barədə signal verir. Depressiya həmçinin insanların fiziki durumuna da mənfi təsir göstərir.

Amerikanın Vercinia Universitetində keçirilən bir araşdırma nəticəsində məlum olub ki, xoşbəxt ailə həyatı olan qadınlar həyat yoldaşlarının əlini tutanda stressdən qurtulur. Araşdırmaya qatılan 16 könüllü qadın müxtəlif təcrübələrdən keçirilib. Test zamanı həyat yoldaşının əlini tutan qadın stress səviyyəsinin azaldığı bəlli olub. Araşdırmanı aparən doktor Cim Coan bildirib ki, xoşbəxt ailə həyatı olan cütlüklər hətta xəstələndə belə tez sağalır. Onlar bədbəxt ailə həyatı yaşayan qadınlardan daha uzunömürlü olurlar.

Alimlər müəyyən edilənlər ki, min illər boyunca gedən inkişaf nəticəsində insanın çənəsi yavaş-yavaş daralır. Bir neçə minillikdən sonra dəyişiklik nəticəsində insanda cəmi 24 diş olacaq. Alimlər "ixtisar" düşəcək dişlər arasında ağıl dişlərinin, habelə yan kəsici dişlərin olacağını proqnozlaşdırırlar. Alt çənədəki kiçilmə və gəriyəçəkilmə nəticəsində başın quruluşundakı "qızıl ölçü" də pozulacaq. Daha öncə başın ayrı-ayrı hissələri arasında proporsiya olsa da, min il sonra insanın başı ideal quruluşundan kəskin dərəcədə fərqlənəcək.

Danimarkalı alimlər müəyyən ediblər ki, zeytun yağının tərkibində həll olunmamış yağların miqdarı az olduğundan, ondan istifadə edənlərin xərçəng xəstəliyinə tutulma ehtimalı aşağıdır. Bundan başqa, həmin yağlarda antioksidantlar (zararlı birləşmələri neytrallaşdırən maddələr – red.) üstünlük təşkil edir. Alimlərin fikrincə dünyanın cənub yarımkürəsi sakinlərinin xərçəng xəstəliyinə tutulmamasının səbəbi məhz budur. Çünki bu bölgələrin əhalisi zeytun yağından maksimum istifadə edir.

ABŞ-dakı Harvard Səhiyyə məktəbinin keçirdiyi araşdırmada məlum olmuşdur ki, 40 yaşından sonra ana olan qadınlar gənc analardan daha çox yaşayırlar. Araşdırma qrupundan Missis Munn nəticəni belə dəyərləndirib: "Bütün elmi araşdırmalar eyni nöqtədə kəşifir. Qadının yorulmasına və ömrünün qısalmasına səbəb analıq kimi sosial bir rolun içində sıxışdırılmasıdır".

Azərbaycanın qloballaşan dünyaya qovuşması xarici dillərin öyrədilməsinə diqqətin artırılması zərurətini ortaya qoymuşdur. Xarici dillərin öyrədilməsinin səmərəli təşkili isə bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrini, qabaqcıl təcrübəni əks etdirən sistemli bir nəşrin, mətbuat orqanının olması tələb edir. Ölkəmizdə bu məqsədlə ilk nümunə kimi nəşrə başlamış "Azərbaycanda xarici dillər" adlı elmi-metodik və ictimai-publisistik jurnalın birinci sayı işıq üzü görmüşdür. Jurnalın təsisçisi və baş redaktoru tanınmış dilçi, germanist professor F.Veysəllidir. Jurnal "Baş redaktordan" adlı yazı ilə açılır. Jurnalda həmçinin baş redaktorla müsahibə, tanınmış elm xadimlərinin təbrikləri, "Ali təhsil müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili barədə əsasnamə" verilmişdir. Oxucular bu sayda "Bir daha dilin işarələliyi haqqında" (F.Veysəlli), "İngilis və amerikalı yazıçıların yaradıcılıq təfəkküründə psixi şüursuzluğun rolu" (M.Qayıbova), "Funksionalizmdə mətn-diskurs sisteminin yeri" (A.Məmmədov), "İzomorfizm anlayışı və onun dil hadisələrinə münasibətinə dair" (F.Zeynalov), "I kurs tələbələrinin xarici dil kommunikativ təcrübəsinin zənginləşdirilməsində mədəniyyətşünaslığın ümum nəzəri aspektləri" (D.İsmayilova), "Xarici dilin təlimində nitq ünsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri" (M.Qızıyeva), "Xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasında nitq ünsiyyətinin öyrənilməsinin mühüm şərtləri" (Q.Hüseynzadə), "Müasir dilçilikdə kənzatirliyin predikat-argument strukturuna görə təhlili" (A.Əhmədov) adlı məqalələrlə, ADU-nun tədris işləri üzrə prorektoru, dosent N.Yusifova E.Əliyevanın apardığı müsahibə və orijinaldan tərcümələrlə tanış ola bilərlər.

Bu yaxınlarda çap olunmuş «Ədəbiyyat dərslərində inteqrasiyadan istifadə imkanları» adlı vəsait (müəlliflər: Ş.A.Mikayılov, A.M.Bəkirova, Ş.X.Əliyeva) orta məktəb müəllimlərinin ehtiyacı nəzərə alınaraq yazılmışdır.

Digər fənlərdən, mənbələrdən qazanılmış biliklərin ədəbiyyat dərslərinə cəlb edilməsini zəruri sayan müəlliflər konkret metodik tövsiyələr irəli sürmüşlər.

İcmal materiallarının tədrisində şagirdlərin tarix, coğrafiya fənlərindən qazandıqları biliklərdən necə istifadə etməyin yollarını işıqlandıran müəlliflər bunun faydasını da diqqət mərkəzinə çəkmişlər. Eləcə də bioqrafik materialların öyrədilməsi prosesində digər fənlərdən mənimənilmiş bilik və bacarıqların tətbiqi ilə əlaqədar verilən tövsiyələr müəllimlərə tutarlı yardımçı olacaqdır. Bədi əsərlərin tədrisində inteqrasiya imkanlarının əhatəli şərhləndirilməsi də maraqla qarşılanacaqdır.

Proqram və dərsləkləri, elmi-metodik ədəbiyyatı təhlil edən müəlliflər belə nəticəyə gəlmişlər ki, ədəbiyyat dərslərində inteqrasiya imkanları daha genişdir. Bu imkanların reallaşdırılması, müəlliflərin fikrincə, şagirdlərin ədəbi biliyinin möhkəmləyinə, bacarıqlarının zənginləşməsinə əhəmiyyətli təsir edər.

Professor Əjdər Ağayev yenicə çap olunmuş «Təlim prosesi: ənənə və müasirlik» kitabı pedaqoji sahədə çalışanlar üçün qiymətli töhfədir. Kitabda izlənilən başlıca məqsəd təlimin səmərəliliyinə nail olunmasının optimal yollarının müəyyənləşdirilməsidir.

Müəllim fikrinin, bu gün müşahidə edilən dərslər prosesinin, şagird mövqeyinin öyrənilməsi əsasında qələmə alınan kitabda təlimin nəzəri və təcrübə məsələləri ilə bağlı maraqlı fikirlər söylənmiş, nümunələr verilmişdir.

«İnteraktiv metod», «Təlim texnologiyaları» və s. anlayışların mahiyyətini aydınlaşdıran müəllif fəal təlim metodlarının nəzəri və praktik tərəflərinin Şərqdən qaynaqlandığını əsaslandırılmışdır. Bu gün haqqında bol-bol danışılan və yenilik kimi qələmə verilən müəllim – şagird əməkdaşlığının tarixən çox qədim olduğunu misallarla sübut edən Ə.Ağayev, haqlı olaraq, belə bir nəticəyə gəlir ki, yeniliyi daha düzgün, elmi əsasda qavraya bilmək üçün pedaqogika elmini (onun anlayışlarını) inkişafda öyrənmək, ənənəni dərinləndirmək vacibdir.

«Elm» nəşriyyatı ötən il akademik Bəkir Nəbiyev «Xəzan vurmastın» adlı kitabını çapdan buraxmışdır. Kitab akademiklərin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının aktual problemlərinə, ayrı-ayrı ədəbi simaların yaradıcılığına dair qələmə aldığı məqalələri, müxtəlif əsərlər haqqında rəyləri, dünyasını dəyişmiş dostları, həmkarları barədə xatirələri, habelə yol qeydləri daxil edilmişdir.

Jurnalımızın bu sayında həmin kitabdan bir məqaləni («XX əsrin ədəbiyyatı») oxuculara təqdim edirik.

Xalqımızın min illərdən bəri el arasında yaşayan elə bayramları var ki, yaranarkən nə bir sözlü, nə bir nəğməsi yazıya alınsın. Ulu qaynaqlardan süzülüb gələn bu bayram nəğmələri, adət-ənənələr, mərasimlər nəsilin yaddaşında yaşayaraq gəlib bu günümüzdə qədr çatmışdır. Xalqımızın belə böyük bayramlarından biri də Novruzdur. Novruz Şərqi xalqların islamdan çox-çox əvvəlki əkinçilik, məhsul bolluğu etiqləri ilə bağlı bayramlarından biridir. XI əsr ərəb tarixçisi Əbu Reyhan Əl-Biruni Novruz təbiətin oyanması, əkinçilik təsərrüfatının başlanğıcı kimi götürülən dünyəvi bayram adlandırır.

XI əsr tarixçisi Nizam-ül-Mülk özünün "Siyasətnamə"sində Novruz yazın gəlişi ilə bağlı kütləvi xalq bayramı kimi təqdim edir.

Daha qədimlərdə təbiətin oyanmasına xoşbəxtlik və səadət rəmzi kimi baxan insanlar yazın gəlişi, havaların istiləşməsi, yeni əkinçilik mövsümünün başlanması, təbiətin yenidən canlanması, yaşllaşması ilə bağlı müxtəlif nəğmələr, oyunlar, mərasimlər yaratmışlar.

Bütün bu ilkin, ibtidai sənət nümunələri isə sonralar Novruz ətrafında cəmləşmişdir.

Novruz mərasimi və onun tarixindən müxtəlif tədqiqatçılar bəhs etmiş, bəziləri onu yanlış olaraq zərdüştlük, digərləri isə islam dini ilə bağlamağa cəhd göstərmişlər. Lakin bütün ciddi-cəhdlərə baxmayaraq, Novruz nəğmələrində dinlərdən qabaqki təsəvvürlər bütün aydınlığı ilə əks olunmuşdur. Bu bayramın dinlərdən çox-çox əvvəl qədim insanların bolluq, bərəkət, əmək, əkinçilik və məişət həyatı ilə bağlı yarandığını əks etdirən solmaz şəfəqləri zaman keçdikcə daha qüdrətli şölənlənmişdir.

Məlumdur ki, bütün dinlər onu qəbul edən xalq arasında özündən əvvəlki etiqa və təsəvvürləri sarsıtmağa cəhd göstərmişdir. Qədim əkinçilik bayramının aqibəti də belə olmuşdur. Zərdüştlük bu mərasimi xalqın hafizəsindən çıxarmayı mümkün olmadığını gördükdə ona atasəpərəst rəngini vurmuşdur. Tonqal yandırmaq, od üstündən atlanmaq və s. kimi ənənələrə onu "özünü külləşdirmişdir". Bu bayramı rəğbətə qarşılayan zərdüştlər bütövlükdə onun Zərdüştin adı ilə bağlı yarandığını rəsmiləşdirməyə də cəhd göstərmişlər. Lakin bütün cəhdlərə baxmayaraq, qədim əkinçilik və bərəkət bayramının külləyi, yağışı, Günəşi çağırmaq, səmənə göyərtmək, axır çarşənbənin müqəddəsliyi və s. ilə bağlı bir çox ilkin təsəvvürləri qorunub saxlanmışdır.

İslam xadimləri də əslində zərdüştlərin yolu ilə getmişlər. İlk əvvəl islam dini bu bayramı yasaq elan etmiş, lakin onu xalqın hafizəsindən silməkdə aciz olduğunu gördükdə ona öz rəngini vurmuşdur.

Novruz etnoqrafik həyatı Azərbaycan xalqı üçün səciyyəvi olan sırf milli elat həyatıdır. Bu həyat bütövlükdə Azərbaycan kondlisinin etnik-fəlsəfi dünyasıdır. Novruz şənlikləri dəbdəbdən çox təbiiyi, səmimiyyəti ilə səciyyəvidir. Novruz torpağa, onu sevməyə, əzizləməyə, torpaqdan daha bol nemət götürməyə çağıran əməkçi xalqın bayramıdır. Xalq Novruzunu başdan-ayağa toy-büsətə çevirir.

Axır çarşənbədə şam yandırılır, xonça düzəldirlər, tonqal qalanar, hərə bacardığı kimi Novruz hazırlıq görür. Çarşənbələr ərəfəsində xalq evdarlıqla bağlı təmizlik işləriylə məşğul olar.

Axır çarşənbə daha təntənəli keçirilir. Novruz şirniləri bişirilir, xonçalar bəzəyirlər. Evlərdə, meydançalarda yazın rəmzi olan səmənə göyördülər.

Novruz süfrəsi xalqın ən milli süfrəsidir. Buraya, əsasən, milli yeməklər, aş, şirniyyat, qovurğa, ləpə və s. qoyular, süfrədə şam yandırılır. Ümumiyyətlə, süfrədə yeddi cür meyvə olar.

Bayram süfrəsi Novruz şamları yandırıldıqdan sonra açılır. Ailənin bütün üzvləri süfrə qırağında əyləşər, bayram xörəklərindən yeyirlər.

Bayram axşamı bacalardan torbalar sallanar, qapılara papaq atılır, xoş xəbər eşitmək üçün qapılar pusular, uşaqların şən nəğmə səsləri bir-birinə qarışar. Novruz şənliyi gecə yarısından əvvəl uzanar.

Novruz günlərində yaxın adamlar, qohum-qardaş bir-birinə qonaq gədir, əziz adamlarına bayram şirnilərindən apararlar. Nişanlı qızlara Novruz payı göndərmək də dəbdədir. Oğlan evinə də Novruz süfrəsindən pay düşər. Bütün bunlar isə adamlar arasında mehribanlıq, xoş ünsiyyət doğurar, yaxşı əhval-ruhiyyə yaradar.

Novruzun ilk dörd günü ilin fəsillərlə əlaqələndirilir. Birinci gün günəşli keçsə, demək, yaz yaxşı keçəcəkdir. İkinci gün yağmurlu olsa, yay yağmurludur. Üçüncü və dördüncü günlər yayın və payızın necə keçəcəyini bildirir. Novruz sərhəd bilməyən, çox geniş regionda yayılan, yazın gəlməsini, yeni əmək mövsümünün başlanmasını vəsf eyləyən böyük el bayramıdır. Bu gün Azərbaycanla yanaşı, Orta Asiya, Əfqanıstan, Pakistan, İran, Türkiyə və başqa ölkələrdə yaşayan yüz milyonlarla zəhmətkeş Novruzunu özünün ən əziz bayramı kimi qeyd edir.

Təəssüf ki, uzun müddət respublikamızda bu böyük el bayramı üzərinə də müəyyən əsassız qadağalar qoyulmuşdu. Lakin bu gün böyük sevincə demək lazımdır ki, Novruz bayramı "ağ ləkələr"dən azad olmuşdur. Elin bu əziz bayramını bütün tomtorağı ilə oxuculara və dinləyicilərə təqdim etmək imkanı yaranmışdır.

**"Novruz" toplusundan
istifadə etməklə hazırladı:
Lalə ƏHMƏDOVA.**

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:
Atəş ABDULLAYEV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Bəşir ƏHMƏDOV
Tofiq HACIYEV
Nizami XUDIYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYILOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

ÜNVANIMIZ:

Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.
Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09

Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. Tiraj 1000.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.
Lisensiya V 236.

Jurnalda dərc olunan məqalələr Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyasında nəzərə alınır.

«Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi» jurnalı redaksiyanın
kompüterində yığılıb səhifələnir, «RDS» mətbəəsində çap
olunur. Çapa imzalanıb: 12.03.2007.

Qiyməti müqavilə ilə.

Jurnala abunə yayım şəbəkələrində aparılır.

